T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
İSLAM HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜRDÜN FETVA DAİRESİ VE TIBBİ FETVALARININ MUKAYESELİ ANALİZİ

Ayşenur EROL
2501191509

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Merve ÖZAYKAL

İSTANBUL – 2024

ÖZ

ÜRDÜN FETVA DAİRESİ VE TIBBİ FETVALARININ MUKAYESELİ ANALİZİ

AYŞENUR EROL

Gelişen tıbbi uygulamalar, İslam hukuku alanında yeni meseleleri gündeme getirmiştir. Bu meseleler, farklı disiplinlerin konuyu birlikte değerlendirmesini gerekli kılmış ve kolektif içtihadın önemini daha görünür hale getirmiştir. Bu çalışmada, gerektiğinde bireysel içtihat yoluna da başvurmakla birlikte kolektif içtihat yöntemini de benimseyen ve biyofıkıh alanında ortaya çıkan güncel meselelere cevap arayan çağdaş fetva kurumlarından biri olan Ürdün Fetva Dairesi'nin tıbbi fetvaları incelenmektedir. Çalışma kapsamında fetvaların tercüme edilerek aktarılmasından ziyade benzer meselelerin belirli başlıklar altında tasnif edilmesi, verilen hükümlerde başvurulan delillerin ve kullanılan fetva metodolojisinin analiz edilmesi hedeflenmektedir. Araştırma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Ürdün Fetva Dairesi'nin tarihçesi, kurumsal yapısı, fetva verme metodu ve hususen tıbbi fetvalarda kullandığı yöntem mevzu edilmektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise hayatın başlangıcı ve sonuna dair meseleler, beden üzerindeki tıbbi müdahaleler, meslek ahlakı ve tıbbi uygulamalara ilişkin çeşitli fetvalar tasnif edilerek incelenmektedir. Ayrıca benzer konularda Din İşleri Yüksek Kurulu'nun görüşlerine yer verilmekte ve iki kurumun yaklaşım biçimleri mukayeseli olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada fetvaların dayandığı delillerin yanı sıra fetva verirken nasıl bir yol izlenildiğinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Hükme ulaşılırken izlenen yöntem, kullanılan külli kaideler, maslahat ve zaruret ilkelerinin fetvalara etkisi de incelenmektedir. Bu çalışma sayesinde Ürdün Fetva Dairesi'nin tıbbi fetvalarının Türkçe literatüre kazandırılması, kurumun çağdaş tıbbi meselelere yaklaşımının ortaya konulması ve modern biyofıkıh tartışmalarında kullanılan yöntemlerin değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Biyoetik, fetva, kolektif içtihat, Ürdün Fetva Dairesi, Din İşleri Yüksek Kurulu.

ABSTRACT

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE JORDANIAN GENERAL IFTA DEPARTMENT AND ITS MEDICAL FATWAS

AYŞENUR EROL

Developments in medical practices have brought new issues to the forefront within the field of Islamic law. These issues have necessitated the joint evaluation of the subject by different disciplines and have made the importance of collective ijtihād more visible. This study examines the medical fatwas issued by the Jordanian Ifta Department, which is one of the contemporary fatwa institutions adopting the method of collective ijtihād and seeking answers to current issues arising in the field of biofiqh. Within the scope of the study, the aim is not merely to translate and present the fatwas, but rather to classify similar issues under specific headings and to analyze the evidences relied upon in the rulings as well as the fatwa methodology employed. The study is divided into three main chapters. The first chapter discusses the history, institutional structure, and fatwa methodology, and particularly the approach adopted by the Jordanian Ifta Department in medical fatwas. The second and third chapters examine various fatwas concerning issues related to the beginning and end of life, medical interventions on the human body, professional ethics, and medical practices by classifying them under relevant headings. In addition, the views of the Turkish High Council of Religious Affairs on similar issues are examined, and the approaches of the two institutions are comparatively evaluated. The study further aims to reveal not only the evidences upon which the fatwas are based, but also the methods followed in the process of issuing fatwas. In this regard, the methods employed in reaching legal rulings, the legal maxims applied, and the effects of the principles of maṣlaḥa (public interest) and ḍarūra (necessity) on the fatwas are also examined. This study aims to introduce the medical fatwas of the Jordanian Ifta Department to the Turkish literature, to present the institution's approach toward contemporary medical issues, and to evaluate the methods employed in modern biofiqh discussions.

Keywords: Bioethics, ifta, collective ijtihād, Jordanian Ifta Department, High Council of Religious Affairs of Türkiye.

ÖNSÖZ

Tıp alanında yaşanan hızlı gelişmeler, insan hayatının başlangıcı ve sonu, organ nakli, üreme teknolojileri ve çeşitli tıbbi müdahaleler gibi pek çok yeni meselenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler, yalnızca tıp biliminin değil, hukuk, etik ve din gibi farklı disiplinlerin birlikte değerlendirmesini gerektiren soruları da beraberinde getirmiştir. Özellikle İslam hukukunda bu meselelerin çözümünde uzmanlık alanlarının ortak çalışmasını esas alan kolektif içtihat mekanizmaları önemli bir işlev üstlenmektedir.

Bu çalışma, çağdaş dönemde kolektif içtihat anlayışıyla faaliyet gösteren fetva kurumlarından biri olan Ürdün Fetva Dairesi'nin tıbbi fetvalarını incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada, fetvaların yalnızca içerikleri değil, hükümlere ulaşılırken başvurulan yöntem ve ilkeler de değerlendirilmiş, böylece kurumun güncel tıbbi meselelere yaklaşımının ortaya konulması ve Türkçe literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Tez çalışmam boyunca bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim, kıymetli görüş ve yönlendirmeleriyle araştırmanın her aşamasında bana rehberlik eden danışmanım Doç. Dr. Merve Özaykal hocama en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendisi, ilmi birikimi ve akademik duruşuyla yalnızca danışmanım değil, aynı zamanda örnek aldığım bir akademisyen olmuştur. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki sıra arkadaşlarıma ve hayatımın en güzel dönemlerinden birini geçirme fırsatı bulduğum EDEP Merkezi'ndeki her bir hocama ve arkadaşıma bana eşlik ettikleri ve yolumu güzelleştirdikleri için teşekkür ederim. Ayrıca İbn Haldun Üniversitesi Diller Okulu ailesine destekleri için hususi teşekkürlerimi iletmek isterim. Son olarak eğitim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen ve her zaman yanımda olan kıymetli aileme teşekkürlerimi sunarım.

Ayşenur EROL

İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **vi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
YEREL BİR FETVA KURUMU OLARAK ÜRDÜN FETVA DAİRESİ

1.1. Ürdün Fetva Dairesi (Dâiretü'l-İftâ) ve İşleyişi 7
1.2. Ürdün Fetva Dairesi'nin Fetva Metodolojisi 20
1.2.1. Fetvanın Kaynağı ve Mezhep 20
1.2.2. Kolektif İçtihad ve Fıkıh Akademilerine Referans 23
1.2.3. Ürdün Fetva Dairesi'nin Güncel Tıbbi Meselelerdeki Yöntemi 28
1.2.3.1. Mezhep Görüşlerinden Yararlanma 31
1.2.3.2. Külli Kaidelerden Yararlanma 34
1.2.3.3. Fayda ve Zararın Gözetilmesi 36
1.2.3.4. Fetva İsteme Süreci 38
1.2.3.5. Fetva ve Kararların Şekilsel Özellikleri 40

İKİNCİ BÖLÜM
HAYATIN BAŞLANGICI VE SONUNA DAİR TIBBİ FETVALARIN MUKAYESELİ ANALİZİ

2.1. Üremeye Dair Meseleler 43
2.1.1. Aile Planlaması ve Doğum Kontrol Yöntemleri 44
2.1.1.1. Aile Planlaması 45
2.1.1.2. Doğum Kontrol Yöntemleri 49
2.1.1.2.1. Tüp Ligasyonu 50
2.1.1.2.2. Spiral 55
2.1.1.2.3. Vazektomi 56
2.1.2. Yardımcı Üreme Teknikleri ile İlgili Meseleler 58
2.1.2.1. Tüp Bebek Uygulaması 58

2.1.2.2. Eşin Vefatı veya Boşanma Sonrası Tüp Bebek 68
2.1.2.3. Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT) 71
2.1.2.4. İkinci Eşin Taşıyıcı Anne Olması 72
2.1.2.5. Ceninin Cinsiyetinin Belirlenmesi 74
2.1.2.6. Yumurta Dondurma 77
2.1.3. Gebeliğin Sonlandırılması 78
2.2. Hayatın Sonuna Dair Meseleler 91
2.2.1. Nafile Tedavinin Terki 91
2.2.2. Beyin Ölümü 95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BEDEN ÜZERİNE MÜDAHALE VE MESLEK AHLAKINA DAİR TIBBİ FETVALARIN MUKAYESELİ ANALİZİ

3.1. Beden Üzerinde Tasarrufta Bulunma 99
3.1.1. Estetik Müdahaleler 100
3.1.2.Doku ve Organ Nakli 104
3.1.2.1.Doku Nakli 105
3.1.2.2.Organ Nakli 106
3.2. Meslek Ahlakı ve Tıbbi Hatalar 112
3.3. Tıpta Mahremiyet 119
3.4. İlaç Endüstrisine Dair Fetvalar 123
SONUÇ 128
KAYNAKÇA 132

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	**:** Bakınız
bs.	**:** Basım
C	**:** Cilt
DİA	**:** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	**:** Diyanet İşleri Başkanlığı
DİYK	**:** Din İşleri Yüksek Kurulu
DNR	**:** Do Not Resuscitate
ed.	**:** Editör
IVF	**:** In Vitro Fertilization
MFİ	**:** Mecmau'l-Fıkhiyyi'l-İslâmi
MFİD	**:** Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmi ed-Düvelî
PGT	**:** Preimplantasyon Genetik Tanı
s.	**:** Sayfa
TDV	**:** Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	**:** Tahkik
ÜFD	**:** Ürdün Fetva Dairesi
vb.	**:** ve benzeri

GİRİŞ

Bir Müslüman, gündelik hayatında karşılaştığı dini ve ameli meselelerde davranışlarını şeri hükümlere uygun biçimde düzenleme ihtiyacı duyar. Özellikle tıbbi müdahalelerin bireyin bedenine ve yaşamına doğrudan etki etmesi, bu alandaki uygulamaların fıkhi açıdan değerlendirilmesini ve ilgili hükümlerin uzmanlar tarafından ortaya konulmasını önemli kılmaktadır.

İnsan hayatının başlangıcından sonuna kadar karşılaşılan tedavi, estetik müdahale ve diğer tıbbi uygulamalar, beden üzerinde gerçekleştirilen tasarrufların meşruiyetine ilişkin çeşitli etik ve hukuki tartışmaları beraberinde getirmektedir. İnsan bedeninin mahiyeti ve sınırları yalnızca tıbbın değil, felsefe, etik, ilahiyat ve hukuk gibi farklı disiplinlerin de ilgi alanına girdiğinden, tıbbi meselelerin çok boyutlu ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

Tıbba dair konular da dahil olmak üzere günümüzün getirdiği soruların yöneltildiği yer fıkıh akademileri ve fetva kurumlarıdır. Fıkhın canlı olduğu ve çağdaş problemlere çözümlerin arandığı yer bu mercilerdir. Klasik kaynaklarda güncel meselelerle ilgili doğrudan doğruya bir hüküm bulunmaması ve bu meselelerin kompleks ve birden fazla alanda ihtisas sahibi olmayı gerektiren yapısı fakihleri farklı alanlardaki uzmanlarla da bir araya gelerek Müslümanların cevaplarını beklediği bu sorular hakkında çalışmaya sevk etmiştir. Bu sebeple bu kurumlar ve yöntemleri hakkında çalışmalar yapmak ehemmiyetli görülmektedir. Ürdün Fetva Dairesi'nin tıbbi fetvalarının mezkûr çalışmaya konu olmasının ilk sebebi daha önce hakkında yapılan bir çalışmanın bulunmuyor olmasıdır.

Ürdün Fetva Dairesi'nin tıbbi fetvalarının kaynak olarak seçilmesindeki bir diğer sebep güncel olarak tartışılan pek çok konu hakkında ve farklı kişilerden gelen yeterli kemiyette fetvanın mevcut olmasıdır. Araştırmanın başında Mısır Fetva Dairesi'nin tıbbi fetvaları üzerine çalışılması düşünülmüş olsa da fetvaların sayı ve muhteva açısından yetersiz olması çalışmayı Ürdün Fetva Dairesi'ne yönlendirmiştir. Bu çalışmayla çağımızda kurumsal düzeyde bir fetva dairesinde işleyişin nasıl olduğunun ortaya konması, fetva verirken hangi prensiplerin öncelendiği başta olmak üzere fetva verme metodolojisinin tespiti ve hangi konuların Ürdün'de daha çok gündeme geldiğinin tasviri hedeflenmektedir. Tıbbi fetvalar sunulduktan sonra ise

değerlendirilmesi ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nda konu ile ilgili verilmiş bir fetva varsa varılan hükümlerin mukayesesi bir diğer gayedir.

Bu çalışmanın temel araştırma soruları şu şekilde özetlenebilir: Ürdün Fetva Dairesi tıbbi fetvalarında hangi metodolojik ilkeleri esas almaktadır? Ürdün Fetva Dairesi, güncel tıbbi meselelere yaklaşımda maslahat, zaruret ve külli kaideler gibi fıkhi araçları nasıl kullanmaktadır? Ürdün Fetva Dairesi ile Din İşleri Yüksek Kurulu'nun aynı meselelere yaklaşımı arasında ne tür benzerlik ve farklılıklar mevcuttur?

Güncel meseleler hakkında fetva verme ve fetva verme sürecinde izlenecek metot, günümüzde fakihlerin ve fıkıh akademilerinin gündeminde yer alan önemli bir mevzudur. Ürdün Fetva Dairesi ve bünyesinde yer alan Fetva Meclisi ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Din İşleri Yüksek Kurulu güncel meseleler hususunda fetva veren iki yerel mercidir. İkisi de bulundukları ülkedeki dini meselelerde görüş beyan etme ve fetva verme vazifesine sahip iki müessese olmaları yönüyle benzerlik göstermektedirler. Bu sebeple iki kurumun fetvalarını karşılaştırmanın kurumsal açısından fetvanın işleyişi ile ilgili fikir vereceği düşünülmektedir. Her iki kurumun da kolektif içtihat metodunu benimsemesi ve çağdaş tıbbi meseleler karşısında benzer sorularla yüzleşiyor olması bu mukayeseyi akademik açıdan anlamlı kılmaktadır.

Ürdün Fetva Dairesi, kolektif içtihat metodunu, yayınladığı fetva ve kararlarda kullanan yerel bir fetva kurumudur. Her ne kadar Ürdün'de kurulmuş olsa da muhataplarını evrensel bir kitle olarak belirlemiştir. Resmi web sitesi üzerinden aldığı sorularla dünyanın dört bir yanından ulaşılabilirliği sağlamaktadır. Kurum, fıkhi hükümlere konu olabilecek her alanda fetva vermekle birlikte bu çalışma Fetva Dairesi'nin tıbbi fetvaları ile sınırlandırılmıştır. Resmi sitesi üzerinden yapılan tarama sonucu elde edilen Ürdün Fetva Dairesi'nin tıp ve sağlıkla ilgili fetva ve kararları, araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Ürdün Fetva Dairesi'nin resmi web sitesi üzerinden yapılan tarama sonucunda tıp ve sağlık alanına giren Fetva Meclisi'nin 41 kararı, 54 araştırma fetvası ve 15 kısa fetva tespit edilmiştir. Bu fetva ve kararlar incelenerek tezin kapsam ve sınırlılıkları çerçevesinde belirlenen başlıklar altında değerlendirilebilecek olanlar çalışmaya dahil edilmiştir. Fetvalar konularına göre tasnif edilmiş olup her bir fetvanın dayandığı deliller, başvurulan fıkhi kaideler ve varılan hükümler analiz edilerek Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ilgili fetvaları ile

hüküm, delil ve gerekçe açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Daire'nin almış olduğu kararların müstakil bir eserde basılmış olması kararlara toplu bir şekilde erişimi kolaylaştırmaktadır. Ancak fetvalara resmi site üzerinden erişiyor olmak ileriki süreçlerde sitede yapılabilecek herhangi bir değişiklik sebebiyle erişime kapatılması kaygısını da oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra Ürdün Fetva Dairesi'ne dair Batı literatüründe müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öte yandan fetvalara kurumun resmi internet sitesi aracılığıyla doğrudan erişilebilmesi, kurumun kendi kendini tanıtıyor olması bir yönden avantaj olmakla birlikte diğer bir yönden de kaynakların kısıtlı olmasına sebebiyet vererek çalışmanın kapsamını daraltmaktadır.

Üç bölümden oluşan araştırmanın ilk bölümünde Ürdün Fetva Dairesi tanıtılmış ve tıbbi konularda fetva metodolojileri ortaya konmuştur. İkinci ve üçüncü bölümde Fetva Dairesi'nin resmi web sitesinde tıp ve tedavi başlığı altında yer alan, en eskisi 2009 yılına ait olmak üzere 2024 yılına kadar verilmiş araştırma fetvaları ve kısa fetvalara ek olarak 1984 yılından itibaren güncel tıbbi meseleler hakkında alınmış olan Fetva Meclisi kararları incelenmiştir. İkinci bölüm, hayatın başlangıcı ve sonunu konu edinmektedir. Özellikle gebeliğin önlenmesi, cenine müdahale, gebeliğin sonlandırılması gibi üremeye ilişkin konularda nicelik olarak fazlaca fetva olması sebebiyle bu konuların ayrı bir bölüm altında incelenmesi uygun görülmüştür. Üçüncü bölümde ise beden üzerine müdahale, doku ve organ nakli, meslek ahlakı ve tıpta mahremiyet gibi hem yaşam boyunca bedene yapılabilecek çeşitli müdahaleler hem de bu müdahaleler esnasındaki sağlık uzmanı ve hasta arasındaki ilişki incelenmektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde konularla ilgili Ürdün Fetva Dairesi'nin görüşleri aktarıldıktan sonra Din İşleri Yüksek Kurulu'nun varsa konu ile ilgili fetvaları zikredilmiş ve iki kurumun görüşleri karşılaştırılıp mukayese edilmiştir.

Bu araştırmanın kaynaklarından ilki ve en temeli hem kurum hakkındaki bilgilere ulaşmayı hem de fetva ve kararlara ulaşmayı sağlayan Fetva Dairesi'nin resmi web sitesidir. Kurumun yayınları arasında olan 46 adet bültende bazı seçme fetva ve kararlar yer alsa da fetvaların matbu bir haline rastlanamamıştır. 197 numaraya kadar verilen kararlar ise müstakil bir eserde mevcut olup sonrasındaki kararlara yine site

üzerinden erişim sağlanmıştır. Çalışma kapsamında Ürdün Fetva Dairesi'ne dair Batı literatüründe yazılmış müstakil bir esere rastlanmamıştır.

Mezkur araştırmanın kaynaklarından birini teşkil eden "*Menhec Dâirati'l-İftâi'l-Âmm el-Ürdüniyye fi'l-Fetva*"[1] isimli doktora tezinin temel hedefi, Ürdün Fetva Dairesi'nin fetva verme metodunu ortaya çıkarmaktır. Bu hedef doğrultusunda çalışmada ilk olarak genel manada metot kavramı ve fetva verirken bir mezhebe dayanmanın ne anlama geldiği üzerine çalışılmıştır. İlk bölümde ayrıca Ürdün Fetva Kurumu tanıtılıp müftüde aranan şartlar ve fetva verirken dikkat edilmesi gereken hususlara değinilmiştir. Çalışmanın devamında ise Ürdün Fetva Dairesi'nin fetva verme metodu ve bu metodun fukahânın belirlediği fetva verme metoduyla uyumlu olup olmadığının incelenmesi üzerinedir.

Çalışmanın bir diğer kaynağı ise Süleyman Yusuf eş-Şeyhân'ın kaleme almış olduğu *el-Fetvâ fi'l-Ürdün târîhen ve fıkhen ve menhecen*[2] adlı doktora tezidir. Süleyman Yusuf eş-Şeyhân'ın çalışması Ürdün'deki fetva kurumlarının tarihi gelişimini, Fetva Meclisi ile Baş Müftü'nün genel metodolojisini ve çeşitli kurumsal yapılardaki fetva pratiklerini incelemektedir. Ancak çalışma tıbbi meselelerle sınırlı olmayıp başka bir fetva kurumunun görüşleriyle karşılaştırmalı bir analiz de içermemektedir. Çalışmamız ise farklı olarak odağını tamamıyla tıbbi fetvalar alanına yoğunlaştırmakta olup maslahat, zaruret ve külli kaideler ekseninde metodolojik bir çözümleme yapmakta ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ilgili fetvalarıyla mukayeseli bir değerlendirme sunmaktadır.

Ürdün Fetva Dairesi'ne dair Eda Uğur'un "*Ahvâl-i Şahsiyye Bağlamında Ürdün Fetva Kurumu ve İşleyiş Yöntemi*"[3] isimli 2014 yılında yayınlanan bir yüksek lisans tezi vardır. Bu tez konuyu Ürdün genelinde incelemektedir. Ürdün'de fetva tarihi ve günümüze kadar gelen fetva kurumları aktarılmaktadır. Adında belirtildiği

[1]Khalid Ali Hadbûl, *Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm el-Ürdüniyye fi'l-Fetvâ* (Doktora Tezi, Âli Beyt Üniversitesi, 2020).
[2] Süleyman Yusuf eş-Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün târîhen ve fıkhen ve menhecen* (Doktora Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2008).
[3] Eda Uğur, *Ahvâl-i Şahsiyye Bağlamında Ürdün Fetvâ Kurumu ve İşleyiş Yöntemi* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2014).

üzere bu tez Ahvâl-i şahsiyye konularına eğilmekte olup hususi olarak tıbbi fetvaları konu edinmemektedir.

Konuyla benzerlik gösteren bir diğer kaynak, 2016 yılında Ceraş Üniversitesi'nden çıkan *Fetâvâ dâirati'l-iftâi'l-Ürdüniyye fi'l-müstecedâti't-tıbbiyye: dirâse fikhiyye mukârene*[4] başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu tezde benzer fetvalar tasnif edilmemiş ve tıbbi fetvaların salt bir sunumu yapılmıştır. Söz konusu çalışma Ürdün Fetva Dairesi'nin fetvalarını başka bir fetva kurumunun görüşleriyle sistematik biçimde karşılaştırmak yerine kurumun kendi iç metodolojisini tahlil etmekle yetinmektedir. Estetik müdahaleler, tıbbi hata, tıpta mahremiyet ve ilaç endüstrisi gibi konular da bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Tezimiz ise Ürdün Fetva Dairesi'nin fetvalarını Türkçe literatüre kazandırması ve Din İşleri Yüksek Kurulu ile mukayeseli bir perspektiften değerlendirmesi bakımından söz konusu çalışmadan ayrışmaktadır.

Şeyma Ülger'in Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmi ed-Düvelî'nin tıbbi fetvalarını konu alan yüksek lisans tezi ise[5] farklı bir kurumu merkeze alması bakımından bu çalışmadan ayrılmakla birlikte, tıbbi fetvaların değerlendirilmesine ilişkin ortaya koyduğu yöntem bakımından araştırmamızda istifade edilen önemli kaynaklardan biridir.

Din İşleri Yüksek Kurulunun tıbbi fetvalarına ise hem resmi sitesinden hem de *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*[6] isimli kitaptan erişim sağlanabilmektedir. Bu eserde yer alan tıp alanıyla ilgili her fetva araştırmamızda zikredilmemiş olup sadece Ürdün Fetva Dairesi'nin hakkında görüş beyan ettiği konuları içeren fetvalar incelenmiştir. Bu eser bir inceleme ve araştırmadan ziyade mevcut tıbbi fetvaların bir çatı altında derlenmesinden oluşmaktadır.

---

[4] Mahmûd Nâyif Hasen el-Kudât, *Fetâvâ dâirati'l-iftâi'l-Ürdüniyye fi'l-müstecedâti't-tıbbiyye: dirâse fikhiyye mukârene* (Yüksek Lisans Tezi, Ceraş Üniversitesi, 2016).
[5] Şeyma Ülger, *Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili (Mecmau'l-Fıkhî'l İslamî ed-Düvelî Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020).
[6] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020).

BİRİNCİ BÖLÜM
YEREL BİR FETVA KURUMU OLARAK ÜRDÜN FETVA DAİRESİ

İslam, kulların tasarrufuna yönelik belirlediği özel hükümlere uygun olarak hareket edebilmesi için Müslüman bir kimsenin hayatında fetva önemli bir yeri haizdir. Tafsili hükümleri bilmeyi gerektiren durumlarda kişilerin yetersiz kaldıklarında meseleyi işin uzmanına havale etmeleri kaçınılmazdır. Mevcut sorularını yöneltebilecekleri ve kalplerini mutmain edecek cevapları kendilerinden alacakları alimleri arayış ihtiyacı, fetva merkezlerinin kurulması girişimine araç olmuştur. Dini hassasiyetlere uygun bir şekilde yaşamına devam etme isteği her Müslümanın yolunu fetva müessesesi ile bir şekilde kesiştirir. Müsteftînin bu ihtiyacına cevap vermesi sebebiyle fetvayı veren müftü veya kurumun işini layıkıyla yapması gerekmektedir. Fetvanın Allah'ın hükmü olan şer'î hükmün incelenip ortaya çıkarılması yani açıklanması ameliyesi olması sebebiyle bu noktada Allah Teâlâ'nın hükmünü kullara açıklamaları sebebiyle ulemaya önemli bir vazife düşmektedir.[7]

Son yüzyılda Müslümanların evvelce karşılaşmadıkları meselelerle karşılaşması bu meselelerle ilgili şeri hükmün açıklanması talebinde bulunmalarını da beraberinde getirmiştir. Müslümanların beklentilerini en güvenli şekilde karşılamak içinse kolektif içtihat önem arz eder hale gelmiştir. Kolektif içtihat, farklı alanlarda ihtisas sahibi alimlerin bir araya gelerek ortak akıl ve istişare yoluyla şer'î hükme ulaşmalarını ifade etmektedir.[8] Konuyla ilgili acele ve bireysel şekilde verilecek fetvaların toplumun ifsadına ve toplumda ayrışmaya yol açacağı aşikardır. Bu sebeple ehil kişilerce, grup halinde ve titiz şekilde verilecek fetvaların karşılaşılan güncel meseleler için en iyi çözüm yolu olduğu belirtilmektedir.[9]

---

[7] Fahrettin Atar, "Fetva", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 12/487-488; ÜFD, "Strateji Planı" (Erişim 21 Ocak 2024).
[8] Hüseyin Yunus Apaydın, "İçtihad", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 21/444.
[9] Süleyman Yusuf Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün târîhen ve fıkhen ve mnenhecen*, (Doktora Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2008), 61.

Çalışmanın konusunu oluşturan tıbbi meseleler hakkında fetva verme konusu başta olmak üzere genel olarak günümüzde tıp, teknoloji ve canlıya müdahaledeki yeni yöntemlerin keşfiyle birlikte herhangi bir meselede ferdi olarak fetva verme durumu güçleşmiştir. Ferdi olarak fetva vermek yerine kolektif içtihat olarak adlandırılan, alanında uzman kişilerin bir araya gelerek yürüttüğü araştırma ve incelemelerin sonucunda ortak akılla hareket ederek verdikleri heyet içtihatları gündeme gelmiştir. Bu sayede hem ümmetin ortak sorularına en hızlı şekilde cevap verebilme hem de verilen cevap konusunda ortaklık sağlanması kolektif içtihadın bir diğer önemli yanıdır. Ayrıca hükmü hakkında cevap bekleyen ve bir hükme varmak için o meseleyle ilgili kendi alanındaki literatürü bilmeyi gerektiren sorularda müçtehit, konunun uzmanlarından konu ile ilgili tafsilatlı bilgiyi aldıktan sonra konu üzerinde hüküm vermesi çözüme ulaştıran en kısa yol olarak gözükmektedir. Aksi halde hüküm vermesi gereken ve ilgili alanda ihtisas sahibi olmayı icap ettiren her bir mesele için müçtehidin ayrı bir mesai harcaması, hakkında hüküm verebileceği meseleleri oldukça sınırlar ve müsteftînin talebini karşılamada geç kalmasına sebebiyet verirdi.[10] Tüm bunlarla birlikte, günümüzde de ehlinden sadır olmak kaydıyla ferdi fetva önemini ve mevcudiyetini sürdürmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, ikinci ve üçüncü bölümlerde tıbbi fetvalarının inceleneceği Ürdün Fetva Dairesi'nin tarihçe, vizyon ve misyon, işleyiş ve fetva metodolojisi boyutları kısaca tanıtılacaktır.

1.1. Ürdün Fetva Dairesi (Dâiretü'l-İftâ) ve İşleyişi

Ürdün'de fetva ile ilgili altı farklı müessese mevcuttur. Ülkede Fetva Dairesi, Fetva Meclisi, Ürdün Silahlı Kuvvetler Fetva Müdürlüğü, Kamu Güvenliği Fetva Müdürlüğü, Sivil Savunma Fetva Müdürlüğü ve bazı ekonomi kurumlarında fetva komisyonları bulunmaktadır.[11]

[10] Mustafa Bülent Dadaş, "Bir Fetva Belirleme Yöntemi Olarak Heyet İçtihadı Ve İslam Dünyasında Bu Amaçla Kurulan Fıkıh Meclisleri", *Bilimname Düşünce Platformu* C:XXVIII/S:28 (2015), 321-323.
[11] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 57; Uğur, *Ahvâl-i Şahsiyye*, 26-36.

1921 yılında Doğu Ürdün Emirliği'nin kurulmasıyla beraber fetva verme usulü Osmanlı Devleti'nde âdet olduğu üzere devam etmiştir. Her ilde bulunan müftüler kendilerine yöneltilen ibâdât, muâmelât ve ahvâl-i şahsiyye konularında sorulara Hanefî mezhebine uygun şekilde fetva vermekteydi. Müsteftîlere verilen fetvaların çoğunlukla sözlü olarak iletilmesi ve yazılı fetvaların da düzenli şekilde kayıt altına alınmaması sebebiyle, fetvaları muhafaza eden ve arşiv niteliği taşıyan kurumsal bir kayıt sistemi oluşmamıştır.[12]

Ürdün Fetva Dairesi (Dâiretü'l-İftâ)[13], 1921 yılında İngilizlerin desteğini alan Emir Abdullah öncülüğünde Doğu Ürdün Emirliği tesis edilmeye başlandığı dönemde kurulmuştur. Kurulduğu ilk dönemde Ürdün'de fetvalar Osmanlı Devleti'nde de âdet olduğu üzere Hanefî mezhebi bünyesinde verilmekteydi. Büyük küçük her şehirde kâdıların yanına bir de müftü atanan o dönemde müftü, kâdıya bağlıydı. Toplumsal meselelerde ihtiyaç duyduğu noktada kâdı, müftüden yardım isterken müftü de kendi ihtisas alanına girmeyen araştırma ve şahit isteyen durumları kâdıya yönlendiriyordu. 1941 yılında Şeyh Hamza Al-Arabi'nin ülkenin ilk müftüsü olması yönünde atama kararı çıkana dek uygulama bu şekilde devam etti.[14] Bu zamana kadar müftüler; ibâdât, muâmelât ve ahvâl-i şahsiyye ile ilgili soruların doğrudan muhatabı olup aynı zamanda da her şehirde kendilerine bağlı bir müftü kâdının yanına tayin edilirdi. Halk tarafından kendisine yöneltilen soruları öncelikle kendi içinde çözmeye çalışan müftü, soruya bir cevap bulamadığı takdirde konuyu bir üst mercie iletirdi. Böylece müftü yetki alanı dışındaki konularda meseleyi kadıya havale ederdi.[15] Bu atamadan sonra fetva ile ilgili bazı düzenlemelere gidilmiştir. Vakıflar Bakanlığı'nca hazırlanan Hedyü'l-İslâm dergisinin bu dönemde baş müftünün verdiği fetvaları yayınlamaya başlaması fetvaların yazılı olarak kaydedilmesi noktasında önemli bir adım olmuştur.[16] 1966

[12] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 51; Uğur, *Ahvâl-i Şahsiyye*, 17-18.
[13] دائرة الإفتاء

[14] Meryem Ahmed Gâlib el-Hatîb, *el-Mesâilü'lletî hâlefet fîhâ dâiretü'l-iftâi'l-Âmm el-Ürdüniyye el-mezhebeş-şâfiî fi'l-ibâdât: dirâse fıkhiyye mukârene*, (Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2019), 12; Uğur, *Ahvâl-i Şahsiyye*, 18-19.
[15] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva Dairesi Hakkında" (Erişim 21 Ocak 2024).
[16] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 51; Uğur, *Ahvâl-i Şahsiyye*, 19.

yılından Fetva Kanunu'nun çıkarıldığı 2006 yılına kadar Fetva Dairesi, Vakıflar Bakanlığına bağlı bir müdürlük olarak çalışmalarını sürdürmüştür.[17]

1966 senesine gelindiğinde ise İslâmi Vakıfları Düzenleme Kanunu'nun çıkmasıyla birlikte müftü doğrudan Vakıflar Bakanlığı'na bağlanmıştır. Kanun tasarısının dokuzuncu bölümünde fetva verme metoduna yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeyle beraber müftünün vaaz ve irşat müdürüyle belirli periyotlarda bir araya gelerek gerekli düzenlemeleri yapması ve müftüleri yönlendirmesi planlanmıştır.[18]

Son yüzyılda yaşanan teknolojik değişimler ve insan bedenine müdahaledeki imkan ve çeşitliliklerin artmasıyla yeni fıkhi meselelerin gündeme gelmesi ve bu meselelere cevap arayışı Fetva Dairesi içinde yeni bir meclisin kurulmasını gerektirmiştir. Vuku bulan yeni meselelerin yanı sıra bu meselelerin çokluğu ve fıkhi bir hükme varabilmek adına kapsamlı bir çalışma yapılmasının gerekliliği sebebiyle bu meclisin kurulması elzem görülmüştür. Fetva Meclisi adı verilen bu meclis, gelen sorulara müftünün bizatihi cevap vermekte zorlandığı durumlarda konuyu taşıdığı bir üst merci niteliği taşımaktadır. Bu meclise atanmış kâdıların başında bulunan kâdılkudat başkanlık etmektedir. İlgili fetvalara bakıldığında müftülerin meclise taşıdığı meselelerin özellikle toplumun tamamını ilgilendiren hususlarda olduğu dikkat çekmektedir. Müftülerce kendilerine yönlendirilen güncel meseleler dışında bakanlık veya çeşitli kurumlar tarafından müftülere yöneltilen ve toplumun tamamını ilgilendiren meseleler de mecliste görüşülmektedir.[19] Örneğin Vakıflar bakanı Dr. Vâil Arabiyyat, Arap Devletleri Genel Sekreterliği'nin toplantısında insan organ ve doku naklinin düzenlenmesi, insan ticaretinin önlenmesi ve insan ticaretiyle baş edilmesinin düzenlemesi için Arap İttifakı Yasa Tasarısı'nın hazırlanması amacıyla hazırlanan raporların şer'î hükmü hakkında Fetva Dairesi'ne danışmıştır. İnsan saygınlığının her türlü saldırı ve hakaretten korunması gerektiğinin sabit oluşu, Fetva Meclisi'nin önceki kararlarında alınan görüşler ve İslâm dünyasındaki Fıkıh Akademileri'nin görüşleri

[17] Uğur, *Ahvâl-i Şahsiyye*, 20-23.
[18] ÜFD, "Fetva Dairesi Hakkında".
[19] ÜFD, "Fetva Dairesi Hakkında".

ışığında Meclis, bahsi geçen anlaşmanın şartlarını durdurmayı gerektirecek şer'î bir mahzur bulamadığını belirtmiştir.[20]

1986 yılında kâdılkudat yasal olarak Fetva Meclisi'ne başkanlık etmeye başladığında müftüler hala Vakıflar Bakanlığı'na bağlı olarak vazifelerine devam etmekteydi. 2006 yılına geldiğinde ise Ürdün Fetva Dairesi bağlı olduğu diğer bakanlıklardan ayrılarak müstakil bir şekilde işleyişine devam etmeye başlamıştır. Bu düzenleme ile başmüftü artık ülkenin herhangi bir bakanıyla rütbece eşit konuma gelmiştir.[21]

2006 yılında resmî gazetede yayınlanan Ürdün Fetva Kanunu, Daire'nin işleyişi ile ilgili pek çok bilgiyi ihtiva etmektedir. 2006 yılında ise ilk defa özel bir Fetva Kanunu yayınlanmıştır. Bu kanun öncesindeki düzenlemeler Evkaf Bakanlığı bünyesinde yürütülen fetva düzenlemeleriydi.[22] 2006 yılında çıkarılan bu Fetva Kanunu, müstakil bir kurum olduktan sonra yapılan ilk düzenleme olması sebebiyle önem arz etmektedir.[23] Kanunun üçüncü madde ileride yer alacağı şekliyle Daire'nin vazifelerinden bahsetmektedir.[24]

Kanunda kurumun idaresinden ve fetva verme süreçlerinden baş müftünün mesul olduğu belirtilmektedir. Eskiden Fetva Meclisi'ne kâdılkudat başkanlık ederken yeni kanun ile beraber başkanlık görevi baş müftüye verilmiştir. Ayrıca baş müftü rütbece ve yetkice diğer bakanlarla aynı mertebeye ulaşmıştır. Evkaf Bakanlığından ayrılması ve baş müftünün rütbece diğer bakanlarla eşitlenmesi hem baş müftüye hem de fetva ameliyesine verilen kıymetin ne derece büyük olduğunun göstergesidir. Kanunda ayrıca baş müftünün atama süreci ile ilgili malumatlara da yer verilir. Örneğin baş müftü atanırken rütbe, maaş ve yetkileri belirlenmiş şekilde kraliyet tarafından verilen resmi bir yazıyla atanmalıdır. Görev sonlandırılmasında da aynı prosedür işlemektedir. Bu mevkiye atanacak yetkilinin en az İslâmî İlimler- Fıkıh

[20] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 230 İnsan Organ Ve Doku Naklinin Düzenlenmesine İle İnsan Ticaretinin Yasaklanmasına İlişkin Arap Anlaşmasının Meşruiyeti" (Erişim 14 Ocak 2024).
[21] ÜFD, "Fetva Dairesi Hakkında"; Uğur, *Ahvâl-i Şahsiyye*, 30-31.
[22] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 55.
[23] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva Kanunu (2006 Senesi)" (Erişim 21 Ocak 2024).
[24] ÜFD, "Fetva Kanunu (2006)".

alanında bir diplomaya sahip olması gerekliliği vurgulanmaktadır. Ehil ve mahir olması aranan bir diğer şart olduğu için mezuniyetinin üzerinden en az 20 yıl geçmiş olması şartı aranmaktadır.[25] Kanundan önce baş müftünün atanabilmesi için mezuniyetinin üzerinden 15 yıl geçmesi şartı aranırken kanun sonrasında bu süre 20 yıla çıkarılmıştır. Ayrıca kanun öncesinde baş müftüde aranan şartlar yetkin ilmi çalışmalara sahip olmanın yanı sıra takva ve güvenilir olma şartları iken kanun sonrasında fetva verebilecek bilgi ve pratiğe sahip olma şartları da eklenmiştir.[26]

2006 yılındaki kanunla birlikte Fetva Meclisi'nin adı Fetva, Araştırma ve İslâmî İlimler Meclisi olarak değiştirilmiştir. Böylece Meclis'e verilen yetkiler de genişlemiştir. Örneğin ülkede fetva verme yetkisi sadece Fetva Dairesi ve Fetva Meclisi ile sınırlandırılmıştır. Böylece fetva kurumu merkeze alınmış, ulemanın fetva yetkisi kısıtlanmıştır. Bu düzenleme ile özelde baş müftü, genelde ise Fetva Meclisi büyük bir sorumluluk üstlenmektedir. Ayrıca Fetva Meclisi üyelerinde de bu kanunla çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Üye sayısı değişmeksizin bazı üyelerin yerine yeni kişiler getirilmiştir. Eskiden olduğu üzere Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi dekanı yerine fıkıh diplomasına sahip Şeriat Fakültesi dekanları arasından seçim yapma hakkı genişliği sunulmuştur. Kâdılkudat yerine artık meclise istinaf mahkemesi kâdılarından birinin katılımı ve Fetva Müdürlüğü müdürünün yerine başkentte görev alan müftünün katılımına karar verilmiştir. Ayrıca Fetva Meclisi'ne artık kâdılkudat yerine baş müftü başkanlık etmesine karar verilmiştir.[27] Baş müftünün verdiği bireysel fetvalarda Fetva Meclisi'nden çıkan fetvalara uyum aranırken bu durumun aksi söz konusu değildir.[28]

Fetva, Araştırma ve İslâmî İlimler Meclisi, baş müftü başkanlığında kurulmaktadır. Kâdılkudat tarafından belirlenen Şeriat İstinaf Mahkemesi kadılarından biri, Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nden fıkıh alanında bir uzman, Ürdün Silahlı Kuvvetleri Müftüsü, Başkent Valiliği Müftüsü, İslâmi Vakıflar ve İslâmi

[25] ÜFD, "Fetva Kanunu (2006)".
[26] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 58.
[27] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 55-56; Uğur, *Ahvâl-i Şahsiyye*, 31-32.
[28] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 175.

Değerler Bakanlığı'ndan bakan tarafınca belirlenen fıkıh alanında bir uzman ve İslâmi ilimler alanında uzman beş kişi ise meclisin diğer üyelerini oluşturmaktadır.[29]

2006 yılındaki kanunla birlikte Fetva Meclisi'n 2006 yılındaki kanundan önce görev süreleri üç yıl iken bu kanunla görev süresi dört yıla çıkarılmıştır.[30] Belirlenen süre bittiğinde yeni üyenin ataması gerçekleşmektedir. Üyelerden her birinin İslâmi İlimler alanında yaptığı çalışmalarda tanınır olması ve mezuniyetlerinin üzerinden en az 15 yıl geçmiş olması gerekmektedir. Her ne kadar atama süresi dört yılla kayıtlansa da ihtiyaç halinde baş müftü önerisi ve Bakanlar Kurulu'nun atamasıyla eski üyenin vazife süresi bitmeden yeni bir üye atanabilir. Meclis üyeliğini sonlandıran vefat ve istifa gibi zorunlu hallerin yanı sıra geçerli bir mazeret olmaksızın üst üste üç defa devamsızlık yapılması halinde de meclis üyeliği sonlandırılır.[31]

Meclis üyeleri arasında bir başkan yardımcısı seçilmektedir. Meclis, her ay en az bir defa toplanmayı hedeflese de başkanın veya başkanın olmadığı durumlarda yardımcısının çağrısı üzerine üyelerden üçte ikisinin toplantıda hazır bulunmasıyla resmi olarak toplantıyı gerçekleştirebilir. Kararlar mevcut üyelerin çoğunluğunun oy verdiği yönde neticelenir. Oyların eşit çıkması durumunda başkanın görüş beyan ettiği yönde tercih yapılır. Mevcut meclis üyeleri dışında tartışılan konunun uzmanları da toplantıya davet edilip görüşlerine başvurulabilir. Ancak misafir olarak gelen katılımcıya oy kullanma yetkisi verilmez.[32]

Fetva Meclisi, fetva vermenin yanı sıra içtihada gereksinim duyulan güncel meseleler üzerine de çalışmaktadır. Ayrıca resmî kurumlardan kendisine ulaşan sorulara cevap verip yasa tasarılarının şer'î açıdan uygunluğunu incelemektedir. Meclis, fetva verme süreci ile ilgili hazırlıkların yanı sıra ülke çapında genel bir fetva verme politikası oluşturmayı hedeflemektedir.[33] Çalışmanın konusuyla ilgili kısmı da ilgilendiren bir diğer husus da Meclis'in toplumu ilgilendiren güncel meselelerle ilgili araştırma, mezhepler arası inceleme ve içtihatta bulunma çabasıdır. Kanun

[29] ÜFD, "Fetva Kanunu (2006)".
[30] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 56.
[31] ÜFD, "Fetva Kanunu (2006)".
[32] ÜFD, "Fetva Kanunu (2006)".
[33] ÜFD, "Fetva Kanunu (2006)".

tasarılarının şer'î hükmünü açıklamak ve araştırılan kanunun uzmanlarını davet etmek de görevleri arasındadır.[34]

2014 yılında müftü seçimlerinin ne şekilde olacağına dair Fetva Araştırma ve İslâmî İlimler Meclisi on beşinci oturumda 22 numaralı kararı yayınlamıştır. Bu karar, 2006 yılında çıkarılan Fetva Kanunu'na dayanmakla birlikte 2008 yılındaki düzenleme talimatını esas alan 2009 yılı kanun değişiklikleriyle de uyumludur. Daire, müftü seçimi için bir sınav düzenleyip bu sınavın koşullarını yerel gazeteler aracılığıyla halka duyurur. Bu sınava katılabilmek için ise adayların belirli şartları haiz olması gerekmektedir. Öncelikle başvuran kişinin Ürdün asıllı olması gerekmektedir. İslâmî İlimler alanında doktoraya sahip olması yahut İslâmî İlimler lisans programından iyi bir ortalamayla mezun olup mezuniyetinin üzerinden en az beş senenin geçmiş olması gerekmektedir.[35]

Baş müftü, sınavdaki soruların hazırlanması ve katılımcıların mülakatlarını yapmak üzere özel bir komisyon oluşturur. Yazılı sınav iki kısımdan müteşekkildir. İlk kısımda fıkıh, usûl-i fıkıh ve yürürlükte olan Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu'ndan sorular gelmektedir. Bu sınavdan başarılı olabilmek için en az 70 puan almak gerekmektedir. İkinci kısımda ise tefsir, hadis, akait ve Arapça alanından sorular mevcuttur. Bu sınavın başarı notu ise 60'tır. Yazılı sınavdan başarılı olan katılımcılar sözlü mülakata girmeye hak kazanırlar. Mülakatta ayrıca Kur'ân tilaveti, kişilik, genel kültür ve katılımcının işe olan isteği de ölçülür. Müsabakada başarılı olan kişiler baş müftünün belirlemesi ve Fetva Meclisi kararıyla atanmış olur. Kararda belirtilmeyen bir durum vaki olduğunda da baş müftü konu ile ilgili görüşünü bildirir.[36]

Müftü kendisine sorulan şahsi sorular hakkında fetva verir. Diğer meseleleri ise baş müftüye havale eder. Baş müftü ise kendisine yöneltilen soruları cevaplayıp Meclis'in yanıtlaması gereken soruları Meclis'e havale eder. Meclis ve baş müftüden çıkan fetvalar da özel defterlere kaydedilir. Müftü verdiği her bir fetvayı defterine kaydettikten sonra bir nüshasını da baş müftüye gönderir. Baş müftü fetvalarını

[34] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün,* 62.
[35] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Müftülerin Seçim Yönergesi" (Erişim 21 Ocak 2024).
[36] ÜFD, "Müftülerin Seçim Yönergesi".

yürürlükte olan Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu'na uygun olarak vermelidir. Toplumsal bir meselede kanun hükümlerine muhalif bir fetva hiçbir kişi ve kurum tarafından verilemez.[37] Ürdün Fetva Dairesi'nin kanun hükümlerine aykırı fetva verilmesini yasaklayan bu yaklaşımı, fetva faaliyetinin kurumsal ve hukuki bir çerçeve içerisinde yürütüldüğünü göstermektedir. Bu durum, fetva kurumunun devletle olan ilişkisi ve fetvanın bağımsızlığı meselesi bakımından ayrıca değerlendirilmeye açık görünmektedir.

Fetva Dairesi'nde çalışan araştırmacıların en azından üniversite lisans diplomasına sahip olmaları ve hakkında araştırma yapmaları istenen konu ile ilgili ihtisas sahibi olmaları şartı aranmaktadır. Vazifeleri ise baş müftünün kendisine yönlendirdiği konular üzerinde görüş bildirmesi ve fıkhi görüşlerin kaynaklarını göstermesidir. İster toplumsal isterse aile özelinde olan konularla ilgili sorunun çözüm sürecine katılmaları ve müsteftîlere nasihatle yol göstermesi beklenmektedir.[38]

Meclis veya baş müftü tarafından verilen herhangi bir fetvaya yönelik hakaret ve karalama gayesiyle saldırmak veya şüphe uyandıracak bir söylemde bulunmak her türlü kişi ve kurum için yasaktır. Bu kurala aykırı hareket eden kimse bir aydan üç aya kadar hapis cezasına veya 100 dinardan 500 dinara kadar para cezasına çarptırılır. Verilen fetva karşılığında herhangi bir bedel talep edilemez. Bütün kurum çalışanları bu yönetmeliğe uymakla yükümlüdür. Baş müftü, kurum faaliyetini senelik olarak raporlayıp Senato, Temsilciler Meclisi ve Bakanlar Kurulu'na sunar. Bu kanunun hükümlerine uymayan her türlü metin veya hüküm yürürlükten kaldırılır. Bu kanunun hükümlerinin uygulanması için gerekli düzenlemeler Bakanlar Kurulunca yapılır.[39]

2009 yılında yapılan düzenlemeler ayrı bir kanun olarak görülmeyip 2006 yılında çıkarılan İfta Kanunu ile tek bir kanun sayılmaktadır. 2009 yılında baş müftünün başkanlık ettiği Fetva, Araştırma ve İslâmi İlimler Meclisi'nin üyeleri ile ilgili bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bu minvalde ihtiyaç halinde baş müftü önerisi ve Bakanlar Kurulu onayı ile üye değişikliğine gidilebileceği; vefat, istifa ve mazur

[37] ÜFD, "Fetva Kanunu (2006)".
[38] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 59-60.
[39] ÜFD, "Fetva Kanunu (2006 Senesi)".

görülecek bir sebep olmaksızın üst üste üç kere devamsızlık yapan bir üyenin görevinin son bulacağı ibareleri kanun metnine eklenmiştir. 2006 yılında çıkan kanunda başkan veya naibinin aralarında bulunduğu bir toplantının resmi olarak geçerli sayılabilmesi için en az sekiz üyenin toplantıda hazır bulunması ve karar alınabilmesi için oy çoğunluğunun yakalanması ilgili maddede zikredilirken 2009 yılında yapılan düzenleme ile üyelerinin üçte ikisinin bulunması halinde ve mevcut üyelerin çoğunluğunun oyu yönünde karar verilmesi yönünde değişikliğe gidilmiştir.[40]

2018 yılında yayımlanan yönetmelikte Fetva Dairesi'nin idari yapısı ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Buna göre kurum; baş müftü, genel sekreterlik, çeşitli müdürlükler, birimler ve il düzeyindeki fetva ofislerinden oluşmaktadır. Kurum bünyesinde araştırma, elektronik fetva, merkezi iftâ ile idari ve mali işlerden sorumlu müdürlükler faaliyet göstermektedir. Ayrıca kurumun planlama, koordinasyon ve denetim faaliyetlerini yürütmek üzere çeşitli birimler oluşturulmuştur.[41]

Daire bünyesinde baş müftü başkanlığında çalışan Planlama, Koordinasyon ve Takip Komisyonu bulunmaktadır. Bu komisyon kurumun faaliyetlerinin planlanması, bütçesinin hazırlanması ve kurumsal işleyişine ilişkin düzenlemelerin değerlendirilmesi gibi görevleri yerine getirmektedir. Baş müftü ise kurumun genel idaresini yürütmekte, birimler arasındaki koordinasyonu sağlamakta ve gerekli gördüğü durumlarda çeşitli komisyonlar oluşturabilmektedir.[42]

Fetva Dairesi'ne soru sormak isteyen kişi resmî sitesinde yer alan "Sorunu Gönder" kısmına tıklayarak danışmak istediği konu hakkında destek alabilir. Site 7/24 ulaşılabilir olsa da soru gönderimi cuma ve cumartesi günleri haricinde Ürdün saatine göre saat 09:00 ve 15:00 saatleri arasında yapılmaktadır. Bayram ve resmî tatil günlerinde de soru kabul etmeyen sitenin ayrıca günlük soru limiti de bulunmaktadır.[43] Müsteftîler dilerlerse Daire'yi arayıp direkt olarak sorularını sorup ücretsiz bir şekilde cevap alabilirler. Soru, çok sorulan sorular arasında olup özel bir araştırmaya gerek duyulmuyorsa müftü direkt olarak soruyu cevaplar. Konu ile ilgili daha fazla

[40] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "2009 Senesi Fetva Kanunu Değişiklikleri" (Erişim 21 Ocak 2024).
[41] [41] ÜFD, "2018 Senesi 36 Sayılı Yönetmelik".
[42] ÜFD, "2018 Senesi 36 Sayılı Yönetmelik".
[43] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva Dairesi- Soru Gönderme Sayfası" (Erişim 21 Ocak 2024).

açıklamaya ihtiyaç olduğunda yahut talak veya maddi anlaşmazlık gibi durumlar varsa müsteftî ofise davet edilir. Şayet sorular araştırmaya muhtaç bir konu hakkındaysa araştırma bölümüne havale edilir. Resmi sitede belirtilen numaraya sms atarak da 48 saat içinde sorularına dönüş alabilirler. Soruları sabah 08:30'dan 15:30'a kadar iletmeleri mümkündür.[44] Başvuran kişinin ad soyad, kimlik numarası, ikamet bilgisi, eğitim durumu ve iletişim bilgileri de gerektiğinde kolaylıkla iletişime geçilebilmek adına talep edilir. Tamamlanan her fetva için bir sayı tayin edilir ve baş müftü onayı alınır.[45]

Kanunda yer aldığı şekliyle Fetva Dairesi, krallıktaki bütün fetva verme mekanizmalarını denetlemeyi ve düzenlemeyi hedeflemektedir. Böylece hem kamuyu ilgilendiren hususlarda hem de bireysel olarak yapılan başvurularda gerekli fetvaların verilmesi Daire'nin hedefleri arasındadır. Ayrıca Fetva Dairesi sadece fetva vermeyi değil güncel meselelerde gerekli araştırma ve çalışmaları yürütmeyi de hedeflemektedir. Elde ettiği verileri yayına dönüştürmek ve araştırılan konunun ister yurt içinden ister yurt dışından uzmanlarıyla irtibata geçmeye çalışmaktadır.[46]

Fetva Dairesi, sadece Ürdün sınırları içerisinde fetva veren bir kurum olsa da bütün Müslümanların başvuracağı bir kurum olmayı hedeflemektedir.[47] Daire, fetva verme ve araştırma alanında sadece kendi bünyesindeki vatandaşların değil devlete bağlı olan veya olmayan tüm kurumların kendisine müracaat etmesini hatta küresel manada otorite olmayı da istemektedir. Kendi ifadeleriyle, Allah Teâlâ'nın mesajını bütün insanlığa ulaştırmak ve şer'î hükümleri açıklamada ılımlı bir fıkıh otoritesi olmak en temel gayesidir. Bu hedef doğrultusunda Daire, fetvaların düzenlenmesine, el yazması eserlere, hukuki çalışmalar için gerekli alt yapının oluşturulmasına, kolektif içtihada, İslâm alemiyle irtibatta kalmaya ve modern iletişim teknolojilerini kullanmaya önem verdiğini belirtmektedir.[48]

[44] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva Dairesi Tarafınca Sunulan Hizmetler" (Erişim 21 Ocak 2024).
[45] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün,* 66-67.
[46] ÜFD, "Fetva Dairesi Hakkında".
[47] Hadbûl, *Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm*, 7.
[48] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva Dairesi'nin Vizyonu" (Erişim 21 Ocak 2024).

Fetva Dairesi, kendisine başvuran kişilere ihtiyaç duydukları fetva ve şer'î nasihatleri ücretsiz bir şekilde sunmaktadır. Daire hem işini liyakat sahibi bir şekilde yerine getirmeyi hedefler hem de kendisine başvuran kişilere en kısa sürede dönüş yapmaya ve kibar şekilde muamele etmeye özen gösterir. Bu konuda İnsan Kaynakları Departmanı'na özel eğitimler aldırmaktadır. Şeffaflık ve objektiflik ise fetva sürecinde ehemmiyet verdiği hususlardır. Ayrıca müsteftîlerden gelen şikayet ve öneriler de Daire nezdinde dikkate alınmaktadır. Kendisine başvuran kişilerden danıştıkları konuda şeffaf olmaları ve fetva makamına yakışır bir ciddiyetle başvuruda bulunmaları beklenmektedir. Ayrıca talep ettikleri konuda çıkan fetvaya saygı göstermeleri bir diğer önemli husustur. Çalışanlara karşı saygılı olunması da Daire'ye başvuruda bulunan kişilerden beklenmektedir.[49]

Kurumun kuruluş amacı müsteftîlerden gelen dini konulardaki sorulara cevap vermektir. Kuruma kuruluş hedefine uymayan sorular yöneltildiğinde ise bu sorular cevapsız bırakılır. Müftülerin zamanını gereksiz yere çalıp cevaplanmalarıyla ümmet için herhangi bir fayda hasıl olmayacak yarışma soruları, bilmeceler ve rüya tabirleri gibi Fetva Dairesi'nin kuruluş amacına uygun olmayan sorulara cevap verilmekten kaçınılmaktadır.[50] Kurum'un fetva vermekten kaçındığı diğer bir konu ise herhangi bir grup veya siyasi görüş ile alakalı fikir beyanıdır. Fetva bilindiği üzere mükelleflerin fiilleriyle ilgili Allah'ın o konudaki hükmünü açıklamaktır. Herhangi bir grup, cemaat veya siyasi görüşle ilgili hüküm vermek fetva vermenin kapsamı dışındadır. Bu şekilde, Fetva Dairesi'nin üzerinde hiçbir kişi ve kurumun tahakkümünün söz konusu olmaması sağlanmaktadır.[51]

Ürdün Fetva Dairesi'nin resmi sitesinde yayınlar için özel bir bölüm bulunmaktadır. İlgili bölüm tıklandığında Fetva Dairesi'nden çıkarılan yayınlar, bültenler, çeşitli bilimsel kitap ve tezler yer almaktadır. Fetva Dairesi'nin yayınları bölümünde mantık ilmi, oruç hükümleri, akâid ve meşhur fıkhî meseleler başlığı altında ibâdâta dair kaleme alınmış çeşitli dergiler mevcuttur. Bu bölümde ayrıca 2010

[49] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Devlet Hizmetlerinin Sağlanmasına İlişkin Tüzüğün Genel Çerçevesi" (Erişim 21 Ocak 2024).
[50] Hadbûl, *Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm*, 79.
[51] ÜFD, "Fetva Dairesi'nin Vizyonu".

yılından 2022 yılına kadar çoğunlukla senelik olarak yayınlanan Yıllık İstatistik Raporları yer almaktadır. Raporların başlangıç kısmında yer alan Fetva Dairesi'nin ve Fetva Meclisi'nin tanımı, fetva verme metodu ve baş müftü hakkındaki genel bilgilerin yer aldığı başlıklarda herhangi bir güncelleme yapılmaksızın her sene aynı lafızlarla yayınlanması dikkat çekmektedir. Sonrasında o sene içerisinde alınan kararların listesi ve çeşitli istatistik veriler paylaşılmaktadır. Yayınlar bölümünde ayrıca aşure günü, Mevlid kandilinin kutlanması, dilencilik ve hükümleri, İslami açıdan hijyen, hamile ve emziren kadınların oruçlarını kaza etmelerinin hükümleri ve zekâtın hükümleri gibi çeşitli spesifik konularda hazırlanmış 7-8 sayfalık kısa kitapçıklar mevcuttur.

Fetva Dairesi'nin ayrıca en günceli 26.09.2023 tarihinde 46. sayısı ile basılmış olan *el-İftâ* isimli bültenleri bulunmaktadır. İlk sayısı 2009 yılına ait olan bu bültenlerle ilgili senelik belirli bir sayıda yayın yapıldığını söylemek güçtür. İlk sene 8 farklı bülten yayınlayan Daire, 2010 senesinde dört, 2011 senesinde beş, 2012 ve 2013 senesinde dörder tane baskı yapmış olmasına rağmen 2014 tarihinde herhangi bir bülten yayınlamıştır. Bu sebeple bültenler basılırken periyodik bir yayın süresi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bültenlerin içeriğinde ise çeşitli konularda makaleler, seçilen bazı karar ve fetvalara ek olarak Daire'den haberler ve etkinlikler yer almaktadır. Bültenlerin sonunda o sayıda Arapça metinleri yer alan fetvaların İngilizce'leri de bulunmaktadır. Yirmi altıncı bülten ve sonrasında iç tasarım daha renkli ve görsellerle desteklenmiştir. Bültenlerin içeriğinde özellikle aile, ibadat ve iktisatla ilgili fetvaların yer aldığı dikkat çekmektedir. Ramazan ayı, oruç ve zekata dair fıkhi hükümler de detaylı şekilde işlenmektedir. Bu çalışmaya bakan yönüyle güncel tıbbi meselelere daha az yer verildiği söylenebilir.

Bilimsel kitap ve tezler bölümünde ise Ürdün'de Şâfiî mezhebi, fıkıh akademilerinin rolü, güncel tıbbi meseleler gibi muhtelif başlıklarda kaleme alınmış olan tezler ve İmam Tâceddin es-Subkî'nin usul-i fıkıhtaki metodu, Hanefî mezhebine göre buyu' hükümlerinde istihsânın uygulanması ve Hadremiyye mukaddimesi şerhi gibi çeşitli konulardaki kitaplar mevcuttur. Kitaplara ek olarak evliliğe niyet eden kişilerle başarılı ve mutlu bir evlilik isteyen kimseler için rehber niteliğinde hazırlanmış eserler mevcuttur. Sitede yukarıda bahsedilen yayınların haricinde

makaleler için de müstakil bir bölüm ayrılmıştır. Ürdün'de dört mezhep, ilmi kelam, Allah'ın varlığını ispat etmede mantık ilminin rolü, zekât ve hükümleri, hac, doğal afetler, İmam Mâlik'in Kuran ve Sünnet içtihatlarına yaklaşımı, kadir gecesi, korona olan kişinin topluma karışmasının engellenmesi, İslam iktisadının gelişmesi, içtihat ve taklit, ilmin fazileti ve aile ile ilgili çeşitli konularda makaleler farklı müftülerce kaleme alınmıştır.

Fetva Dairesi'nin dikkat çeken bir diğer çalışması ise ilmî niteliği olan araştırmaların yayınlanması için kurulan *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye* isimli dergidir. Bu çalışma, ortaya çıkan yeni fıkhi meseleler ele alınırken toplumun mevcut kimliğini korumayı ve zengin mirasına bağlı kalmayı hedeflemektedir. Gönderilen çalışmanın dergide yayınlanması için belirli kriterlerin sağlanması gerekmektedir. İşlenen konunun güncel bir mesele hakkında olup konuya özgün bir çözüm getirmesi beklenmektedir. Makalenin daha önce savunulmuş olan yüksek lisans veya doktor tezinden bir bölüm olmaması, araştırma herhangi bir kurum tarafından destekleniyorsa bu durumun ifade edilmesi ve yayın kurulunun gönderilen makaleyi inceledikten sonra yayın için uygun görmesi aranan diğer şartlardır. Toplamda 7 sayısı bulunan derginin ilki 2019 yılında yayınlanmıştır. Dergide güncel tıbbi meselelerle ilgili farklı sayılarda üç makale bulunmaktadır. Bu konular gıda ve sanayide necis maddelerin kullanılması, rahim kiralamanın hükmü ve kök hücre tedavisinin hükmü hakkındadır.

Fetva sitesi aracılığıyla tüm dünyaya açılan Fetva Dairesi, sitesinin hem tasarımı hem de kullanım kolaylığı sebebiyle 2009 yılında Jordan Web Awards tarafından düzenlenen yarışmada En İyi Resmî Web Sitesi dalında birincilik kazanmıştır.[52] 2016 yılında Kuveyt'te düzenlenen yarışmada Fetva Dairesi, akıllı telefonlar için sunduğu uygulama ile Arapça En İyi Akıllı Telefon Uygulaması kategorisinde ödül kazanmıştır. Ayrıca telefon uygulamasının Apple Store ve Google Play'de de yer almasıyla Daire, genç nesle ulaşmayı sağlamaktadır.[53]

[52] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "En İyi Devlet Web Sitesi Ödülü" (Erişim 21 Ocak 2024).
[53] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Haberler ve Duyurular- Fetva Dairesi Akıllı Hükümet Kalkanı Ödülleri'ni Kazandı" (Erişim 21 Ocak 2024).

Daire ayrıca 2018 yılında gösterdiği performans ve şeffaflık sebebiyle Kral II. Abdullah Ödülleri kapsamında ilk kez katılan kurumlar kategorisinde birincilik kazanmıştır.[54] 2022 yılına gelindiğinde ise Fetva Dairesi, Devlet 100. Yıl Madalyası ile onurlandırılmıştır. Kurum, ılımlı bir yol izlemesi ve şaz fetvalar vermekten uzak olmakla temeyyüz etmesi sebebiyle bu madalyaya layık görülmüştür.[55]

1.2. Ürdün Fetva Dairesi'nin Fetva Metodolojisi

Bir fetva kurumunun kimliğini ve güvenilirliğini belirleyen en temel unsurlardan biri benimsediği fetva metodolojisidir. Fetva metodolojisi, kurumun hangi kaynaklara başvurduğunu, hangi mezhep çerçevesinde hareket ettiğini, güncel meselelere nasıl yaklaştığını ve kolektif karar alma süreçlerini nasıl işlettiğini kapsamaktadır. Bu başlık altında Ürdün Fetva Dairesi'nin fetva metodolojisi dört alt başlık çerçevesinde ele alınacaktır. İlk olarak Daire'nin dayandığı kaynaklar ve mezhep tercihi incelenecek, ardından kolektif içtihat anlayışı ve fıkıh akademileriyle ilişkisi değerlendirilecektir. Sonrasında Daire'nin güncel tıbbi meselelerdeki yöntemi ayrıntılı biçimde ele alınacak; fetva ve karar metinlerinin şekli özellikleri, fetva isteme süreci ve kurumun yayınları da ilgili alt başlıklar altında incelenecektir.

1.2.1. Fetvanın Kaynağı ve Mezhep

Toplumun her bir kesimini ilgilendiren konularda belirli bir doktrinin benimsenip onun görüşleri çerçevesinde fetvaların veriliyor olması bütünlük ve sistematikliğin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Her ne kadar müftünün mezhepler arasında fetva verme imkanı olsa da belirli bir mezhep bünyesinde fetva vermesi, müsteftî her nereden sorusunu yöneltmiş olursa olsun fetvada birlik sağlamaktadır. Fetva usulü açısından değerlendirildiğinde müsteftînin talebi

[54] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Haberler ve Duyurular- Kral II. Abdullah Ödülü" (Erişim 21 Ocak 2024).
[55] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Haberler ve Duyurular- Kralın Fetva Dairesi'ni Onurlandırması" (Erişim 21 Ocak 2024).

doğrultusunda müftünün kendi benimsediği mezhep dışından görüş bildirmesi de mümkündür.[56]

Ürdün'ün resmi şekilde bir devlet olarak kurulmasından önce bulunduğu toprakların yani Şam bölgesinin Osmanlı Devleti hakimiyeti altında olması ve o dönemde devlette tanınan resmi mezhebin Hanefî mezhebi olması sebebiyle Ürdün'de fetva verme ameliyesinde tarihi olarak Hanefî mezhebi etkisi görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin resmi olarak tanınıp uygulanması, Ürdün Haşimi Krallığı müstakil bir devlet olarak tesis olana dek bu topraklarda da yürürlükte kaldığı anlamına gelmektedir.[57] Bilâdüşşam olarak bilinen günümüz Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün sınırlarında Osmanlı saltanatı boyunca yürürlükte olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra her ülke için farklı tarihlere kadar geçerliliğini korumuş, Ürdün'de ise 1977 yılına kadar başvurulan temel kanun kaynağı olarak varlığını sürdürmüştür. Tanzimat sonrası hazırlanan bu kanun metni İslâm Hukuku'nun temellerini esas almakla birlikte yalnızca Hanefî mezhebi görüşleri çerçevesinde şekillendirilmiş, başka mezheplerin görüşlerine müracaat edilmemiştir.[58]

Şam ve Ürdün topraklarının tarihine bakıldığında önce İmam Evzaî'nin mezhebinin, ardından Şâfiî mezhebinin bölgede yayılma imkanı bulduğu görülmektedir. Bu dönemde eğitim, kaza ve fetvada hâkim olan görüş Şâfiî mezhebiydi. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Hanefî mezhebi görüşlerine dayanması sebebiyle ise sonraki dönemde hukukta Hanefî mezhebi hâkim konuma geçmiştir.[59] Ancak son zamanlarda taklit ve delillere uymayı eleştiren mezhepsizlik akımı Ürdün'de de yankı bulmakta, Şeriat Fakültelerinde Karşılaştırmalı İslâm Hukuku derslerinin müfredata eklenmesi de bu akımın bir yansıması olarak

[56] Hadbûl, *Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm,* 64.
[57] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 159; Uğur, Ahvâl-i Şahsiyye, 52-54.
[58] Mehmet Âkif Aydın, "Mecelle-i Âhkam-ı Adliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 28 (2003), 232-233.
[59] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 66-67; Hadbûl, "*Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm"*, 69-70.

değerlendirilmektedir. Sonuç olarak Ürdün halkı için tek ve net bir mezhepten bahsetmenin mümkün olmadığı düşünülmektedir.[60]

Bu tarihsel arka planın ardından Ürdün Fetva Dairesi'nin benimsediği mezhep anlayışına bakıldığında Daire'nin Şâfiî mezhebini temel referans noktası olarak aldığı, ancak tek bir mezhebe mutlak anlamda bağlı kalmadığı görülmektedir. Daire, resmî sitesinde fetva metodolojisi olarak Kitap, sünnet, icma, kıyas ve maslahat-ı mürsele gibi kaynaklara dayandığını belirtmektedir. Müftülerin önlerine gelen her meselede sıfırdan içtihatta bulunmaları mümkün olmadığından mevcut fıkıh mirasından yararlanmak kaçınılmazdır. Bu çerçevede Daire, fetvalarında başlangıç noktası olarak Şâfiî mezhebini esas aldığını açıkça ifade etmektedir. Daire'nin Şâfiî mezhebini tercih etmesinin iki temel gerekçesi bulunmaktadır: İlki, Şâfiî mezhebinin ülkede tarih boyunca en yaygın mezhep olması ve çoğunluğun mezhebini gözetmenin makâsıd-ı şerîadan sayılmasıdır. İkincisi ise Şâfiî mezhebinin rey ve hadis ekollerinin ortasını bulan bir mezhep olduğu düşüncesidir.[61]

Bununla birlikte Daire'nin Şâfiî mezhebini benimsemesi, bu mezhebe mutlak anlamda bağlı kalmak anlamına gelmemektedir. Ulemanın mevcut içtihatları içinde yeri olmayan güncel meseleler söz konusu olduğunda ya da toplumun tamamını ilgilendiren tıbbi veya mali konularda Daire, şeri deliller ve fıkhi kaideler ışığında maslahat-mefsedet dengesini de gözetmek suretiyle meseleyi Fetva Meclisi'ne taşımakta ve ortak bir karara ulaşmayı hedeflemektedir. Benzer şekilde Şâfiî mezhebinin belirli bir konudaki görüşünün değişen zaman, mekan ve koşullara uygun olmadığına ya da o hükme ulaştıran illetin değiştiğine kanaat getirildiğinde mesele yeniden incelemeye alınmakta; makâsıd-ı şerîaya en uygun hükme ulaşmak için tüm İslam mezheplerinin içtihatlarından yararlanılmaktadır.[62]

---

[60] Hadbûl," *Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm"*, 70-71.

[61] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *el-İftâ* 46 (Eylül 2023), 14;Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva Metodu" (Erişim 21 Ocak 2024). Bununla birlikte Süleyman Yusuf Şeyhân tarafından kaleme alınan "el-Fetvâ fi'l-Urdun: Târîhen ve Fıkhen ve Menhecen" isimli doktora tezinde baş müftünün fetva verme metotları sayılırken müftünün belirli bir mezhebe bağlı kalmadığı, bilakis mevcut görüşlerden en uygun ve güçlü olanı seçtiği söylenilmektedir. Ancak bu görüşe rağmen baş müftünün fetvalarında çoğunlukla Hanefî mezhebini tercih etmesine rağmen aynı zamanda çeşitli meselelerde görüşlerinin aksine fetvalar da verdiği belirtilmiştir. Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 126.

[62] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *el-İftâ* 46 (Eylül 2023), 14; ÜFD, "Fetva Metodu".

Nikah, talak, miras gibi Ahvâl-i Şahsiyye statüsüne giren meselelerde ise Daire, Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu çerçevesinde fetva vermektedir. Bu yaklaşım fetva ile kaza arasında herhangi bir çelişkinin oluşmasını engellemektedir.[63] Nitekim 2019 yılında çıkarılan 15 sayılı Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu'nun 325. maddesinde, kanunda hükmü bulunmayan meselelerde Hanefî mezhebindeki râcih görüşün esas alınacağı, Hanefî mezhebinde de cevabı olmayan durumlarda ise kanunun hükümlerine en uygun fıkıh görüşüne göre karar verileceği belirtilmektedir.[64] Bu düzenleme, Daire'nin Şâfiî mezhebini temel referans olarak benimsemesinin yanı sıra kanunun gerektirdiği durumlarda Hanefî mezhebi başta olmak üzere diğer mezheplere de başvurduğunu göstermekte, böylece Daire'nin tek bir mezhebe mutlak bağlılık yerine pratik ve çoğulcu bir yaklaşım benimsediği anlaşılmaktadır.[65]

Sonuç olarak Daire, fetva vermede Şâfiî mezhebini başlangıç noktası olarak benimsemekle birlikte farklı mezheplerin görüşlerine de başvurmakta, aldığı görüşün hangi mezhebe ait olduğunu her zaman açıkça belirtmemektedir. İbâdât alanındaki fetvalarda dahi 718 fetvanın yirmisinden fazlasında Şâfiî mezhebi dışına çıkılmış olması, bu esnek yapının somut bir göstergesidir. Daire'nin bu çoğulcu tutumunun temelinde müsteftîye kolaylık sağlama ve makâsıd-ı şerîayı gerçekleştirme amacı yatmaktadır.[66] Bu uygulama, İslam dünyasındaki diğer fetva kurumlarının tutumlarıyla da örtüşmektedir. Nitekim Türkiye'de Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ibadet alanında Hanefî mezhebini, Sudan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Mâlikî mezhebini esas alması gibi her fetva kurumunun bulunduğu toplumun tarihsel mezhep geleneğini başlangıç noktası olarak benimsemesi kurumsal fetva pratiğinin genel bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.[67]

1.2.2. Kolektif İçtihad ve Fıkıh Akademilerine Referans

Ürdün Fetva Dairesi, fetva verme sürecinde bireysel ve kolektif olmak üzere iki farklı yöntem benimsemektedir. Kurumun her ilde bir ofisi bulunmakla birlikte

[63] *el-İftâ*, Eylül 2023, 14; ÜFD, "Fetva Metodu".
[64] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Ürdün Ahvâli Şahsiyye Kanunu" (Erişim 22 Ocak 2024).
[65] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün,* 80.
[66] Hadbûl, *Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm*, 64-65.
[67] Dadaş, "Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Fetva Siyaseti", 51.

büyük yerleşim yerlerinde birden fazla ofisi bulunmaktadır. Bu ofislere de liyakat sahibi müftülerin atanmasına önem verilmektedir. Ataması gerçekleşen her müftü öncelikle belirli bir süre kurumda tecrübeli müftülerin yanında görev almakta, bu sayede hem onların tecrübelerinden yararlanma imkanı bulup hem de işleyişi gözlemleme fırsatı yakalamaktadır. Sonrasında müftü atandığı merkeze geçmekte ve halktan gelen soruları yanıtlamaktadır. İşte bu akış, ferdi olarak fetva verme sürecidir. Kendisine gelen soruyu fetva isteyen kişiden detaylıca dinleyip konu ile ilgili fetva bekleyen kişiye en uygun cevabı bireysel içtihadıyla verdiğinden bu duruma ferdi fetva denir.

Müftü bireysel olarak fetva verdiğinde konuya her yönüyle vakıf olması ve konu üzerinde detaylıca çalışması gerekmektedir. Müftü konuyla ilgili bir cevaba ulaşmazsa meseleyi Fetva Dairesi'nin Araştırma ve İnceleme Komisyonu'na yönlendirir. Komisyon daha önce kendilerine benzer bir soru sorulup sorulmadığını inceler. Şayet önceden konu ile ilgili benzer bir soru sorulduysa cevap müftüye iletilir. Konu ile alakalı daha önceden benzer bir soru Araştırma ve İnceleme Komisyonu'na sunulmadıysa ve konu ümmetin tamamını ilgilendiren bir mesele hakkındaysa konu ile ilgili yazılı bir cevap yayınlar. Konu toplumun tamamını ilgilendiren bir konu değilse meseleyi çeşitli alim ve müftülerin bulunduğu Fetva Meclisi'ne taşır. Böylece Meclis sorulan soruyla ilgili bir karar yayınlar.[68]

Müsteftî bir konu hakkında fetva almak istediğinde müftülük bürosuna uğrar ve sorusunu sözlü bir şekilde ifade edebilir. Müftü de onu dinledikten sonra aynı şekilde sözlü olarak bu kişinin sorusuna yanıt vermektedir. Şayet yazılı bir cevap istenirse, konuyu Araştırma ve İnceleme Komisyonu'na taşır.[69]

Özel bir konu hakkında araştırma yapılması gerektiğinde Meclis, üyelerden birkaçını yahut bir üyesini konu ile ilgili detaylı araştırma yapmak üzere görevlendirebilir. Meclis sorulan konunun açıklığa kavuşturulabilmesi için soruyu soran kişiyi yahut varsa şahitleri ve konuya açıklık getirilebilecek her türlü delili dinler ve değerlendirir. Özellikle tıbbi konular söz konusu olduğunda hekimlerin görüşlerine

[68] Hadbûl, *Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm*, 96.
[69] Hadbûl, *Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm*, 96-98.

baş vurmak önem arz etmektedir. 1988 tarihinde 11 numaralı kararın konusu olan beyin ölümü meselesi araştırılırken Fetva Meclis'i özellikle alanda uzman hekimlerden görüşler alarak konuyu karara bağlamıştır. Mezkûr fetva aynı zamanda Meclis'in üye çokluğu ile karar almasına da örneklik teşkil etmektedir.[70]

Bir müçtehidin karşılaşılan yeni meselelerin tüm teferruatına vakıf olması ve konu ile ilgili inceliklere hâkim olması güçtür. Bu durumda en güvenli yol, mesele ile ilgili uzman kişilerin görüşlerini de alarak konuya en ince ayrıntısıyla vakıf olup sonrasında bir hüküm vermeleridir.[71] Araştırma ve İnceleme Komisyonu Fetva Dairesi'nde kolektif içtihadın gerçekleştiği kısımdır. Müftülerden kendilerine iletilen soruyu inceleyerek mezhep içindeki veya diğer mezheplerdeki en kolay görüşe ulaşmaya çalışırlar. Şayet konu toplumun tüm kesimini ilgilendiren bir konuda ise konuyu Fetva Meclisi'ne taşırlar ve konu hakkında bir karar yayınlanır.[72]

Fıkhın vakıaya tatbik edilmesi bir yanıyla iyi bir fıkıh bilgisine sahip olmayı gerektirirken diğer yanıyla da üzerinde çalışılan vakıa ile ilgili de mütehassıs olmayı gerektirir. Hakkında hüküm verilecek meselenin tafsilatı yeterince bilinemediğinde her ne kadar fıkıh kaideleri doğru tespit edilip yerinde bir şekilde uygulanmış olsa da hatalı bir fetva verilmesi durumu kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Hükmün üzerine bina edileceği sebebin gerçekleşip gerçekleşmediğine vakıf olunması bu sebeple en az fıkıh ilminin yeterli seviyede öğrenilmesi kadar gereklidir. Heyet içtihadı metodunda alanın uzmanından mesele ile ilgili bilgi alma ve sonrasında o alandaki gerçeklik üzerine fıkhi birikimi tatbik ettirerek bir hükme varma yöntemi hem hükmün doğruluğunun sağlanması hem de sürecin kısalması açısından büyük bir önemi haizdir.[73]

---

[70] Şeyhân, *el-Fetvâ fi'l-Ürdün*, 95-96.
[71] Hadbûl, *Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm*, 96-98.
[72] Fetva Meclisi baş müftü ve on üyeden oluşmaktadır. Bu mecliste Şeriat Yargıtay Hakimlerinden biri, Ürdün Şeriat Fakültesi'nden fıkıh alanında ihtisas yapmış bir hoca, Ürdün Silahlı Kuvvetler müftüsü, Başkent Valiliği müftüsü, Evkaf Nezareti'nden şerî ilimlerden bir uzman ve şerî ilimlerde uzmanlaşmış beş kişi bulunmaktadır. Fetva Meclisi, içtihat edilmesi gereken toplumsal meseleler, diğer mezhepler açısından da incelenmesi gereken konular ve herhangi bir resmî yolla kendisine ulaşan her türlü soru üzerinde çalışmaktadır . Hadbûl, *Menhec Dâirati'l-İftâi'l Âmm*, 104.
[73] Mustafa Bülent Dadaş, "Bir Fetva Belirleme Yöntemi Olarak Heyet İçtihadı Ve İslam Dünyasında Bu Amaçla Kurulan Fıkıh Meclisleri", 321-323; Dadaş, "Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Fetva Siyaseti", 59-60.

Ürdün Fetva Dairesi'nin incelenen fetva ve kararlarında İmam Şâfiî'nin *el-Ümm*'u ve Hatîb eş-Şirbînî'nin *Muğni'l-muhtâc*'ı gibi klasik fıkıh eserlerine de atıfta bulunulmakla birlikte kurumsal düzeyde en sık başvurulan kaynakların uluslararası fıkıh akademileri, özellikle de Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî olduğu dikkat çekmektedir. İncelenen fetva ve kararlarda sarahaten zikredilen iki uluslararası fıkıh akademisi mevcuttur. Bu iki akademi dışında isimleri açıkça zikredilmeksizin "fıkıh akademilerinin de görüşü bu yöndedir" denerek isim verilmeksizin akademilerin görüşüne işarette bulunulmuştur. Bu akademilerden biri 1981 yılında İslâm İşbirliği Teşkilatı'na bağlı olarak kurulan Mecmaʿu'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî'dir. Akademi sadece güncel tıbbi meseleler hakkında görüş bildirmez. İktisat, tıp ve teknoloji gibi çeşitli alanlarda aslında fıkha konu olacak her meseleyle ilgili uzmanların ve üye ülkelerin temsilcilerinin katılımlarıyla beraber periyodik toplantılar düzenler ve kararlar alır.[74] Görüşlerine yer verilen ikinci akademi ise Dünya İslâm Birliği'ne (Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye) bağlı olarak 1966'da Mekke'de kurulmuş olan el-Mecmau'l-Fıkhiyyü'l-İslâmî'dir. Akademi Müslümanların karşılaştıkları güncel meseleleri fıkıh ilminin muteber kaynaklarına başvurarak çözmeyi, meselelerle ilgili uzmanları bir arayı getirerek çözümler aramayı ve ümmetin bu yöndeki ihtiyacını karşılamayı hedeflemektedir.[75]

Daire'nin fetva ve kararlarında görüşlerine en fazla değinilen akademi ise İslâm İşbirliği Teşkilatı'na bağlı olarak kurulan Mecmaʿu'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî'dir. Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin görüşlerine daha sık başvurulmasının temel sebebi olarak bu akademinin tıp, teknoloji ve biyoetik gibi alanlarda kapsamlı kararlar almış olması ve İslâm İşbirliği Teşkilatı bünyesinde faaliyet göstererek geniş bir temsil imkanına sahip bulunması gösterilebilir.[76] Akademilerin görüşlerine yer veren fetvalar, zarûriyyât kapsamına giren canın korunmasıyla ilgili konulardan tıp ve kozmetik alanlarında cenin plasentasının kullanılması gibi tahsîniyyât alanına kadar çeşitlilik göstermektedir. Fetva Dairesi

[74] Mehmet Kamil Yaşaroğlu, "Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 28 (2003), 28/258-259.
[75] Mecmau'l-Fıkhıyyi'l-İslâmî MFİ, "Mecmau'l-Fıkhıyyi'l-İslâmî Hakkında" (Erişim 22 Ocak 2024).
[76] Mehmet Kamil Yaşaroğlu, "Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 28/258-259.

kanser hastalarına saç bağışı, bir erkeğin bir eşinden alınan yumurtanın diğer bir eşinin rahmine yerleştirilmesi, embriyo dondurmanın hükmü, kadınların gebeliği önlemek için ameliyat olması, hamileliğin 40. gününden önce bebeğin aldırılması, ceninin cinsiyetini tayin etme, tıbbi hatanın sorumluluğu, organ bağışçısının hayattayken izin vermesinin gerekliliği, çocuğunun tedavisinde annenin hastaneyi yetkilendirmesi, tıp eğitimi için insan uzuvlarından faydalanma ve beyin ölümü gibi Müslümanların tamamını ilgilendiren ve gündeminde yer alan meselelerle ilgili fetva ve kararlar yayınlarken Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin görüşlerine de yer vermiştir.

Bu durumu somutlaştırmak adına iki örnek verilebilir. 2010 yılında verilen 553 numaralı fetvada ilk eşinden alınıp döllenen yumurtanın adamın başka bir eşinin rahmine yerleştirilmesi ile ilgili meselede Fetva Dairesi, Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin çıkarmış olduğu 16 numaralı karara benzer bir hüküm vermiştir.[77] Benzer şekilde, 2010 yılında embriyoların dondurulması ile ilgili eski baş müftü Nuh Ali Selman tarafından verilen 675 numaralı araştırma fetvasında öncelikle embriyonun saklanmasına ilişkin olumlu ve olumsuz görüş bildiren tarafların gerekçeleri açıklanmaktadır. Eski baş müftü konu ile ilgili vardığı kanaati zikretmeden önce Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin de embriyonun dondurulmasına ilişkin olarak haramlık hükmünü kabul ettiğini vurgulamıştır. Sonrasında kendi kanaatinin de her ne kadar annenin yeni bir gebelik için güçlük yaşayacağı bilinse de embriyonun dondurulmasının haram olması yönünde olduğunu söyleyerek fetvayı tamamlamaktadır.[78]

Ürdün Fetva Dairesi'nin kolektif içtihat anlayışı ve uluslararası fıkıh akademileriyle kurduğu ilişki, kurumun güncel meselelere yaklaşımında izlediği metodolojinin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Daire, bireysel müftü fetvalarından Fetva Meclisi kararlarına uzanan hiyerarşik yapısı ve uluslararası akademilerle sürdürdüğü ilişki aracılığıyla hem yerel hem de evrensel bir fetva kurumu olma hedefine ulaşmaya çalışmaktadır. Bir sonraki başlıkta bu metodolojik çerçevenin özellikle tıbbi meseleler söz konusu olduğunda nasıl işlediği ele alınacak olup

[77] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:553 İlk Eşten Yumurtanın Alınıp İkinci Eşin Rahmine Yerleştirilmesinin Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).
[78] Doktor Nuh Ali Selman, "Fetva No:675 Embriyo Dondurmanın Hükmü", *Dâru'l-İftâ* (Kasım 2023).

Daire'nin güncel tıbbi sorunlara yaklaşım biçimi, başvurduğu deliller ve kullandığı fıkhi kaideler ayrıntılı biçimde incelenecektir.

1.2.3. Ürdün Fetva Dairesi'nin Güncel Tıbbi Meselelerdeki Yöntemi

Geçtiğimiz yüzyılda tıp alanında yeni uygulamaların ortaya çıkması ve bu uygulamaların hızlı bir şekilde çeşitlenmesi güncel tıbbi meselelerin fıkhi boyutlarını ortaya koymak açısından kolektif içtihadı ve kurumsal fetvayı önemli hale getirmiştir.[79] Bir tıp hekiminin tıp alanındaki bütün bu yenilik ve gelişmelerin tafsilatına vakıf olması nasıl güçse bir fakihin de tek başına güncel tıbbi meseleler hakkında hüküm vermesi güçtür. Ancak alanlarında uzman tıp hekimlerinin ve fakihlerinin bir araya gelerek Müslümanlar tarafından ivedilikle hükmü beklenen güncel fıkhi uygulamayı araştırmaları, tartışmaları, çeşitli perspektiflerden ele alarak ortak akılla bir sonuca varmaları, hakkında fıkhi hükmü merak edilen konulara en güvenilir cevabı verecek yöntem olarak gözükmektedir. Ürdün Fetva Dairesi de kendisine başvurulan hususlarda müftülerin vermiş olduğu bireysel fetvaların dışında özellikle güncel tıbbi meseleler söz konusu olduğunda Fetva Komisyonu ve ülkede fetva verme noktasında en yüksek merci olan Fetva Meclisi'nde bu meseleleri tartışarak görüş serdetmektedir.

Ürdün Fetva Dairesi, resmî sitesinde kendi fetva verme metodolojisini açıklarken muteber fetva kaynaklarını kullandığını ve öncelikle Kitap, sünnet, icma, kıyas ve maslahat-ı mürseleye müracaat ettiğini ifade etmektedir. Mevcut naslarda hükmü bulunmayan ve güncel tıbbi meseleler gibi ümmetin tamamını ilgilendiren konularda fetva vermesi gerektiğinde ise şeri deliller ve fıkhî kaideler ışığında fayda ve zarar dengesini de gözeterek konuyla ilgili araştırmalar yapıldıktan sonra bir hükme vardığını ifade etmektedir.[80] Bu bölümde Ürdün Fetva Dairesi'nin güncel tıbbi meseleler hakkında Fetva Komisyonu'nun verdiği tıbbi fetvalardaki ve Fetva Meclisi'nin almış olduğu kararlardaki fetva verme yöntemini incelenecektir. Özellikle fetvalar verilirken ayet ve hadislere yapılan referansı, fıkhî kaidelere ne şekilde

[79] Ülfet Görgülü, "Din İşleri Yüksek Kurulunun Tıbbî Konulardaki Fetvalarına İlişkin Metodolojik Bir Değerlendirme", *Fıkıh ve Biyoetik: İslam Hukuku Bakımından Tıbbî Konularda Karar Verme Süreci-2*, (2021), 182.
[80] *el-İftâ*, Eylül 2023, 14; ÜFD, "Fetva Metodu".

başvurulduğunu ve belirli bir mezhep çerçevesinde görüş bildirip bildirilmediğinin değerlendirmesi hedeflenmektedir.

Ürdün Fetva Dairesi sadece tıp alanıyla ilgili sorulara yanıt vermeyip ibâdât, muamelât, nikah, talâk gibi çok çeşitli alanlarda aslında fıkhın konusu olabilecek her meselede hüküm vermektedir. Güncel tıbbi meselelerle ilgili içeriğe bakıldığında ise hayatın başlangıcı ve sonuna dair yaşamla ilgili soruların yanı sıra bedene yapılabilecek en küçük müdahaleden organ nakline kadar çok çeşitli sorular Fetva Dairesi'ne ulaşmaktadır. Soruların bu denli çeşitlilik göstermesi hem tıp alanındaki yeni uygulamalardaki çeşitliliği hem de gerek tedavi zarureti gerek zaruret dışı bir şekilde bu uygulamalara başvurmak isteyen kişilerin fıkhî açıdan bu uygulamaların hükümlerini öğrenmeyi talep ederek İslâm dinine uygun şekilde yaşama isteğini göstermektedir.

Öncelikli olarak fetvalardaki ayet ve hadis kullanımını incelemek yerinde olacaktır. Güncel meseleyle ilgili direkt olarak bir ayet ve hadis bulmak elbette ki imkan dahilinde olmasa da konuyla ilgili olan ve soruya cevap olabilecek ayetler bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak büyük bir aileye sahip olup geliri kısıtlı bir kadının tüplerini bağlatmak istemesi ve bu konudaki şeri hükmü öğrenmek istediği 35 numaralı kararda Nisa suresi 119. ayette geçen ve şeytanın dilinden olumsuz bir ifade olarak zikredilen "Emredeceğim de Allah'ın yarattıklarını değiştirecekler." kısmı zikredilmektedir. Bu işlemle kadının çocuk sahibi olma özelliğinin kalıcı olarak ortadan kaldırılıyor olması Allah'ın onu yarattığı şekli bozmak ve fıtratı değiştirmek olarak değerlendirilip caiz görülmemiştir. Ayrıca tüplerin bağlanması sonucu neslin korunması hususunda makâsıd-ı şerianın sınırlarının aşıldığı ifade edilmiştir.[81]

Ayetlerle varılan hükümlere bir diğer örnek olarak kanser hastası bir kadının kullanmış olduğu ilaçlar sebebiyle bebeğinin özel gereksinimli olarak doğmasından korkarak bebeği aldırmanın hükmünü sorduğu fetva örnek verilebilir. Sorunun cevabında ilk olarak İsrâ suresi 70. ayeti olan "Andolsun biz Âdemoğlunu mükerrem kıldık." ayeti zikredilerek insanın mükerrem olma özelliğine işaret edilmiştir. Akabinde Maide suresi 32. ayeti zikredilerek ("Bir cana kıymaya veya yeryüzünde

[81] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye,* (Ürdün, 2015), 91.

fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur."), insanın hayatına kastetmenin yaşamının hangi döneminde olursa olsun haram olduğu ifade edilmiştir.[82]

Bu açıklamalardan bebeğin yaşamının annenin karnındaki süreçte de koruma altında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Fetva Dairesi, doktorlar nezdinde bu ilaçların bebeğe hayatını stabil şekilde devam etmesini engelleyecek şekilde tesir ettiği tespit edilirse bu durumda ancak henüz dört ayını doldurmamış gebeliklerinin sonlandırılmasına cevaz vermiştir. Bu fetva ilk bakışta zikredilen ayetlerle çelişir gibi görünse de Fetva Dairesi'nin yaklaşımı, hayatın kutsallığını ifade eden ayetleri mutlak bir yasak olarak değil zaruret ilkesiyle dengelenebilecek genel bir çerçeve olarak okuduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu örnekte ayet ve hadisler hükmün temeliyle birlikte sınırlarını da belirlemekte, kesin yasağı değil genel ilkeyi ortaya koymaktadır.

Fetva Dairesi'nin ayet ve hadisleri delil olarak kullandığı fetvalar yalnızca tıbbi meselelerle sınırlı kalmayıp tıp pratiğiyle ilişkili meslek ahlakı konularını da kapsamaktadır. Bu bağlamda diploma kiralamanın hükmüne ilişkin fetva da ayet ve hadis kullanım yöntemi açısından değerlendirilebilir. Bir başkasının diplomasının kiralamasının yahut kişinin kendi diplomasını başka birine kiralamasının hükmü Tevbe suresi 119. ayette geçen "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun." ayet-i kerimesi üzerinden hükmü verilerek açıklanmıştır. Ayet direkt olarak sahte diploma kiralamayla ilişkili olmasa da sahte diploma kiralamanın doğru bir beyan olmaması ve aldatma olması sebebiyle Hz. Peygamber'den (as) gelen "Bizi aldatan bizden değildir." hadisi de zikredilerek bu işlemin caiz olmadığına hükmedilmiştir.[83]

Ayet delil alınarak hüküm verilen bir diğer mesele de organ naklidir. Organ naklinin belli şartların sağlanması durumunda cevazına kapı aralanması, organ nakli sayesinde "Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur." ayet-i kerimesinin tatbik edileceği düşüncesidir. Böylece organ bağışçısının ihtiyaç sahibi müşkül durumda olan bir kişiye yardım ederek müstehap görülen hayırlı bir işe

[82] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:2789 Kanser Hastası Bir Annenin Kürtaj Olmasının Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).
[83] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 3512 Diploma kiralamanın hükmü" (Erişim 12 Ocak 2024).

kalkıştığı düşünülmektedir.[84] Fetva Dairesi'nin bu yaklaşımı, doğrudan organ nakliyle ilgili olmayan genel bir ayeti konuya tatbik etme biçimini yansıtmaktadır. Bu bağlamda Fetva Dairesi'nin genel nitelikli ayetleri güncel tıbbi meselelere tatbik etme biçimi, kurumun yorum metodolojisinin esnek ama aynı zamanda tartışmaya açık bir boyutunu oluşturmaktadır.

1.2.3.1. Mezhep Görüşlerinden Yararlanma

Yukarıda da bahsedildiği üzere Ürdün Fetva Dairesi, mevcut fıkıh geleneğinden istifade edeceğini ve başlangıç noktası olarak Şâfiî mezhebi çerçevesinde hüküm vermeye çalıştığını ifade etmiştir. Söz konusu güncel meseleler olduğunda Şâfiî mezhebinin erken dönem klasik fıkıh birikimi içinde hükümlerin bulunmaması sebebiyle şeri delillerden, fıkhî kaidelerden ve maslahattan istifade edilerek sorunların çözülmesi hedeflenmektedir. Bununla beraber incelenen fetva ve kararlarda Şâfiî mezhebinin klasik eserlerinden doğrudan pasajlar aktarıldığı dikkat çekmektedir. Bu durum Daire'nin Şâfiî mezhebi referansını soyut bir metodolojik tercih olarak değil somut metin alıntılarıyla desteklenen bir uygulama olarak benimsediğini göstermektedir. Tıbbi hataların uzman doktorlar tarafından tespit edilmesi gerekliliğine ilişkin fetvada[85] İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserinden geçen bir pasaj direkt olarak aktarılmaktadır:

> "Bir kimse bir adama kendisine hacamat yapması, çocuğunu sünnet etmesi veya bir hayvanı tedavi etmesi için emreder ve adamın fiili sonucu telef olursa şayet bu fiil o alanda ilim ehlince benzeri yapılan bir fiilse tazmin gerekmez. Ancak benzeri yapılmayan bir fiilse ve yapan kişi bunu bilerek yaptıysa tazmin sorumluluğu vardır."

Tıbbi bir zorunluluk olmadan güzellik maksadıyla ben aldırmanın hükmüne ilişkin fetvada da Şâfiî fukahâdan Hatîb eş-Şirbinî'nin *Muğni'l-muhtâc* isimli eserinde yer alan vücutta bulunan farklı formlardaki yağ bezelerinin kusurun giderilmesi

[84] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 257 İnsan Organlarını Bağışlamanın Şartları" (Erişim 14 Ocak 2024).
[85] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 2695 Tıbbî hatalar uzman doktorlar tarafından tespit edilir" (Erişim 12 Ocak 2024).

maksadıyla aldırılabileceği görüşü yer almaktadır.[86] Konuyla ilgili uzunca sayılabilecek bir pasaj fetva metninde yer almaktadır:

> "Kendisi hakkında karar veren hür, bâliğ ve akıllı kimsenin urunu aldırma hakkı vardır. Ur, yağ bezi formunda bir apsedir. Deri ile et arasından çıkar. Nohut büyüklüğünden karpuz büyüklüğüne kadar olabilir. Zira onun kusurun giderilmesi gibi bir hedefi vardır. Alınmasından korkulan ur hariçtir. Onun alınması yasaktır çünkü kişinin hayatını tehlikeye sokar. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın." Bırakılması daha tehlikeli olanlara veya bırakılması ve alınması eşit olanlara gelince onların alınması caizdir. Kusuru gidermekle beraber sağlık halinin artırılması gayesiyle alınmasından korkulmayanın alınmasının caiz olduğu gibi."

Henüz 40 gününü doldurmamış gebeliği sonlandırmak için cevaz istenen fetvaya cevaben ilk olarak "Bizim fetva verilen muteber görüşümüze göre gebeliğin her aşamasında kürtaj haramdır." ifadesi yer almaktadır.[87] Bu ifadede sarâhaten Şâfiî mezhebinin adı geçmemekle beraber fetvanın devamında konuyla ilgili Malikî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin de görüşlerine yer veriliyor olması aslında fetvanın dayandığı muteber görüşün Şâfiî mezhebine ait olduğunu göstermektedir. Bu fetvadan hareketle Ürdün Fetva Dairesi'nin incelediği konuyla ilgili klasik fıkıh eserlerinde dört mezhep içerisinde herhangi bir görüş mevcutsa bu görüşü dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Hatta bu fetvada sadece mezheplerin mevcut görüşlerini değil Mecmau'ul-Fıkhi'l-İslâmî'nin görüşüne de yer vermektedir. Daire'nin dört mezhebin görüşlerini dikkate aldığının daha somut bir göstergesi, Şâfiî mezhebinin hükmünden farklı bir sonuca ulaşıldığı durumlardır. Örneğin gebeliğin sonlandırılmasıyla ilgili bazı fetvalarda Hanefî ve Malikî mezheplerinin daha esnek yaklaşımlarına başvurulduğu görülmektedir. Mesele ile ilgili hem klasik dönemde hem de günümüzdeki yaklaşımların dikkate alınarak hükme varılmasının ve bu sürecin fetvada şeffaf biçimde gösterilmesinin kuruma güvenilirlik kattığını söylemek mümkündür.

---

[86] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 684 Güzelleşmek İçin Ben Aldırmak Caizdir" (Erişim 14 Ocak 2024).

[87] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:287 40 Günlük Olmamış Bebeğin Aldırılmasının Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).

İncelenen fetva ve kararlardan hareketle söylenebilir ki Fetva Dairesi'nde verilen fetvalarda meseleyle doğrudan yahut dolaylı yolla ilişkili bir ayet ve hadis varsa öncelikli olarak bu ayet ve hadisler zikredilmektedir. Fetvaların genel akışı incelendiğinde bu sonuca varılması mümkündür. Sonrasında meseleyle ilgili klasik kaynaklarda bir görüş varsa bu görüşün aktarıldığı görülmektedir. İncelenen 41 Meclis kararı, 54 araştırma fetvası ve 15 kısa fetvaya bakıldığında kendisinden nakil yapılan hadis ve fıkıh kaynaklarının sayısı 30'dan fazladır. Kaynaklardan bazılarına sıklıkla başvurulurken bazıları çok spesifik fetvalarda ufak bir kesitle yer almaktadır. Bu nakiller yapılırken genellikle konuyla ilgili pasajın tırnak içerisinde doğrudan aktarımla fetva metninde sunulduğu görülmektedir. Fıkhi kaynakların dışında birkaç yerde meseleyle ilişkili olduğu durumda Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye kanunlarında hükmün ne şekilde geldiğinin de fetvalarda yer almaktadır.

Başvurulan hadis kaynakları ve şerhleri arasında kendisine en çok referans verilen kaynak Ebû Dâvud'un es-Sünen'idir. Sonrasında kendisine atıf yapılan hadis müellifleri arasında Müslim, Tirmizi, Nesâi, Ahmed bin Hanbel ve İbn Mâce yer almaktadır. Bazı fetvalarda "Sahihaynda da geçtiği üzere" gibi ifadeler hususen dikkat çekmektedir. Hattâbî'nin Ebû Dâvud'un es-Sünen'ine yazmış olduğu *Meâlimu's-sünen* isimli eserine de sıklıkla atıfta bulunulmaktadır. İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî* isimli Sahih-i Buhârî şerhi ve yine Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî* isimli Sahih-i Buhârî şerhi de başvurulan hadis eserleri arasındadır. Muhaddis ve Şâfiî fakihi olan Beyhakî'nin *Sünen-i Kübra* adlı hadis şerhi ve Taberânî'nin *Mucemu'l-evsat* adlı eseri de başvurulan diğer kaynaklardandır.

Kendisine en çok atıf yapılan fıkıh kaynağı Hatîb eş-Şirbînî'nin Nevevî'nin Şâfiî fıkhına dair kaleme aldığı *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı eserine yazmış olduğu *Muğni'l-muhtâc* adlı şerhtir. Kendisine on bir farklı konuda referansta bulunulmaktadır. İmam Şafiî'nin *el-Ümm* adlı eseri de müteaddid defalar karşılaşılan bir diğer kaynak olmuştur. Şâfiî fakih İbn Hacer el-Heytemî'nin Nevevî'nin Şâfiî fıkhına dair kaleme aldığı *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı eserine yazmış olduğu *Tuhfetü'l-muhtâc* isimli şerh ve Nevevî'nin Şâfiî fakihi Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *el-Mühe<u>zz</u>eb* adlı eserine yazmış olduğu *el-Mecmû* isimli şerhler de başvurulan eserler arasındadır. Ayrıca Şâfiî fıkhına dair Şemseddin er-Remlî'nin *Nihâyetu'l-Muhtâc*, Said b. Muhammed el-Hadrâmî'nin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Hadremiyye*, Mâverdî'nin *el-Hâvi'l-Kebîr*, Ömer el-

Büceyrimî'nin *Hâşiyetu'l-Büceyrimî* ve Said b. Muhammed'in *Büşra'l-Kerîm* adlı eserleri de başvurulan kaynaklar arasında yerlerini almaktadır.

Fetvalarda yer yer Malikî mezhebinin görüşlerine de yer verilmektedir. İbn Ferhûn'un Malikî mezhebine göre kaleme aldığı eseri *Tebsiratu'l-hükkâm*, Şeyh Hattâb el-Mâlikî'nin *Mevâhibu'l-Celîl* adlı eseri ve İmam Desûkî'nin *Hâşiyetu'l-Desûkî* adlı eserlerinden de nakiller yapıldığı görülmektedir. Hanbelî fıkhına dair ise İmam Kudâme'nin *el-Muğnî* isimli eserine referansta bulunulduğu dikkat çekmektedir. Hanefî eserlerine dair dikkat çeken eser ise Burhâneddin el-Buhârî'nin *el-Muhîtu'l-Burhânî* adlı eseridir. Son olarak anne karnındaki bebeğin hayatına müdahaledeki suç oranının bebek büyüdükçe artması ve doğumdan sonra suçun en ileri noktaya ulaşması konu edilirken Gazzalî'nin *İhyâu ulûmi'd-dîn* adlı eserine de atıf yapıldığı gözlenmektedir.

Başvurulan kaynakların genel bir değerlendirmesi yapıldığında birkaç önemli sonuca ulaşmak mümkündür. Şâfiî fıkıh eserlerinin büyük çoğunluğu oluşturması, Daire'nin Şâfiî mezhebini temel referans olarak benimsediği yönündeki resmi tutumunu uygulamada da yansıttığını göstermektedir. Öte yandan Malikî, Hanbelî ve Hanefî kaynaklarına da başvurulması, Daire'nin tek mezhepli bir çerçevede kalmayıp ihtiyaç duyduğunda diğer mezheplerin birikiminden de yararlandığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra Ürdün Fetva Dairesi'nin kaynak kullanımında yalnızca furû-ı fıkıh eserlerine başvurmakla yetinmeyip meseleyi ahlak ve tasavvuf perspektifinden ele alan eserlere de zaman zaman müracaat ettiği görülmektedir. Tüm bu veriler bir arada değerlendirildiğinde Ürdün Fetva Dairesi'nin kaynak kullanımında Şâfiî merkezli ancak çoğulcu ve meseleye göre esnek bir yöntem benimsediği sonucuna varılabilir.

1.2.3.2. Külli Kaidelerden Yararlanma

Güncel tıbbi meselelerin tek bir mezhep içerisinde çözüme kavuşturulamadığı durumlarda meseleleri fıkhi ilkeler ve külli kaideler üzerinden okuyup değerlendirmek gerekmektedir. Fıkıh birikimi içerisindeki çeşitli konulara getirilen çözümlere ortak bir açıklama getirme ihtiyacı külli kaideleri oluşturmuştur.[88] Ürdün Fetva Dairesi de

[88] Mustafa Baktır, "Kaide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 24/206.

vermiş olduğu tıbbi fetvalarda maslahat ve zaruret gibi ilkeleri ve külli kaideleri itibara almıştır. Tıp eğitimi amacıyla insan bedeninin uzuvlarından faydalanmanın hükmüyle ilgili kararda öncelikle insanın hem canlı hem de ölü olduğu halde saygınlığı olduğu ve ona müdahale etmenin caiz olmadığı ifade edilmiştir. Bu görüş hem İsra suresi 70. ayetle[89] hem de Ebû Dâvûd'dan gelen bir rivayetle[90] açıklanmıştır. İslam dininin insan ve insan bedeniyle görüşüne dair bu genel perspektif çizildikten sonra tıp eğitimi gibi zaruri ve gerekli bazı faydaların insan bedeninden faydalanmayı engelleyen yasak halini kaldırmaya yeterli olduğuna işaret edilmiştir. Tıbbın cerrahi gibi branşlarında uzmanlaşmanın ümmet üzerine farz-ı kifaye olduğu vurgulanmıştır. Böylece bu durumdaki mevcut zararın elde edilecek faydadan daha az olması sebebiyle kararın çıkmasına sebep olan soruda ifade edildiği şekliyle bilimsel aktiviteler ve eğitim amacıyla kullanılması maksadıyla Ürdün Üniversitesi'ne dört adet kadavranın getirilmesine cevaz verilmiştir.[91]

Tüp bebek tedavisi ve tedavi sürecindeki fazla embriyoların dondurulmasına ilişkin fetvalarda tüp bebek tedavisinin zarurete binaen ve belirli şartların gerçekleşmesi halinde caiz olduğuna vurgu yapılarak zaruretlerin miktarınca tayin olması gerekliliği ilkesince embriyo dondurma işlemi aynı zaruret kapsamında görülmemiştir. Bu sebeple tedavi sürecinde oluşan fazla embriyoların bir aydan fazla süre saklanmamasına hükmedilmiştir.[92] Burada zaruret kavramı mutlak bir zorunluluk anlamında değil, çocuk sahibi olamamanın evlilik kurumuna ve aile yapısına verdiği zarar bağlamında değerlendirilmektedir. Nitekim Fetva Dairesi bu cevazı belirli şartlara bağlamış ve her duruma uygulanabilir genel bir hüküm olarak sunmamıştır. Zaruret ilkesi esas alınarak verilen bu fetvada aynı zamanda külli kaidelere de yer verildiği dikkat çekmektedir. Ancak bu noktada bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Külli kaideler, Kur'an ve sünnet gibi birincil şeri delillerden olmayıp fıkıh birikiminin tümevarım yöntemiyle ulaştığı genel ilkelerdir. Bu sebeple külli kaidelere dayanmanın fetvayı güçlendirip güçlendirmediği tartışmalıdır. Bununla birlikte Fetva Dairesi'nin külli kaideleri bağımsız bir delil olarak değil mevcut şeri

[89] "Andolsun biz Âdemoğlunu mükerrem kıldık."
[90] "Ölü kimsenin kemiklerini kırmak hayattayken kemiklerini kırmak gibidir."
[91] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 201 Tıp eğitimi amacıyla insan bedeninin uzuvlarından faydalanmanın hükmü" (Erişim 13 Ocak 2024).
[92] Doktor Nuh Ali Selman, "Fetva No:675 Embriyo Dondurmanın Hükmü" (Kasım 2023).

delillerin yorumlanmasında yardımcı bir araç olarak kullandığı değerlendirildiğinde bu yaklaşımın klasik fıkıh geleneğiyle uyumlu olduğu söylenebilir.

Kadınların erkek bir doktora muayene olmasıyla ilgili fetvalar incelendiğinde önceliğin kadın doktora muayene olmak yönünde olduğu ancak kadın doktor bulunmadığında yahut mevcut hastalıkla ilgili uzmanlığı olmadığında zaruret miktarınca erkek doktora muayene ve tedavi olunabileceğinin cevazı verilmiştir.[93] Esasen zarurete binaen incelenen fetvalarda öncelikle İslâm'ın konuyla ilgili görüşü ve sınırları ifade edilmektedir. Akabinde çizilen sınırı aşmanın sadece o olaydaki ihtiyaç miktarınca ve bu özel hallere has olduğuna yapılan vurgu da dikkat çekicidir.

Yumurtaları dondurmanın hükmüne ilişkin 248 numaralı kararın açıklaması yapılırken hükmün iki şeri kaide üzerine bina edileceği ifade edilmiştir. İlk kaide, tedavi ve ilaç kullanımında asıl olanın kolaylık ve mübahlık olmasıdır. Bu kaide, yumurta dondurma işleminin tıbbi bir kolaylık sağladığı durumlarda mubah sayılabileceğine zemin hazırlamaktadır. İkinci kaide ise nesebin karışmasının önlenmesi ve evlilik akdine hürmetin gözetilmesidir.[94] Bu kaide ise yumurta dondurma işleminin yalnızca evlilik birliği içinde ve belirli şartlar çerçevesinde uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Böylece iki kaide birlikte değerlendirildiğinde Fetva Dairesi'nin hem kolaylık hem de neslin korunması ilkelerini dengede tutmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

1.2.3.3. Fayda ve Zararın Gözetilmesi

Güncel tıbbi meseleler değerlendirilirken verilen hükümlerde fayda ve zarar dengesinin gözetildiği gözlemlenmektedir. Yine organ nakli üzerinden konu ele alınacak olursa, yukarıda Maide suresi 32. ayetten hareketle organ nakline cevaz verildiği ancak bu cevaz halinin belirli şartlarla sınırlandırıldığı belirtilmişti. Bu şartlardan biri de doktorlar nezdinde nakil işlemiyle faydanın sağlanacağı ve zararın giderileceği kanaatinin oluşmasıdır.[95] Fayda ve zarar dengesinin gözetildiği bir diğer

[93] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:1564 Erkek Bir Doktorun Hamile Bir Kadını Doğurtmasının Hükmü Nedir?" (Erişim 22 Ocak 2024).
[94] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:248 Yumurtaları Dondurmanın Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).
[95] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 257 İnsan Organlarını Bağışlamanın Şartları" (Erişim 15 Ocak 2024).

mesele de piyasaya yeni sürülecek ilaçların ücreti mukabilinde insanlar üzerinde denenip denenemeyeceğine dair karardır. Canın korunmasının İslam dininin korunmasını zaruri gördüğü beş şeyden biri olduğu ancak doktorların fayda vereceği konusunda zann-ı galiplerinin oluşması başta olmak üzere çeşitli şartların oluştuğu durumlarda genelin faydasını gözetip önceleyerek ilacın insanların üzerinde denenmesine cevaz verilmiştir. Keza başka bir fetvada geçirdiği kalp ameliyatı sonrasında çeşitli komplikasyonlar yaşayan genel durumu günden güne kötüye giden bir hastayla ilgili ilacın hastaya daha fazla zarar verdiğinin tespit edilmesi ve tehlikeli semptomlara yol açabileceği kanısıyla ilacın kesilmesinde beis görülmemiştir.[96] Fayda vermeyeceği uzman doktorlarca tespit edilen tedavinin terk edilmesinin caiz görülmesi de fayda zarar dengesinin fetva sürecindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Tecavüz sonucu oluşan gebeliklerin sonlandırılmasına ilişkin kararda ise tecavüz suçunun insan onuruna karşı işlenen en büyük suçlardan biri olduğu ifade edilmiştir. Bu suç sonucu oluşan gebelikle suçun zararının daha da artacağı ve toplumda fesada yol açabileceği öngörülmektedir. Faydanın elde edilip zararın giderilmesi adına tecavüz suçunun işlendiği durumlarda mağdurun direkt olarak Fetva Dairesi'ne başvurarak durumun özel olarak incelenmesi tavsiye edilmektedir. Zaruretlerin miktarınca takdir edileceğine vurgu yapılarak konu ile ilgili net bir hüküm verilmemiştir. Yaşanan bireysel hadiselerdeki fayda ve zarar durumunun en ince şekilde gözetilebilmesi adına olayın detaylarının bilinmesi gerekliliği ve o duruma özel bir hüküm verilmesi gerekliliği ifade edilmiştir.[97]

Baş müftü Nuh Ali Selman tarafından klonlanma ile ilgili verilen fetvada insan klonlamanın hükmüne ilişkin neslin karışması ve toplum düzeninin bozulması gerekçeleriyle caiz görülmediği ifade edilmiştir. Bitki ve hayvan klonlama hakkındaki hükmün ise kendisinden umulan hedef ve gayeye tabi olduğu açıklanmıştır. Şayet bu işlemler türün gelişmesi, tedavi, bitkilerden ilaç elde edilmesi veya organ nakli vb. faydalı ilmi araştırmalar içinse şeriatın bizatihi bu işlemleri engellemeyeceği ve haram kılmayacağı söylenmiştir. Ancak durum normalden çıkar ve zarar verme niyetiyle

[96] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 967 İlacın hastaya zarar vermesi durumunda ilacın kesilmesinde kısıtlama olmaması" (Erişim 29 Mayıs 2024).
[97] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:204 Tecavüz Sonucu Oluşan Gebeliği Sonlandırmanın Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).

türleri karıştırma, sorumsuzluk veya insan hayatını tehlikeye sokan suçlar işlemeye varırsa bu noktada engellenmesi gerektiği düşünülmektedir. Böylece -insan hariç- klonlamadan faydalanılacak alanlar hususunda dinin kendisine izin verdiği bilimsel ölçüyü iki kelimeyle özetlemek mümkün görülmüştür: faydanın elde edilmesi ve zararın giderilmesi.[98]

1.2.3.4. Fetva İsteme Süreci

Ürdün Fetva Dairesi'ne başvurarak fetva almak isteyen kimseler için çeşitli yollar mevcuttur. Kişi dilerse Fetva Dairesi'ne yahut herhangi bir ofisine giderek sorusunu direkt olarak yüz yüze iletebilir ve konuyla ilgili fetvasını alabilir. Dilerse telefonla arayarak sorusunu sözlü olarak sorabilir veya kısa mesaj yahut resmi web sitesi üzerinden yazılı olarak fetva talebinde bulunabilir. Kişinin direkt olarak fetva merkezine yahut herhangi bir ofisine başvurması durumunda konuda uzman bir müftüye yönlendirilerek detaylı olarak bilgi alması sağlanır.[99]

Müsteftînin telefonla başvurması durumunda o gün görevli olan müftü, müsteftînin sorusunu detaylı olarak dinler ve şayet soru, hakkında sıkça sorulan ve direkt olarak cevaplanabilecek bir hususta ise direkt olarak gerekli yanıtı verir. Müftü, müsteftîden konuyla ilgili daha detaylı bilgi almak isterse Fetva Dairesi'ne gelmesini isteyebilir. Keza talak gibi telefon üzerinden fetva veremeyeceği bir durum söz konuysa bu durumda da Fetva Dairesi'ne gelmesini talep eder. Soru müftünün hemen cevap veremeyeceği bir soru ise müftü, müsteftîden soruyu yazılı olarak iletmesini ve sorunun yazılı başvurular gibi yeniden değerlendirmesini talep edebilir. Yahut müsteftîye ileri bir tarihe randevu vererek meseleyi diğer müftülerle tartışıp bu süre zarfında konu hakkında araştırma yapabilir. Görüşmeler sonucu vardığı hükmü baş müftünün de onayını aldıktan sonra müsteftîye iletir. Hızlı bir karar verilmemesi ve Fetva Dairesi'nden çıkan her fetvanın güvenilirliğini saplayabilmek adına bu süreçler gerekli görülmektedir.[100]

Kısa mesaj olarak yöneltilen sorularda öncelikle sorular basılır ve gerekli cevapların hazırlanması için araştırmacılara yönlendirilir. Araştırmacılar şeri delil ve

[98] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 439 Klonlamanın Hükmü" (Erişim 29 Mayıs 2024).
[99] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *et-Takrîru'l-İhsâî es-Senevî 2022*, 2022, 17-18.
[100] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *et-Takrîru'l-İhsâî es-Senevî 2022*, 17.

fukahâ kavillerini derlerler ve bu çalışmalarını uzman komisyona sunarlar. Komisyonun incelemesinden sonra onaylanan cevaplar baş müftüye sunulur. Sonrasında cevabın basılması ve müsteftîye ulaştırılması sağlanır. Bütün bu sürecin 48 saati geçmeyecek şekilde tamamlanması hedeflenmektedir.[101]

Fetva Dairesi'nin resmi sitesi üzerinden fetva talebinde bulunmak kurumdan fetva talep etmek için bir başka opsiyondur. Resmî site aracılığıyla "Sorunu gönder" kısmı üzerinden sadece Ürdün sınırları içerisinden değil internet ulaşımı olan her yerden herhangi bir kısıtlama olmaksızın sorular kuruma ulaştırılabilmektedir. Bu sayede kurumun hedeflerinden biri olan dünyanın dört bir yanından Müslümanların dinlerini daha iyi bir şekilde yaşama gayesiyle kendilerine başvurmaları ve bu kişilere şeri hükümleri açıklama hedefi tahakkuk etme imkanı bulmaktadır.[102] Ürdün Fetva Dairesi'nin resmî sitesi incelediğinde hayatın her alanından fıkhi meselelere konu olabilecek olaylarla ilgili şeri hükmün talep edildiği görülmektedir. Yapılan başvurular sonucu soruların iki farklı kategoride yanıtlandığı dikkat çekmektedir. Verilen cevaplar ya araştırma fetvası olarak ya da kısa fetva olarak açıklanmaktadır. Araştırma fetvalarında şeri deliller, fukahânın görüşleri varsa konuyla ilgili ihtilaflar da zikredilerek sorulara cevap verilmektedir. Kısa fetvalarda ise sadece hakkında hükmün öğrenilmek istendiği mesele ile ilgili hüküm, en kısa ve yalın şekilde anlatılarak sorular cevaplandırılmaktadır.[103]

Resmi site üzerinden Fetva Dairesi'ne ulaşan sorular, müftülerden oluşan özel bir komisyon tarafından titizlikle cevapları hazırlandıktan sonra bu cevaplar genel sekreter veya baş müftüye sunulmaktadır. Bu aşamada hazırlanan cevaplar onaylanır veya bazı değişikliklerin yapılması talep edilebilir. Kurumun sitesinde ayrıca Fetva Meclisi'nin vermiş olduğu kararlar, yeni fetvalar ve makaleler de sunulmakta olup aynı zamanda dileyen kullanıcılar için İngilizce opsiyonu da mevcuttur. Sitede ayrıca zekat hesaplama hizmeti ve toplumun nabzını tutmak adına bazı konularda anketler de sunulmaktadır. Fetva Dairesi'ne internet sitesi üzerinden erişim sağlanabildiği gibi, kuruma ait özel bir mobil uygulama da bulunmaktadır.[104]

---

[101] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *et-Takrîru'l-İhsâî es-Senevî 2022*, 17.
[102] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *et-Takrîru'l-İhsâî es-Senevî 2022*, 18.
[103] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *et-Takrîru'l-İhsâî es-Senevî 2022*, 18.
[104] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *et-Takrîru'l-İhsâî es-Senevî 2022*, 18-19.

1.2.3.5. Fetva ve Kararların Şekilsel Özellikleri

Güncel tıbbi meselelerle ilgili fetva ve kararlara bakıldığında fetva ve kararların kendi içerisinde belirli şekilsel özellikleri taşıdığı dikkat çekmektedir. Çalışmaya kaynak teşkil eden fetvalara web sitesi üzerinden erişildiği için tıp ve tedavi başlığı altında yer alan hem araştırma fetvaları hem de kısa fetvalar incelenmiş olup güncel meseleler gibi farklı başlıklar altında yer alan tıbbi meselelerle ilişkili olan fetvalar da çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Fetva ve kararların genellikle şahıs yahut resmi bir kurum tarafından Fetva Dairesi'ne yöneltildiği dikkat çekmektedir. Araştırma ve kısa fetvaların başında öncelikle o fetva ile ilgili çeşitli bilgilerin yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır. Araştırma fetvaları için ilk olarak konu, fetva numarası, tarih, fetvanın bağlı bulunduğu başlık -ki incelenen fetvalar özelinde bu başlık genellikle tıp ve tedavidir- fetva türü ve fetvayı veren merci hakkında bilgiler yer almaktadır.

Araştırma fetvalarında fetvanın künyesini oluşturan bilgiler olarak tasvir edebileceğimiz kısmın akabinde "es-Sual" başlığı altında Fetva Dairesi'ne yöneltilen ve hakkında şeri hükmün öğrenilmek istendiği soru yer almaktadır. Sorudan sonra "el-Cevap" başlığı altında öncelikle "Elhamdulillah vessalatü vesselamu alâ seyyidinâ rasûlillah" ifadesiyle hamdele ve salveleye yer verilmektedir. Konuyla ilgili ayet, hadis, fıkhi kaideler zikredildikten sonra Fetva Dairesi'nin konuya ilişkin kanaati zikredilir ve her fetva "Vallahu Teâlâ A'lem" yani "Allah Teâlâ, en iyi bilendir" ifadesiyle sonlandırılmaktadır. Araştırma fetvaları fetvanın girişindeki bilgilerde de yer aldığı üzere genellikle Fetva Komisyonu tarafınca verilir. Maalesef fetvanın sonunda komisyondaki müftülerin adı ve sayısı mevcut değildir.

Kısa fetvalarda ise giriş kısmında fetva numarası, fetvanın bağlı bulunduğu başlık ve fetva türüne ilişkin bilgiler yer alır. Bazılarında spesifik olarak fetvayı veren müftünün adı zikredilirken bazılarında fetvayı veren müftü ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı kısa fetvalarda ise "Fetva Komisyonu ve baş müftünün değerlendirmesi" yazarak ilgili fetvada baş müftünün bazı tashihler yaptığına işaret edilmektedir. İncelediğimiz kısa fetvaların çoğunluğunda tarih bilgisi yer almazken birkaç tanesinde tarih bilgisinin verildiği görülmektedir.

Ürdün'de fetva vermeye ilişkin en üst merci olan Fetva Meclisi'nden çıkan fetvalar, karar olarak isimlendirilerek resmi sitede ayrı bir başlık altında sunulmaktadır. Fetva Meclisi'nden araştırmayı tamamladığımız tarihe kadar en yenisi 21.03.2024 tarihinde olmak üzere toplam 325 karar çıkarılmıştır. Bu kararlar incelendiğinde 41 tane kararın tıbbi meseleler başlığı altında değerlendirilmesinin uygun olduğu görülmektedir. Her bir karar metninin başında fetva numarası, adı ve hem hicri hem de miladi olmak üzere tarihi başlık şeklinde sunulmaktadır. Her bir karar "Elhamdulillah vessalatü vesselamu alâ seyyidinâ Muhammed ve alâ âlihi ve sahbihi ecmaîn" ifadesiyle fetvalarda da olduğu üzere hamd ve salavat ile başlamaktadır. Sonrasında Fetva Meclisi kararın alındığı tarih ve oturumu zikrederek kendisine yöneltilen soruya yer verir. Cevap kısmına ise "Tevfik ve başarı yalnız Allah'a aittir" diyerek veya "Araştırma ve görüş alışverişlerinden sonra meclis aşağıda geçtiği gibi karar vermiştir:" şeklinde başlanmaktadır. Gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra karar da yine fetvalarda olduğu gibi "Vallahu Teâlâ A'lem" şeklinde bitirilmektedir.

Karar metinlerinin en sonunda fetvalardan farklı olarak o kararı alırken Fetva Meclisi'nde bulunan kişilerin isimleri zikredilmektedir. İncelenen en eski karar olan kornea bağışı hakkındaki kararda o gün kararı alan kişilerin isimleri yer almamaktadır. Kararın sonunda ise o dönemde Fetva Komisyonu'ndaki isimlerin zikredilmediği notu düşürülmüştür. Fetva Meclisi'nin 1986 yılında kurulduğu bilgisiyle 1984 yılında alınan bu kararın meclisin henüz kurulmamış olması sebebiyle Fetva Komisyonu tarafından alınmış olması makul gözükmektedir. 1988 tarihli 10. karar itibariyle karar metinlerinin sonunda karar alınırken Fetva Meclisi'nde yer alan üyelerin isimleri listelenmektedir.

Karar metinlerinde her ne kadar Meclis üyelerinin karar alınırken ne yönde görüş belirttiklerine rastlanamasa da bazı kararların sonunda isimlerin yanına parantez içerisinde bazı notların düşürüldüğü gözlemlenmektedir. Örneğin 11 numaralı insanın ölümüne ne zaman hükmedileceğinin ele alındığı kararda Ürdün Silahlı Kuvvetler müftüsü Nuh Selman ve Dr. Mahmud Avâdilî'nin isimleri sonrasında bazı notlar mevcuttur. Nuh Selman, kişide yaşam alametleri görüldüğü müddetçe onun hala hayatta olduğu düşüncesinde olduğu, Mahmud Avâdilî'nin ise yaşam alameti görülmesi hakkındaki kısımda çekimser olduğunu ifade ettiği belirtilmektedir. 300

numaralı Korona salgınında dini birlik hakkında verilen kararın sonunda Dr. Emced Reşîd, korona zamanında Cuma namazlarının yasaklanmasıyla ilgili uzmanlar tarafından kaleme alınacak bir araştırmanın karara eklenmesinin gerekliliğini ifade etmektedir. Bu tehlikenin sözlü olarak ifadesinin yetersiz olduğuna ve yazılı bir araştırmanın gerekliliğine işaret etmektedir.[105]

[105] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:300 Korona Salgınıyla Mücadelede Dini Birlik" (Erişim 14 Ocak 2024).

İKİNCİ BÖLÜM

HAYATIN BAŞLANGICI VE SONUNA DAİR TIBBİ FETVALARIN MUKAYESELİ ANALİZİ

Tıp alanındaki yeni gelişmeler sonucunda insan bedenine tedavi amaçlı yeni uygulamalar dışında döllenme aşamasından klinik olarak vefat tespiti yapılana kadar geçen süreçte yapılabilecek yeni müdahalelerin imkanı çeşitli felsefi, etik ve dini tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda hayatın başlangıcı ve sonuna ilişkin pek çok soru Ürdün halkı tarafından Fetva Dairesi'ne yöneltilip meselelerin hükmüyle ilgili bilgi talep edilmiştir. Fetva Dairesi'nden çıkarılan tıbbi meselelerle ilgili tespit edilen fetva ve kararlar incelendiğinde hayatın başlangıcı ve sonu başlığı altında ele alınacak 31 fetva ve 14 adet kararın müstakil bir bölüm oluşturmak için yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümde üst başlıkla ilişkili fetva ve kararların muhtevasında yer alan mesele aktarıldıktan sonra Din İşleri Yüksek Kurulu'nun varsa aynı mesele ile ilgili fetvası zikredilerek iki kurumun meseleyi ele alış biçimi ve vardığı sonuçların mukayesesi yer alacaktır. Bölüm gebelik ve cenine dair meselelerin işlendiği birinci alt bölüm ve hayatın sonuna dair meselelerin konu edinildiği ikinci alt bölüm olmak üzere iki ayrı bölümden müteşekkildir.

2.1. Üremeye Dair Meseleler

Modern dönemde yaşanan teknolojik gelişmeler tıp alanını köklü biçimde dönüştürmüş, bu dönüşüm beraberinde pek çok etik, felsefi ve dini soruyu da gündeme taşımıştır. Sadece insana yapılan müdahaleler değil henüz anne karnındayken cenine yapabilecek uygulamaların imkanı da mevcut tartışmalar içinde yerini almıştır. Iskatı cenin gibi ceninin hayatına son verilmesine dair meseleler fıkıh eserlerinde yerini alsa da ortaya çıkan yeni uygulamaların hükümleri ile ilgili mevcut eserlerde doğrudan bir hüküm bulunamamaktadır. Bu sebeple dini hassasiyeti olan ve bu konularda bir cevap bekleyen Müslümanlar için meselelerin fıkhi açıdan izahı elzem görülmektedir.

İnsanın saygın ve onurlu bir canlı olması ve sahip olduğu bu özellikler sayesinde edindiği dokunulmazlık hakkının ne zaman başladığı sorusu bu tartışmalara

cevap verebilmek adına önemli bir sorudur. Anne karnındaki sürecini tamamlayıp dünyaya geldikten sonra bu hakkı elde ettiği tartışılmazken anne karnındayken insan olmanın getirdiği hak ve dokunulmazlığı hangi aşamada elde ettiği tartışılmakta olan mühim bir konudur.[106] Bu bağlamda anne karnındaki tıbbi müdahaleler, ceninin dokunulmazlık hakkını elde edip etmediği sorusu çerçevesinde tartışılmaktadır. Bunun yanı sıra konunun henüz anne karnına transfer edilmemiş embriyoların hukuki statüsüyle ilgili bir boyutu da bulunmaktadır. Çeşitli gerekçelerle cenine genetik müdahale yapılmasının hükmü ve henüz gebelik oluşmadan evvel gebeliğin kalıcı olarak önlenmesi gibi meseleler güncel tartışmalar arasında yerini almaktadır. Söz konusu meselelerin Fetva Dairesi'ne de taşınmış olması, bu başlık altında ele alınacak fetvaların kapsamını ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

Üremeye dair meselelerin ele alındığı üst başlık, üç alt başlıkta ele alınacaktır. Gebe kalmadan önce uygulanabilecek aile planlaması ve doğum kontrol yöntemleri ile bu yöntemlerin gebeliği kalıcı olarak önleyip önlemediği meselesi Ürdün Fetva Dairesi'ne pek çok sorunun taşınmasına yol açmıştır. Bu sebeple ele alınacak ilk başlıkta güncel doğum kontrol yöntemleri ve gebeliği kalıcı olarak önleyen tıbbi müdahaleler hakkındaki fetvalar incelenecektir. Sonrasında doğal yoldan gebeliğin sağlanamadığı durumlarda tüp bebekle çocuk sahibi olmakla ilgili Fetva Dairesi'ne ulaşan sorular ve cevapları zikredilecektir. Son olarak kadim tartışmalardan biri olan gebeliğin sonlandırılması hakkındaki fetvalar ele alınacaktır.

2.1.1. Aile Planlaması ve Doğum Kontrol Yöntemleri

Aile planlanması, çiftlerin sağlıklı ve gerekli bilgiye sahip oldukları halde istedikleri zaman ve sayıda çocuk sahibi olmak için karar verme sürecini kapsayan bilgilendirici ve eğitici çalışmaların bütünüdür. Sadece gebeliğin düşünülen zamanda planlanmasını değil doğal yoldan gebe kalamayan çiftlerin çocuk sahibi olma sürecini de kapsar.[107] Gebeliğin sonlandırılmasına ilişkin tartışmalar da dikkate alındığında, çiftlerin çocuk sahibi olma süreçlerini planlamaları ve henüz çocuk sahibi olmayı

[106] Merve Özaykal - Hakan Ertin (ed.), *Hayat ne zaman başlar, Ne Zaman Biter? : Tıbbî, Dini ve Etik Sorunlar* (İstanbul : İsar Yayınları, 2021), 72-73.
[107] T.C. Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, "Ulusal Aile Planlaması Hizmet Rehberi Kontraseptif Yöntemler" II (2005), 311.

düşünmedikleri dönemlerde gebeliği önleyici yöntemlerin değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu minvalde çeşitli sorular Fetva Dairesi'ne ulaşmıştır. Bu başlık altında Ürdün Fetva Dairesi'nden aile planlanması ve doğum kontrol yöntemlerine dair dört karar ve beş fetva incelenecektir.

2.1.1.1. Aile Planlaması

Aile, toplumu oluşturan en küçük birim olması sebebiyle büyük bir önemi haizdir. Aileyi oluşturan ebeveynler arasındaki iletişim ve uyum, çocukların gelişimini de doğrudan etkilemektedir. Ebeveynlerin çocuk bakımına fiziksel, ekonomik ve psikolojik açıdan hazır oldukları dönemde çocuk sahibi olmaları, aile yapısının daha sağlıklı şekilde sürdürülmesine katkı sağlayabilmektedir. İslam'da aile, kendine özgü hak ve sorumlulukları bulunan, korunması ve devamlılığının sağlanması hedeflenen temel bir kurum olarak kabul edilmektedir. Gelecek nesilleri oluşturacak bireylerin yetiştiği yer olması sebebiyle aile kurumunu daha sağlıklı şekilde inşa etmek adına muhtemel komplikasyonları olabilecek gebeliklerin önlenmesi, genetik hastalıkların teşhis ve tedavisi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu sebeple cenin aşaması hakkındaki fetvalara geçmeden evvel aile planlaması ve doğum kontrol yöntemleri hakkındaki fetvaları incelemek isabetli olacaktır.

Aile planlamasına dair Ürdün Fetva Dairesi'nin vermiş olduğu iki fetva bulunmaktadır. Bu fetvaların ilki çocuk doğurmaktan kaçınmanın evlilik akdinin gerekleri ve hedefleriyle çatışmasıdır. İkincisi ise evliliği düzenleyen ve şeri maksadını gerçekleştiren kanunların konulmasında bir sakınca olmaması hakkındadır. İlk olarak çocuk doğurmaktan kaçınmanın evlilik akdinin gerekleri ve hedefleriyle çatışması konusu ele alınacaktır. Kocanın çocuk sahibi olmak konusunda istekli olmaması durumunda çocuk sahibi olmaktan kaçınmanın hükmünün ne olacağı ve karısının kocanın aksine çocuk istemesi ve evlenmeden evvel bazı hastalıklardan korkarak çocuk sahibi olmama noktasında ittifak ettiklerinin bilinmesinin bu hükmü ne şekilde etkileyeceği Fetva Komisyonu tarafından verilen 3295 numaralı fetvada açıklanmıştır.

Fetvada ilk olarak evliliğin Allah Teâlâ'nın kullarının maslahatları üzerine bina ettiği büyük hedefler için koyduğu şerefli ve mübarek bir akit olduğu zikredilmektedir.

İnsan türünün devamı için neslin çoğalmasının ancak evlilik yoluyla gerçekleşebileceği ve evlilik sayesinde Allah Teâlâ'nın rızasına ulaşılabileceği vurgulanmaktadır. "Sevecen ve doğurgan kadınlarla evleniniz. Kıyamet günü sizlerin çokluğu ile övünürüm."[108] hadis-i şerifinde de sadece sevecen kadınlarla değil çocuk sahibi olabilecek kadınlarla evlenmek tavsiye edilmektedir. Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu'nda yer aldığı şekliyle de evlilik, sadece "aile kurmanın helal olması" ifadesiyle değil aynı zamanda "neslin oluşmasının da şeran helal olması" ifadesiyle tanımlanmıştır. Yani neslin oluşumu da evliliğin maksatları arasında sayılmıştır.[109] Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin 39 numaralı nüfus planlamasına dair kararında da evliliğin şeri maksadının çocuk sahibi olmak ve insan neslinin devamını sağlamak olduğu ifade edilmiştir.[110]

Fetva Komisyonu'ndan meseleyle ilgili çıkan 3295 numaralı fetvada erkeğin nikah akdi esnasında çocuk sahibi olmamayı şart koşmasının caiz olmadığı belirtilmiştir. Bu şart her ne kadar akdin sahih olmasını etkilemese de akdin gerekleri ve hedeflediği faydalarla çelişki içinde olduğu için batıl bir şart konumunda değerlendirilmiştir. Kadının çocuk sahibi olmak istemesi ve bu konuda ısrarcı olması durumunda adamın karısını boşamakla tehdit etmesi ulema nezdinde caiz görülmediği belirtilmiştir. Bilakis kadın, hakkı olan bir şeyi talep etmekte olup eşlerin karşılıklı olarak çocuk sahibi olmamak konusunda anlaşmış olması evlilik akdinin doğasına aykırı görülmüştür. Fetvada bu gibi durumlarda Şâriin aile tesisiyle murat ettiği maksada münasip şekilde sorunların anlayış ve iyilik üzere çözülmesi tavsiye edilmektedir.[111]

Fetva Dairesi'nin *el-İftâ* isimli bülteninde yer alan çocuk sahibi olmanın her iki eşin de hakkı olduğuna dair fetvada çocuk sahibi olmak istemenin eşlerden her biri tarafından talep edilecek bir hak olduğu söylenmektedir.[112] Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye

[108] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1930, 6/65.
[109] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:3295 Çocuk Doğurmaktan Kaçınmanın Evlilik Akdinin Gerekleri Ve Hedefleriyle Çatışması" (Erişim 22 Ocak 2024).
[110] Mecmau'l- Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtu ve tavsiyyâtu mecmai'l-fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî*, 2020, 143.
[111] ÜFD, "Fetva No:3295 Çocuk Doğurmaktan Kaçınmanın Evlilik Akdinin Gerekleri Ve Hedefleriyle Çatışması".
[112] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *el-İftâ* 39 (Mart 2020), 16.

Kanunu'nda yer aldığı şekliyle evliliğin sadece kadın ve erkek arasında evlilik müessesinin kurulması için değil aynı zamanda çocuk sahibi olmak için de yapıldığı ve çocuk sahibi olmanın evliliğin en temel gayelerinden biri olduğu vurgulanmaktadır. Hatta fetvada ilgili kanun metninde 50 yaşını doldurmamış ve çocuk sahibi olması için tıbbi bir engeli olmayan bir kadının, kocasının çocuk sahibi olamayacağı raporlarla tespit edilmesi ve evlilikleri üzerinden beş yıl geçmesi durumunda nikah akdini feshetme hakkı olduğu ve bu hakkın kadının çocuk sahibi olma hakkından ileri geldiği belirtilmiştir.[113]

Şeri maksatlar çerçevesinde evliliği veya gebeliği sınırlandırmaya yönelik kanunlar düzenlenmesinde herhangi bir sakınca olmadığına dair cevaz, Fetva Komisyonu tarafınca 08.01.2013 tarihli 2766 sayılı fetva verilmiştir. Orak hücre anemisi hastası bir cenine hamile olan kadının gebeliğinin sonlandırılmasının hükmü ve çocuklarının bu genetik hastalıkla doğma ihtimali olan erkek ve kadınların evlenmesinin kanuni düzenlemeyle yasaklanmasının caiz olup olmadığı soruları Fetva Dairesi'ne ulaşmıştır. Aile kurumunun, toplumun temel taşı olduğu fetvada vurgulanıp Ebû Hureyre'den naklolunan "Güçlü mümin zayıf mümine göre daha hayırlı ve Allah katında daha sevimlidir. Her birinde hayır vardır."[114] hadisi zikredilmiştir. Aile kurmanın hizmet ettiği önemli amaçlar sebebiyle neslin hastalıktan korunmasına çaba gösterilmesi bir zaruret olarak değerlendirilmiştir. Fetva Kurumu, şeriatın maksadına en uygun şekilde evliliği düzenleyecek kanunların koyulmasında herhangi bir sakınca görmemektedir. Hastaların ve evlilik sebebiyle çocuklarına aktarılacak tehlikeli genetik hastalıkları taşıyan kişilerin evliliğini kısıtlayan kanunların koyulmasında herhangi bir mahzur olmadığını belirtmiştir. Yahut eşler arasında bulaşın gerçekleşeceği hastalıkların var olması durumunda evliliğin kısıtlanabileceği görüşündedir. Bu karardaki gaye, evliliğin toplumun zayıflamasına sebep olmasını önlemek ve tedavi için gerekli çaba ve masrafların sağlık kurumlarına yük olunmasının önüne geçmektir.[115]

---

[113] *Kânûnu Ahvâli'ş-Şahsiyyeti'l-Ürdüniyye* (Kânûnu Ahvâli'ş-Şahsiyyeti'l-Ürdüniyye), 136 (2010).
[114] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Türkiye: Dâru't-tıbâat'i-lâmira, 1918), 8/8/56.
[115] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:2766 Evliliği Düzenleyen Ve Şerî Maksadını Gerçekleştiren Kanunların Konulmasında Bir Sakınca Yoktur" (Erişim 22 Ocak 2024).

Aynı fetvada, hasta olan veya çocuklarında ortaya çıkabilecek genetik bir hastalığı taşıyıcı olan kadınla evlenmek yerine çocuklarında hastalık ve zayıflık ihtimali olmayan sağlıklı kadınlardan biriyle evlenmeyi tercih etmenin caiz olduğu belirtilmektedir. Bu sayede kişi faydayı sağlamak ve zararı defetmek için mubah olanı kısıtlamış olmaktadır.[116] Fetva Dairesi, genetik bir hastalığı taşıyan kişilerin evliliğini kısıtlarken hasta çocuklara bakmanın aile ve devlet için oluşturabilecekleri güçlükleri öngörerek bu kısıtlamaya cevaz vermektedir.

İncelenen fetvalardan hareketle çocuk sahibi olmanın evliliğin en temel gayelerinden hatta eşlerin haklarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber her ne kadar çocuk sahibi olmak evliliğin getirdiği doğal bir hak olsa da sahip olunacak çocuğun en sağlıklı şekilde dünyaya geleceği koşulları da gözetmek gerekmektedir. Bu sağlık ve esenlik halini sağlamak adına potansiyel genetik bir hastalığı taşıdığı tespit edilen kişilerin evlilik haklarının kanunlarca kısıtlanması da imkan dahilinde görülmüştür. Oluşabilecek mahzurlu durumları önlemek adına esasen helal olan bir imkanın potansiyel hastalıkların tespiti durumunda önünün kesilmesi kararı alınmıştır.

Din İşleri Yüksek Kurulu, sağlığa zararlı olmamak ve bireysel düzeyde kalmak şartıyla çeşitli doğum kontrol yöntemlerine cevaz vermektedir. Kalıcı kısırlaştırma yöntemlerini ise tıbbi zorunluluk olmadıkça fıtrata müdahale olarak değerlendirip caiz görmemektedir.[117] Ürdün Fetva Dairesi'nin aile planlaması konusundaki yaklaşımıyla karşılaştırıldığında her iki kurumun da çocuk sahibi olmayı evliliğin temel gayeleri arasında saydığı, gebeliği kalıcı olarak önleyen yöntemleri ise yalnızca tıbbi zaruret hallerinde caiz gördüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Ürdün Fetva Dairesi'nin genetik hastalık taşıyıcılarının evliliğini kanuni düzenlemeyle kısıtlamayı caiz görmesi, kurumun aile planlaması meselesini bireysel değil toplumsal bir perspektiften de ele aldığını ortaya koymaktadır.

---

[116] ÜFD, "Fetva No:2766 Evliliği Düzenleyen Ve Şerî Maksadını Gerçekleştiren Kanunların Konulmasında Bir Sakınca Yoktur".
[117] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 81.

Ürdün Fetva Dairesi'nin aile planlaması konusundaki yaklaşımı değerlendirildiğinde kurumun meseleyi yalnızca bireysel bir tercih meselesi olarak görmeyip evlilik kurumunun şeri maksatları ve toplumsal sonuçları çerçevesinde ele aldığı görülmektedir. Genetik hastalık taşıyıcılarının evliliğinin kanuni düzenlemeyle kısıtlanmasına cevaz verilmesi ise bireysel irade ve rıza ile toplumsal maslahat arasındaki dengeye dair önemli sorular doğurmaktadır. Daire'nin bu yaklaşımı makâsıd-ı şerîanın neslin korunması ilkesiyle temellendirmesi, kurumun bireysel hakları toplumsal fayda ekseninde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bu meseleye ilişkin müstakil bir değerlendirme yapmamış olması ise iki kurumun gündem belirlemesindeki farklılığa işaret etmektedir.

2.1.1.2. Doğum Kontrol Yöntemleri

Çocuk sahibi olmak evlilik akdi sonucu oluşan bir hak olsa da aynı zamanda büyük bir sorumluluktur. Bu sorumluluğa maddi kaygılar da eklendiğinde çiftler çocuk sahibi olma konusunda çekimser kalabilmektedirler. Ayrıca daha önceden zorlu bir gebeliğin yaşanması yahut özel gereksinimli bir çocuğa sahip olma durumları da doğum kontrol yöntemlerine başvurmaya sebep olabilmektedir. Bu hususlarda Ürdün Fetva Dairesi'ne pek çok soru yöneltildiği görülmektedir. İletilen sorular çerçevesinde, tüp ligasyonu, spiral ve vazektomi olmak üzere üç başlık altında yer alan beş fetva ve üç karar incelenecektir.

Anne ve babanın genetik hastalığa sahip bir çocuk dünyaya getirme riskinin yüksek olduğu durumlarda, doğum kontrol yöntemlerine başvurmanın hükmü Fetva Komisyonu'nun 30.05.2012 tarihli ve 2052 sayılı fetvasında değerlendirilmiştir. İki çocuk babası olan bir adam, üçüncü bir evladının daha olduğunu ancak doğumundan üç yıl kadar sonra genetik bir hastalık sebebiyle kendisini kaybettiklerini söyleyerek yapılan genetik araştırmalar sonucu doğacak çocuklarında %25 oranında bu hastalığa yakalanma ihtimalinin olduğunu belirtmiştir. Eşiyle anlaştığını belirten bu adam olası hasta bir çocuk sahibi olmayı önlemek adına eşine yapılacak bir ameliyatla veya başka bir yolla doğum kontrolü yapmalarının caiz olup olmadığını öğrenmek istemektedir.

Fetvada ilk olarak İslam'ın neslin çoğalmasına teşvik ettiği ve ümmetin varlığının korunması ve gücünün sağlanması için neslin çoğalmasına ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır. Aynı şekilde tedavi olmanın ve nesli zihinsel ve fiziksel hastalıklardan

korumanın da İslam'ın teşvik ettiği durumlardan olduğu belirtilmiştir. Fetva Meclisi'nin 65 numaralı kararına işaret edilerek güvenilir bir grup doktorun hamilelik yahut doğum sebebiyle annenin hayatının riske gireceği veya bebeğin vefat edeceği ya da genetik bir hastalık sebebiyle bebekte herhangi bir anomalinin ortaya çıkacağı tespit edildiği durumlarda doğum kontrolünün caiz olduğu söylenmektedir. Ancak soruyu soran kişide olduğu gibi hastalık riskinin %25 olması yani %75 ihtimalle sağlıklı çocuklarının olabilme ihtimalinin olması gerekçesiyle gebeliği kalıcı olarak önleyecek yöntemlere başvurmaları caiz görülmemiştir. Kendisine hasta olma oranından kaçınmasını sağlayacak tedavi yöntemleri araması ve gebeliği tamamen kesmemesi tavsiye edilmiştir.[118]

Ürdün Fetva Dairesi'nin doğum kontrol yöntemlerine yaklaşımı değerlendirildiğinde kurumun meseleyi salt bireysel bir tercih olarak değil neslin korunması ve toplumsal sağlık ekseninde ele aldığı görülmektedir. Kalıcı kısırlaştırma yöntemlerine yalnızca tıbbi zaruret halinde cevaz verilmesi, hastalık riskinin belirli bir eşiğin altında kalması durumunda ise bu yöntemlere başvurulmaması gerektiğinin vurgulanması, Daire'nin fayda-zarar dengesini titizlikle gözettiğini ortaya koymaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ise kalıcı doğum kontrolü yerine tüp bebek ve PGT gibi ileri tıbbi seçeneklere yönelmesi, iki kurumun benzer ilkelerden hareket etmekle birlikte pratik çözüm üretme biçimlerinin farklılaştığını göstermektedir. Her iki kurumun da neslin korunmasını ön planda tutması ve kalıcı kısırlaştırmayı fıtrata müdahale olarak değerlendirmesi ise ortak bir metodolojik zeminin varlığına işaret etmektedir.

2.1.1.2.1. Tüp Ligasyonu

Doğum kontrol yöntemlerine dair Fetva Dairesi'ne çeşitli sorular ulaşmış olup ele alınacak ilk konu tüp ligasyonudur. Konu ile ilgili incelenecek ilk örnek büyük bir aileye sahip olup geliri kısıtlı olan bir kadının tüplerini bağlatmak istemesi hakkındaki 35 numaralı karardır. Tüplerin bağlanmasıyla neslin korunması hususunda şeriatın maksadını aşan bir durumun söz konusu olması sebebiyle bu kadın için tüplerini

[118] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva no:2052 Genetik Bir Hastalığa Sahip Olma İhtimaline Binaen Doğum Kontrolünün Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).

bağlatmasının caiz olmadığı söylenmiştir. Nisa suresi 119. ayet zikredilerek Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu fıtrata açık bir müdahale olduğu belirtilmiştir.[119]

Tüp ligasyonu işlemi ile ilgili benzer bir soru eski baş müftü Nuh Ali Selman tarafından verilen 617 numaralı fetvanın da konusu olmuştur. Günümüzde modern tıpta bu operasyonun gebeliği kesin ve kalıcı suretle engelleyici bir işlem olarak görülmediği, bu işlem sonrasında tüp bebek yoluyla ya da tüplerde yapılacak başka bir operasyondan sonra yeniden çocuk sahibi olabileceği bilgisiyle tüp ligasyonu operasyonunda bu işlemi gerçekleştiren doktor ve hasta için bir yasak olup olmadığı sorulmuştur. Cevaben mezkur işlemin mevcut yahut potansiyel bir hastalığı önlemek için yapılmasında bir mahzur görülmediği ancak fakirlik korkusuyla gebeliği engellemenin caiz olmadığı belirtilmiştir.[120]

Tüp ligasyonu işlemiyle ilgili olarak Fetva, Araştırma ve İslami İlimler Meclisi dokuzuncu oturumunda tıbbi bazı sorulara cevaplar vermiştir. Bu sorulardan ilki Fetva Dairesi'ne başvuran 32 yaşında bir kadın hakkındadır. İki erkek ve iki kız çocuk sahibi olan 32 yaşında hasta bir kadının tekrarlayan kanamalar sebebiyle endometriumu[121] kazınmıştır. Bu işlem normalde gebe kalmayı engelleyici bir işlemken ufak bir ihtimal olsa da kazıması tamamlanmamış bir kısım rahim astarı kalması muhtemel olduğu söylenerek yumurtanın bu kısma sıkışması durumunda plasenta akretmanı[122] gibi çeşitli komplikasyonlar ortaya çıkabileceği belirtilmiştir. Olası komplikasyonların önlenmesi ve hastanın hamile kalmaması için tüp ligasyonu yaptırmasının caiz olup olmadığına dair görüş istenmektedir. İlgili kararda öncelikle kalıcı etkiye sahip her türlü doğum kontrol yönteminin uygulanmasının haram olduğu hükmü zikredilmiştir. Gebeliği kalıcı olarak engelleyen her türlü işlemin hadımlığa kıyasla haram olduğu belirtilmiştir. Ancak hamile kalması halinde hayatı tehlikeye girecek veya sağlığı zarar görecek bir kadın mevzu bahis olduğunda alanında uzman

[119] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 91; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:35 Hamilelik ve Doğumla İlgili Meseleler", 69 (Erişim 22 Ocak 2024).
[120] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 617 Tüp Ligasyonu Yaptırmanın Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).
[121] Rahim duvarının en iç kısmını oluşturan ve rahmin iç boşluğunu döşeyen epitel doku.
[122] Plasentanın rahim duvarına anormal şekilde yapışarak ciddi bir risk oluşturması durumudur.

ve güvenilir doktorların kararıyla tüp ligasyonu işleminin uygulanabileceği ve bu işlemin bu koşullar altında şeran caiz olduğu belirtilmiştir.[123]

152 numaralı fetvada incelenen bir diğer vaka ise kronik yorgunluk ve hipertansiyondan muzdarip, üç erkek ve iki kız evlat sahibi 42 yaşında bir kadın hastadır. 33 haftalık hamile olduğu ve bebeğinde ölüme sebep olabilecek bir anomali olduğu belirtilmektedir. Şayet doğum sezaryen ile gerçekleşecek olursa sezaryen esnasında tüp ligasyonu işlemi de yaptırmak istemektedir. Bu işlemin caiz olup olmadığıyla ilgili Fetva Dairesi'ne müracaat etmiştir. Gebeliğin annenin hayatını direkt olarak tehlikeye sokan bir durum olmaması sebebiyle bu işleme cevaz verilmemiştir. Ayrıca gebeliği önleyici komplikasyonsuz, kolay ve hesaplı pek çok yöntemin bulunması ve bu yöntemlerin doktorlarca neslin kalıcı biçimde kesilmesine sebebiyet vermemesi gerekçeleriyle bu kadın için tüp ligasyonu işlemi caiz görülmemiştir.[124]

Halk arasında tüp bağlatma olarak bilinen tüp ligasyonu işlemiyle ilgili olarak, hamileliği önleyici kalıcı bir işlem olarak görülen ve yumurtalıktan çıkan yumurtayı alıp tutunması amacıyla rahim boşluğuna yerleştirilen fallop tüpünün bağlanması konusunda şeri hükmü öğrenmek üzere bir hastanenin tıp ve etik kurulu tarafından Daire'ye bir soru ulaşmıştır. Fetva Komisyonu, 968 numaralı fetvasında gebeliği daimî olarak engelleyerek neslin kesilmesine sebebiyet veren yöntemlerin haram olduğunu belirtmektedir. Gebeliği engelleyecek her türlü girişimi Sahihayn'da yer alan hadımlığın nehyedilmesi hadisine kıyas ederek bu sonuca varmaktadır. Ancak zaruri tıbbi durumlar, bu hükmün kapsamı dışında görülmektedir. Doğum yapması halinde hayatının tehlikeye gireceği veya sağlığının zarar göreceğine dair doktorların görüş bildirmesinden sonra bu hastalar için tüp ligasyonu işleminin uygulamasında mahzur görülmemektedir. İlgili fetvanın devamında Ürdün Fetva Meclisi, Mecmau'l-Fıkhi'l-

[123] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 378-379; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:152 Tüp Ligasyonu Yaptırma Ve Diğerlerini Korumak İçin Bazı Embriyoların Düşürülmesi", 65 (Erişim 22 Ocak 2024).
[124] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 379; ÜFD, "Karar No:152 Tüp Ligasyonu Yaptırma Ve Diğerlerini Korumak İçin Bazı Embriyoların Düşürülmesi".

İslâmî[125] ve el-Mecmau'l-Fıkhiyyü'l-İslâmî'nin konu ile ilgili kararlarına atıfta bulunularak çocuk sahibi olmayı kalıcı şekilde engelleyen kadınlarda tüp ligasyonu erkeklerde vazektomi gibi işlemlerin kadın ve erkekte çocuk sahibi olma kudretini yok ettiği için haram olduğunu farklı fıkıh akademilerinin görüşlerini de serdederek belirtmiştir. Ancak Müslüman doktorların onay verdiği tıbbi durumlarda gebeliği önleyici müdahalelerin yapılmasında sakınca olmadığı belirtilmiştir.[126]

Soruda dikkat çeken bir husus şudur ki Fetva Dairesi'ne soru hastane tarafından yönlendirildiği için bu işlemle yumurtalıktan çıkan yumurtayı alan ve tutunması amacıyla rahim boşluğuna yerleştiren Fallop kanal tüpünün tanımı da soru içerisinde yapılmıştır. Ayrıca sorunun Tıp ve Etik Kurulu tarafınca Fetva Dairesi'ne iletilmesi de bir diğer önemli husustur. Toplumun tamamını ilgilendirebilecek ve hükmüyle ilgili insanlarda merak uyandıracak bir konunun sağlık kuruluşu ve Fetva Dairesi arasında çözülmesi de toplum için büyük bir kolaylıktır. Bu sayede insanlara hem dini hassasiyeti doğrultusunda amel etme imkânı sunulmakta hem de ilgili işlemin hükmü baştan belirlenerek uygulamaya konulduktan sonra geç kalınmış bir şekilde tartışılmasına mâni olunmaktadır.

Başka bir fetvada 48 yaşında yüksek tansiyon hastası olan bir kadının tüplerini bağlatmak için fetva istemektedir.[127] Cevaben şeriatın insana dair en önemli amaçlarından biri olan sağlığın korunması ilkesine binaen güvenilir bir doktorun belirli bir kadın için bir yaştan sonra hamile kalması durumunda bu gebelikle zarar, hastalık ve mutat dışı bir meşakkat hasıl olacağı ve bu duruma gebeliğini sağlık ve esenlikle tamamlamasına mani bazı hastalıklar ekleneceği yönünde kanaat getirmesiyle o kadının çocuk sahibi olmasını engelleyici yönde ameliyat olmasında sakınca olmadığı belirtilmiştir.[128]

---

[125] Mecmau'l- Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtu ve tavsiyyâtu mecmai'l-fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî*, 144.
[126] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:968 Tüp Ligasyonuna İlişkin Karar" (Erişim 22 Ocak 2024).
[127] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:2144 Bir Kadının Çocuk Sahibi Olmamak İçin Ameliyat Olması Ne Zaman Caizdir?" (Erişim 22 Ocak 2024).
[128] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:2144 Bir Kadının Çocuk Sahibi Olmamak İçin Ameliyat Olması Ne Zaman Caizdir?" (Erişim 22 Ocak 2024).

Gebeliği kalıcı olarak engelleyen yöntemlerden biri olan tüp ligasyonu işlemi ile ilgili fetvalar incelendiğinde neslin korunmasının makâsıd-ı şerianın temel ilkelerinden biri olması, doğurganlık özelliğinin yok edilerek fıtrata açık şekilde müdahale edilmesi, daha önceden çok sayıda çocuk sahibi olunsa dahi hadımlığa kıyas edilerek bu işleme cevaz verilmediği görülmektedir. Ayrıca fakirlik korkusunun bu işlemi caiz kılacak bir gerekçe olmadığı vurgulanmıştır. Bununla beraber annenin sağlığının tehlikeye girdiği durumlar zaruret kapsamında değerlendirilerek bu noktada ilgili işleme cevaz verilmiştir. Gebelikle zarar, hastalık ve meşakkat oluşacağı ön görüsünün oluşması durumunda anneye bu konuda cevaz verilen fetvalar mevcuttur. Bu cevaz için güvenilir bir doktorun beyanı şart koşulmaktadır.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun konuyla ilgili görüşü de fıtrata açık bir müdahale olması sebebiyle çocuk sahibi olmayı kalıcı olarak engelleyen kordon bağlatma ve vazektomi gibi işlemleri caiz görmemektedir.[129] Din İşleri Yüksek Kurulu, eşlerin iki doğum arasındaki süreyi açmak ve planlı şekilde çocuk sahibi olmak için ortak rızalarıyla beraber meşru yollara başvurmalarının caiz olduğu görüşündedir. Bu minvalde Din İşleri Yüksek Kuruluna göre gebeliği önleme konusunda azil, kondom kullanımı ve deri altına yapılan tıbbi müdahaleler, kişinin sağlığına zarar vermediği müddetçe bu yöntemlere başvurulması caizdir.[130] Her iki kurumun da işlemi gerekli kılacak özel tıbbi bir durum oluşması hariç tüp bağlatma işlemine cevaz vermemedeki ortak gerekçesi işlemin çocuk sahibi olmayı kalıcı olarak engellemesi sebebiyle fıtrata açık bir müdahale bulunmasıdır.

Tüp ligasyonu fetvalarının genel bir değerlendirmesi yapıldığında Ürdün Fetva Dairesi'nin meseleyi soyut bir yasak olarak değil somut tıbbi koşullar çerçevesinde ele aldığı görülmektedir. Her vakanın kendi özelinde değerlendirilmesi, doktor beyanının şart koşulması ve uluslararası fıkıh akademilerinin görüşlerine başvurulması Daire'nin bu konuda titiz ve çok boyutlu bir yöntem izlediğine işaret etmektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu ile karşılaştırıldığında her iki kurumun da aynı temel ilkeden yani fıtrata müdahale yasağından hareket ettiği görülmektedir. Bununla birlikte Ürdün

[129] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 81.
[130] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 81.

Fetva Dairesi'nin vakaya özgü değerlendirme yapması ve birden fazla fetva üzerinden konuyu ayrıntılı biçimde ele alması, Din İşleri Yüksek Kurulu'un genel bir hükümle yetinmesinden farklı olarak kurumsal bir içtihat derinliğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1.1.2.2. Spiral

Rahim içi araç veya spiral, rahme yerleştirilerek gebeliği önlemeye yardımcı olan bir yöntemdir. Bu yöntemle ilgili spesifik bir soru Fetva Dairesi'ne ulaşmış ve rahim içi araç kullanımının hükmünün de içeriğinde yer aldığı 35numaralı karar yayınlamıştır. Hamilelik ve doğumla ilgili bazı soruları ihtiva eden 35 numaralı kararda RİA kullanımı ile ilgili soruda Meclis, hükmünü açıklamadan önce RİA'nın tanıtımını yaparak kullanımı esnasında gebeliği engellemek için rahme yerleştirilen bir araç olduğunu zikretmektedir. Buna göre, meşru bir hedef için kullanılması ve eşlerin karşılıklı rızası olması durumunda spiral gibi rahim içi araçların kullanımı azle kıyasla caiz görülmüştür.[131]

Konu ile ilgili olarak Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetvası ise tıbben zaruri bir durum olmadıkça rahim içi araç yani spiral kullanımından uzak durulması yönündedir. Kurul bu karara varmasını iki gerekçe ile açıklamaktadır. İlki kadının mahrem yerlerinin açılması ve bölgeye müdahalede bulunurken el ve göz temasının olmasıdır. İkinci gerekçe ise spiralin rahim içi zarına zarar vererek döllenmiş yumurtanın rahme yerleşmesini engellemesine sebebiyet vermesidir.[132] Fetva Dairesi azle kıyas ederek spirale cevaz verirken Din İşleri Yüksek Kurulu, uzmanlardan edindiği spiralin rahim içi zarının incelmesine sebep olması bilgisiyle ve kadınların mahrem yerlerinin açılması gerekçesiyle bu uygulamaya cevaz vermemiştir. Fetva Dairesi'nin almış olduğu kararın 1993 yılına ait olması sebebiyle meselenin uzmanlar eşliğinde yeniden değerlendirilip kadınlar için sakıncalı bir durumun tespit edilerek hükümde bir değişikliğe gitme durumu muhtemel gözükmektedir.

---

[131] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 89; ÜFD, "Karar No:35 Hamilelik ve Doğumla İlgili Meseleler".
[132] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 82.

Spiral meselesindeki farklı yaklaşımlar iki kurumun fetva verme yöntemleri arasındaki önemli bir farka işaret etmektedir. Ürdün Fetva Dairesi'nin 1993 tarihli kararında spiralin azle kıyasla caiz görülmesi, o dönemde mevcut tıbbi bilgiye dayandığını göstermektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ise spiralin döllenmiş yumurtanın rahme yerleşmesini engelleyebileceği bilgisini esas alarak farklı bir sonuca ulaşması, aynı yönteme ilişkin tıbbi verilerin fetva sürecindeki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum fetva kurumlarının güncel tıbbi bilgiyle sürekli diyalog halinde olması gerektiğini de gözler önüne sermektedir.

2.1.1.2.3. Vazektomi

Kadınlar için gebeliği kalıcı olarak önleyen yöntemler olduğu gibi erkekler için de farklı müdahaleler mevcuttur. Fetva Dairesi'nden çıkan başka 65 numaralı kararda ise direkt olarak kadınlar için tüpleri bağlamanın erkekler içinse vazektomi yaptırmanın şeri hükmü sorulmuştur. Meclis, yukarıdaki fetvalarda da zikredildiği üzere İslam Şeriatı'nın insan soyunun devamı konusunda ilahi hikmetin gerçekleşmesi için gebeliği ve neslin çoğalmasını teşvik ettiğini söylemektedir. Bunun yanı sıra zürriyetin kesilmesine sebep olacak şeyleri de nehyettiği ifade edilmektedir. Bu sebeple kadınlarda tüplerin bağlanması, erkeklerde vazektomi yapılması gibi soyun devamını kalıcı olarak engelleyen girişimlerin haramlığı hususunda ulemanın icma ettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca İslam'ın sayıca fazla olmasının yanı sıra güçlü ve sağlıklı nesiller hedeflemesi sebebiyle evliliğe niyet edildiğinde eş seçimlerinin güzel bir şekilde yapılmasını emrettiğine değinilmiştir. Ancak annenin hayatının tehlikeye gireceği kesin olan hallerde, cenin için yayılmasından veya şekil değiştirmesinden korkulan bir hastalığın söz konusu olduğu durumlarda gebeliği önleyici yollardan birine başvurulmasına izin verilmektedir. İlgili fetvada son olarak eşlerin karşılıklı olarak rızalarının bulunduğu durumlarda doğum kontrolü yapmalarının Câbir'den gelen rivayette azlin caiz olmasını delil göstererek cevaz verilmiştir.[133] Din İşleri Yüksek Kurulu da eşlerin iki doğum arasındaki süreyi açmak ve planlı şekilde çocuk sahibi olmak için ortak rızalarıyla beraber meşru yollara başvurmalarının caiz olduğu görüşündedir. Bu minvalde Din İşleri Yüksek Kuruluna göre gebeliği önleme

[133] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 168-170; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:65 Doğum Kontrolünün Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).

konusunda azil, kondom kullanımı ve deri altına yapılan tıbbi müdahaleler, kişinin sağlığına zarar vermediği müddetçe kendilerine başvurulması caizdir.[134]

İncelenen fetva ve kararlarda gebeliği sadece belirli bir süre önleyip kalıcı etkisi olmayan doğum kontrol yöntemleri Câbir hadisinde azle cevaz verilmesine kıyasen caiz görülmüştür. Ancak gebeliği kalıcı olarak engelleyen işlemlerin fakirlik korkusuyla yapılmasına cevaz verilmeyip Allah Teâlâ'nın her bir kulunun rızkını vereceği hem de bu uygulamalarla fıtrata açıkça bir müdahalenin söz konusu olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber annenin yaşamını tehlikeye atıp sağlığını riske sokacak herhangi bir durum uzman doktorlar tarafınca tespit edilirse gebeliği kalıcı olarak önleyecek tıbbi müdahalelere başvurulmasında herhangi bir sakınca olmadığı çeşitli örneklerde açıklanmıştır. Fetvalarda kalıcı olarak nitelendirilen doğum kontrol yöntemlerinin tamamı geri dönüşü olmayan işlemler değildir. Ancak geri dönüş yeni bir ameliyatla ve bedene yeni bir müdahale ile gerçekleşmekte olup hamilelik oranları nispeten düşmektedir.

Ürdün Fetva Dairesi'nin resmî sitesinde konu ile ilgili daha fazla fetva ve karar bulunup incelediği spesifik örnekler Din İşleri Yüksek Kurulu'na kıyasla daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu'nda ise gebeliğin önlenmesi başlığı altında değerlendirilebilecek sadece dört fetva bulunmakta olup konu ile ilgili herhangi bir karar yayınlanmamıştır. Fetva Dairesi, üzerine hüküm bina ettiği ayet, hadis ve fıkhi gerekçeleri daha detaylı bir şekilde açıklarken Din İşleri Yüksek Kurulu fetvaları daha veciz bir şekilde vermiştir. Bununla beraber Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 25.09.2020 yılında verilen fetvası Fetva Dairesi'nde mevcut olmayan bir konuyu işlemektedir. Ertesi gün hapları ve doğum kontrol haplarının kullanımı ile ilgili olarak bu hapların içerdiği yüksek orandaki hormonlar sebebiyle adet düzensizliğine sebep olması ve döllenmiş yumurtanın rahme tutunmasına engel olabilme ihtimalinin bulunması gerekçeleriyle bu haplarının kullanılmamasının daha uygun olduğu yönünde görüş bildirmiştir.[135] Din İşleri Yüksek Kurulu gebeliği kalıcı olarak

[134] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 81.
[135] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 82.

önlemeyen yöntemler için kişinin sağlığına zarar vermediği sürece caiz olduğu vurgusu yapmıştır.

2.1.2. Yardımcı Üreme Teknikleri ile İlgili Meseleler

Bir önceki başlıkta da bahsedildiği üzere çocuk sahibi olmak neslin devamı için gerekli olan ve çeşitli faydaların üzerine bina edildiği evlilik akdinin sonucunda oluşabilecek bir durumdur. Doğal yollarla gebelik sağlanamadığı durumlarda güçlü bir şekilde hissedilen çocuk sahibi olma isteği, insanları sorunu çözebilmek adına tıbbi yollara başvurmaya sevk etmektedir. Doğal yollarla çocuk sahibi olamayanların başvurduğu yardımcı üreme yöntemlerinden biri olan tüp bebek tedavisi (IVF) hem bizatihi fıkhi meselelere konu olması hem de bu işlem esnasında ortaya çıkan sorunların çeşitlenmesiyle pek çok soruyu gündeme getirmiştir. Konuyla ilgili olarak bu başlık altında Ürdün Fetva Dairesi'nden çıkmış 8 fetva ve 5 karar olmak üzere toplamda 13 madde incelenecektir. Bu bölümde tüp bebek tedavisi süresince uyulması gereken kurallar, numunelerin dondurulmasının hükmü, doğuma yardımcı üreme teknolojilerine ilişkin kanun tasarısına önerilen düzeltmeler gibi konu ile ilgili olarak kuruma yöneltilen çeşitli meseleler incelenecektir.

2.1.2.1. Tüp Bebek Uygulaması

Çocuk sahibi olmak evlilik akdinin getirdiği bir sonuç olmasının yanı sıra insanların çoğunlukla istediği ve gönülden rağbet ettiği bir durumdur. Doğal yollardan çocuk sahibi olamadıklarında çiftler, güncel tıbbi imkanlara yönelerek sorunu çözmek adına girişimde bulunurlar. İlk tüp bebek tedavisinin 1978 yılında yapıldığı düşünülürse aslında hayatımıza yeni giren bir uygulamadır. Bu sebeple, konuyla ilgili olarak öncelikle tüp bebek uygulamasının caiz olup olmadığı hususunda ileri sürülen lehte ve aleyhte görüşler, ardından ise tedavi sürecinde oluşan fazla embriyoların statüsü ve bunların nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair tartışmalar ele alınacaktır. İlk olarak Fetva Dairesi'nin tüp bebek tedavisine ilişkin görüşlerinin yer aldığı iki fetvaya yer verilecek sonrasında da doğuma yardımcı üreme teknolojilerine ilişkin kanun tasarısına yönelik düzeltmeler ele alınacaktır.

Eski müftü Doktor Nuh Ali Selman tarafından verilen 27.04.2010 tarihli 675 numaralı fetvada konuyla ilgili yapılan tıbbi ve fıkhi araştırmaların ardından elde edilen verilerle ilgili olarak öncelikle fakihlerin tüp bebek tedavisiyle ilgili itiraz sebeplerine yer verilmiştir. İlk itiraz kadına müdahale etmeyi gerektirecek hayati bir durum olmadığı halde avret bölgesinin defalarca açılması hakkındadır. İkinci itiraz ise erkekten alınan meninin şeran caiz olan cima gibi bir yoldan değil de başka yollarla çıkarılmasıdır. Konu ile ilgili olarak Mü'minûn suresinde geçen "İffetlerini korurlar; sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla yetinirler. Bundan dolayı da kınanacak değillerdir ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır."[136] ayeti kerimesi zikredilmiştir. Haramın çokça vuku bulmasının onu mubah kılmayacağı hatırlatılarak mastürbasyon hükmünün haram olarak devam ettiğine değinilmiştir. Üçüncü sebep ise laboratuvar ortamında yapılan işlemler esnasında muhtemel bir karışıklığın oluşabilme ihtimalidir. Böyle bir durumun hatayla gerçekleşebileceği gibi kasıtlı olarak da yapılabilmesi muhtemel görülmüştür. Eşlerden birinin talebi üzerine numunelerde değişiklik yapılması yahut başarı oranını artırmak suretiyle şöhret ve servet elde etme amacıyla hareket edilmesi de muhtemel görülmüştür. Bu ihtimallerin gerçekleşmesi ise geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurabilecek niteliktedir.[137]

Yukarıda sayılan kadının avret bölgesinin açılması, erkekten alınan meninin mubah bir yolla elde edilmemesi ve çeşitli gerekçelerle numunelerde herhangi bir değişikliğin yapılabilme ihtimalinin bulunması gerekçeleriyle fakihlerden bazısı tüp bebek tedavisine cevaz vermemiştir. Buna karşılık fakihlerin büyük bir kısmı insanların çocuk sahibi olma isteğini gözeterek tüp bebek tedavisine cevaz vermiştir. Burada çocuk sahibi olma isteğinin insanın hayatta kalma isteğine çok yakın bir istek olarak görülmesi ve hayatta kalmanın zarurat-ı hamseden olması tedaviye cevaz verenlerin ilk delili olmuştur. İkinci delil ise bu işlemlerin İslam ülkeleri dışında bir yerlerde şeri kuralların dikkate alınmadığı ortamlarda yapılmasından korkulmasıdır. Ancak bu işlemin yapılmasına cevaz verenler neslin karışmasının önüne geçebilmek için katı ve sağlam tedbirlerin alınmasını şart koşmuşlardır. İmkan dahilinde olan her

[136] Diyanet İşleri Başkanlığı DİB, "Mü'minûn Suresi 5-7. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı" (Erişim 22 Ocak 2024).
[137] Doktor Nuh Ali Selman, "Fetva No:675 Embriyo Dondurmanın Hükmü" (Kasım 2023).

türlü mahzurlu durumdan kaçınılmasını da şart koşmuşlardır çünkü zaruretler miktarınca takdir olunmaktadır.[138] Bu operasyonu caiz gören fakihler nesebin karışmasını önlemek için sıkı tedbirlerin alınmasını şart koşmaktadırlar.[139]

Zikredilen ilk fetvada embriyo dondurmanın hükmü başlıklı fetva metninin içerisinde tüp bebek tedavisini caiz görenlerin ve görmeyenlerin görüşleri yer almaktaydı. Fetva Dairesi'nden çıkan 03.10.2021 tarihli 3648 numaralı fetva ise kurumun tüp bebek hakkındaki görüşünü net olarak sunmaktadır. Doğal yollardan hamile kalamayan ve Amman'da ikamet eden bir kadının eşi Avustralya'da ikamet etmektedir. Uzman bir merkez tarafından eşinden alınan spermlerin uygun koşullarda Amman'a getirilerek tüp bebek tedavisinin yapılması konusunda görüş istemektedir. Kendisi yumurtaları uyaracak olan ilaç ve iğneleri kullanmaya başlamış olup belirli bir süre içerisinde işlemin tamamlanması gerekliliğini ve spermlerin dondurulma ve nakil sürecinin külfetli bir işlem olduğunu yaklaşık 10.000 dolar kadar harcama yaptıklarını da belirtmektedir. İlgili fetvanın metninde doğal yollarla hamile kalamayan bir kadına tüp bebek tedavisi için kocasından alınan spermleri dondurma ve transfer etmede herhangi bir yasak olmadığı belirtilmektedir. Bu durumda aranan şart, aşılamanın karı-koca arasındaki evlilik bağının mevcudiyeti durumunda yapılmasıdır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise numunelerin dondurulma ve transfer sürecinde gerekli önlemlerin alınmasıdır. Numunelerin karıştığına dair olası bir şüphe oluşması durumunda dondurulan spermleri kullanmaktan kaçınılması gerekliliği vurgulanmıştır.[140]

Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan çıkan tüp bebek tedavisi ile çocuk sahibi olmanın hükmüne ilişkin fetvada da tüp bebek tedavisine belli koşulların sağlanması halinde cevaz verilmiştir. Buna göre hem yumurta ve hem de spermin eşlere ait olması, döllenmiş yumurtanın aynı kadının rahmine yerleştirilmesi ve işlemin herhangi başka bir zararının bulunmadığı tespit edilmesi durumunda tüp bebek tedavisine cevaz verilmiştir. Bu sebeple devam eden bir evlilik akdinin mevcut olması, yumurta ve

[138] Doktor Nuh Ali Selman, "Fetva No:675 Embriyo Dondurmanın Hükmü" (Kasım 2023).
[139] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:733 Ceninin Cinsiyetini Belirleme Operasyonlarına Dair Hüküm" (Erişim 22 Ocak 2024).
[140] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:3648 Yapay Dölleme Ameliyatlarında Numunelerin Dondurulma Ve Transfer Kuralları" (Erişim 22 Ocak 2024).

spermin nikah akdi devam eden karı kocadan alınması ve embriyonun aynı kadının rahmine yerleştirilmesi şartları neslin korunması gayesini taşımaktadır.[141] Görüldüğü üzere tedaviye cevaz verilebilmesi için neslin karışmasını önleyecek her türlü şart önceden belirlenmeye çalışılmıştır.

Fetva Dairesi'nin tüp bebekle ilgili görüşünü sunduğu fetvaları verdikten sonra Fetva Meclisi'nden doğuma yardımcı üreme teknolojilerine ilişkin kanun tasarısına yönelik talep edilen düzeltmelerle ilgili kararları zikretmek isabetli olacaktır. Bu sayede maddelere hangi açıdan şeran uygun olduklarını görme imkanı bulunmaktadır. Fetva Meclisi'nden 08.11.2006 yılında çıkan 118 numaralı karar, doğuma yardımcı üreme teknolojilerine ilişkin kanun tasarısına önerilen düzeltmeler hakkındadır. Kararda kanun tasarısının metninde bulunan bazı maddelere yönelik düzenleme önerileri mevcuttur. Örneğin altıncı maddenin b fıkrasında yer alan "Eşlerin yazılı izni olmaksızın tıbbi teknolojiler çerçevesinde gametlerin döllenmesi yasaktır." ifadesine "onlardan alınan gametlerin" ibaresinin eklenerek "Eşlerin yazılı izni olmaksızın tıbbi teknolojiler çerçevesinde onlardan alınan gametlerin döllenmesi yasaktır." şeklinde düzenlenmesi önerilmektedir. Yine altıncı maddenin b fıkrasında eşlerin yazılı onayı olmaksızın embriyonun kadının rahmine implante edilmesinin yasak olmasını ifade eden maddeye "karı kocadan alınan gametler" ifadesinin eklenmesi önerilerek ilgili işlemle ilgili olası her türlü suiistimalin önüne geçilmeye çabalanmaktadır.[142]

Kararda tıbbi teknolojiler için teknik komitede yer alan adayların özelliklerine dair bazı öneriler de mevcuttur. On birinci maddede yer alan "Yardımcı üreme teknolojilerinin ticari hedeflerle veya tıbbi bir zaruret hali olmaksızın neslin seçimi hedeflenerek cenini oluşturma kastıyla kullanılması yasaktır." maddesine "ceninden veya organlarından fayda sağlama amacıyla veya hemofili hastalığı gibi sadece bir cinsiyet üzerinde ortaya çıkıp diğer cinsiyette çıkmayan hastalıkların bulunması durumunda" ifadelerinin eklenmesi uygun görülmüştür. Ayrıca Fetva Meclisi, gamet ve embriyoların gerekli sayı kadar çoğaltılması gerektiği ve fazla embriyoların itlafı

[141] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 88.
[142] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 291-294; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:118 Doğuma Yardımcı Üreme Teknolojilerine İlişkin Kanun Tasarısına Önerilen Düzeltmeler" (Erişim 22 Ocak 2024).

için belirli bir süre sınırının olmasının zaruri olduğu görüşündedir. On altıncı maddede yer alan gamet ve embriyoların yazılı taleplerle on yıla kadar saklanması durumuyla ilgili verilen sürenin uzun olduğu ve bu sürenin uzmanlardan alınan görüşler neticesinde sınırlandırılması gerektiği kanaatindedir. On yedinci maddede yer alan tedavi gören veya çocuk sahibi olmasını etkileyecek tıbbi müdahalelere hazırlanıp evli olmayan birine sonrasında sahih bir nikah akdi dahilinde kullanılmak gayesiyle yasada yer alan kural ve şartlara daha uygun biçimde tıbbi teknolojiler dahilinde gametlerini dondurmasına onay veren maddenin silinmesini önermektedir. Zira Meclis, gametlerin toplanması için sahih bir nikah akdinin varlığını şart koşmaktadır.[143]

Fetva Meclisi, 10.07.2008 tarihli ve 120 numaralı kararı, Mevzuat ve Görüş Bürosu[144] Başkanı'nın 2007 tarihli doğuma yardımcı üreme teknolojilerine ilişkin kanun tasarısının şeri olarak incelenmesi talebi sonucu almıştır. Meclis, bu kararında da 2006 yılında almış olduğu 118 numaralı kararında geçen Tıbbi Teknolojiler Teknik Kurulu'nda yer alacak iki doktorun Tabipler Birliği önerisiyle belirlenmesi önerisini grup olarak hareket etmenin tek başına hareket etmekten daha evla olduğunu belirterek tekrarlamıştır. Yasa tasarısında ceninin cinsiyetinin belirlenmesinin mubah olarak görüldüğü üç durum vardır: ister kız ister erkek belirli bir cinsiyetten üçten fazla çocuğa sahip olmak, anne karnında veya doğum sonrasında belirli cinsiyetteki bir çocuğun vefat etmesi hali ve doğacak çocuğun cinsiyetine bağlı olarak genetik bir hastalığın bulunduğu tıbbi sebepler. Meclis, aynı cinsten üçten fazla çocuğun bulunması durumunda ceninin cinsiyetini belirlemeye cevaz verilmesini ifade eden fıkranın ilk ve ikinci bendini silmeyi uygun görmektedir. Müslüman için asıl olanın Allah'ın kazasına ve kaderine razı gelmesi ve Allah'ın onu rızıklandırdığı çocuğa erkek olsun kız olsun razı olması olduğunu söylemektedir. Doğacak bebeğin cinsiyetine bağlı genetik hastalıklarla alakalı tıbbi sebepler ibaresinin geçtiği fıkranın üçüncü bendinin kalmasında bu tedavinin şeran mubah olan tedaviler arasında olması sebebiyle sakınca görmemiştir. Meclis, Fetva Meclisi'nin daha önceki kararında bahsi geçen on senelik sürenin uzun olduğu görüşünü onaylamaktadır. Sürenin döllenme

---

[143] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 291-294; ÜFD, "Karar No:118 Doğuma Yardımcı Üreme Teknolojilerine İlişkin Kanun Tasarısına Önerilen Düzeltmeler".

[144] ديوان التشريع والرأي

işleminin başarılı olduğu ve bu işlem sonrasında doğumun sağlıklı şekilde gerçekleştiği vakte kadar sınırlandırılması gerektiğini yeniden tavsiye etmektedir. Meclis, önceki kararında yer alan gametlerin kullanılabilmesi için bu gametlerin şeri bir nikah akdinin mevcut olduğu durumda çiftten alınmış olması şartını teyit etmektedir.[145]

Fetva Meclisi'nin 27.11.2008'de almış olduğu tüp bebek merkezlerinin ruhsatlandırılması ve operasyonların düzenlenmesine ilişkin kanun tasarısına önerilen düzeltmeler konulu 121 numaralı karar ise tüp bebek tedavisiyle ilgili olarak en çok çekinilen durum olan neslin karışma ihtimalini önlemeye yönelik hedeflerle alınmıştır. Fetva Meclisi kararın alındığı yedinci oturumda Vakıf Fonları Geliştirme müdürünün talebi olan tüp bebek merkezlerinin ruhsatlandırılması ve operasyonların düzenlenmesi projesini şeri yönden incelemiştir. Kanun gereğince ruhsatlandırılan merkezlerin bağlı olması gereken kurallarla ilgili ilk düzenleme önerisi 10. madde 1. fıkrada yer alan "Bir seneden az olmayacak bir süre içinde hamileliğin normal şekilde gerçekleşemeyeceği sabit olursa hamileliğe yardımcı üreme teknolojileri hamile kalmanın tek yoludur. Ancak evvelce kısırlığa/infertiliteye dair bir teşhis konuşmuşsa bir sene boyunca beklenmez." ibaresidir. Meclis, bu fıkranın silinmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiş ve eşlerden ikisi yahut birinin kısır olması durumunda harici bir müdahale olmaksızın eşlerin çocuk sahibi olmasının imkansız olduğunu belirtmiştir. Bu durumda ise dışarıdan gelecek her türlü müdahalenin şeran yasak olduğunu görüşündedir. İkinci öneri ise 14. maddenin ikinci fıkrasında yer alan embriyo ve spermlerin saklanmasına ilişkin bölümdür. Meclis, Mevzuat ve bu kanuna ilişkin kararların belirlediği şartlara uyarak eşlerin maslahatını da gözeterek ileride çocuk sahibi olmaları için embriyonun beş seneyi aşmayacak ve dondurulmuş spermlerin 10 seneyi aşmayacak şekilde saklanması" ibaresinde geçen sürelerin uzun olduğunu söyleyerek saklama işleminin döllenme sonrası doğumun sağlıklı bir şekilde gerçekleştiği süreyle sınırlandırmasını tavsiye etmektedir. Gamet ve embriyoların saklanması, gametler söz konusuysa kocanın yazılı talebiyle embriyolar söz konusuysa

[145] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 297-300; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:120 Doğuma Yardımcı Üreme Teknolojilerine İlişkin Kanun Tasarısına Önerilen Düzeltmeler" (Erişim 22 Ocak 2024).

her iki eşin de yazılı talebiyle döllenmenin başarılı olduğu ve sonrasında doğumun sağlıklı bir şekilde gerçekleştiği zamana kadar saklanması yönünde önerisini sunmuştur.[146] Fetva Meclisi, tüp bebek tedavisi uygulayan hastane ve sağlık merkezlerinin hızlıca ve detaylı bir şekilde denetlenmesi gerektiğini ve bu sayede bazı sakıncalı durumların önüne geçilebileceğini 733 numaralı ceninin cinsiyetini belirlemeye dair hükmü açıkladığı fetvada da zikretmiştir.[147]

Tüp bebek meselesi gündeme geldiğinde sadece bir tedavi yöntemi olarak tüp bebek yöntemine başvurmanın caiz olup olmadığı tartışılmamakta bilakis embriyo dondurmanın hükmünün ne olduğu sorusu da gündeme gelmektedir. Embriyo dondurma işlemi çeşitli amaçları gerçekleştirmek için yapılan bir işlemdir. Şayet anne karnına yerleştirilen embriyo tutunamaz ve işlem başarısız olursa bu girişimden en az bir ay sonra işlemin yeniden gerçekleştirilebilmesi gayesiyle embriyolar saklanabilir. Yahut ilk girişim başarılı olsa dahi ilk doğumdan takribi iki yıl kadar sonra yeni bir gebelik için tekrar kullanılması mümkündür. Bazı ülkelerde uygulanageldiği şekliyle başka kadınlara satmak amacıyla kullanabilir veya tıbbi deneylere malzeme olabilir. Embriyonun başka bir kadına satılmasının nesebin karışmasına sebebiyet vereceği kesin olarak belli olduğundan bu amaçla kullanımı şeri olarak caiz değildir. Tıbbi deneylere konu olması da insan yaratılışının ilk evresinde olması sebebiyle caiz görülmemektedir. Her ne kadar insanlığın ilk evresinde bulunsa da, deney malzemesi olarak değerlendirilmesinden ziyade mükerrem bir varlık olarak görülmektedir.[148] Din İşleri Yüksek Kurulu da yumurta ve spermin döllendiği ilk an itibariyle yaşam hakkına sahip olduğu kanaatinde olduğundan tıbbi araştırmalar için embriyo üretilmesini caiz görmemektedir.[149]

Embriyoların bir ay veya daha uzun bir süre saklanacak olmasının kasıt olsun veya olmasın karışmaya sebep olacağı düşünülmektedir. Tüp bebek tedavisinin zarurete binaen caiz olduğu ve zaruretlerin de miktarınca takdir olması gerektiği

---

[146] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 301-302; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:121 Tüp Bebek Merkezlerinin Ruhsatlandırılması Ve Operasyonların Düzenlenmesine İlişkin Kanun Tasarısına Önerilen Düzeltmeler" (Erişim 22 Ocak 2024).
[147] ÜFD, "Fetva No:733 Ceninin Cinsiyetini Belirleme Operasyonlarına Dair Hüküm".
[148] Doktor Nuh Ali Selman, "Fetva No:675 Embriyo Dondurmanın Hükmü" (Kasım 2023).
[149] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 93.

kaidesine göre embriyonun saklanması zaruret kapsamında görülmemektedir. Bu sebeple Mecmau'ul-Fıkhi'l-İslâmî de yumurtaların dondurulmasının haramlığı yönünde bir karar çıkarmıştır. Tüp bebek tedavisinde ihtiyaç fazlası olan embriyoların hayatının son bulmasında sakınca görülmemiştir.[150] Tabi bu görüş açıklanırken hayat kelimesinin kullanılması da dikkat çekici bir durumdur. Embriyo bankalarıyla ilgili olarak yapılan araştırmalar ve istatistikler nesebin karışmasının mümkün olduğunu ve bu durumun kolaylıkla gerçekleşebildiğini gösterdiği söylenip araştırmalarla ilgili herhangi bir istatiksel veri geçmeyip kaynak da gösterilmemiştir. Bilakis Allah korkusu taşımayan ve hesap gününden korkmayan bazı insanların tedavi yöntemini ticari bir işlem olarak algılamasından korkulduğu belirtilmiştir. Bu sebeple dikkatli ve ihtiyatlı olmak gerekliliği vurgulanarak her ne kadar annenin yeni bir doğum için çabalarken acı çekeceği bilinen bir gerçek olsa da embriyo dondurmanın yasaklanması yönünde hüküm verilmiştir. Eski müftü Doktor Nuh Ali Selman'ın varmış olduğu görüş bu yöndedir.[151]

Tüp bebek tedavisinde döllenmiş yumurtaların gereğinden fazla olması durumunda kök hücre elde edilmesi için kullanılması konusu tartışmalı bir konudur. Dünya İslâm Birliği'ne (Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye) bağlı el-Mecmau'l-Fıkhiyyü'l-İslâmî gibi döllenmiş yumurtanın şeri kurallara uygun şekilde elde edilmesi kaydıyla tedavi için kullanılmasını caiz görenler döllenmiş yumurtanın anne rahmine tutunmadan evvel henüz dokunulmaz olmadığını savunmaktadırlar. Hatta bu yumurtaların ölü hükmünde olması sebebiyle boşa gitmesindense kök hücre elde edilerek kullanılmasının daha isabetli olacağı görüşündedirler. Bu işlemin başka bir canın kurtulmasına vesile olması sebebiyle canın korunması ilkesine hizmet edeceği de gerekçeleri arasındadır.[152]

Tüp bebek tedavisi için döllenmiş fazla yumurtalardan kök hücre elde edilmesi işlemine cevaz vermeyenler ise İsra suresi 33. ayeti delil göstererek kök hücre elde etmek maksadıyla döllenmiş yumurtaların itlafını insan nefsinin ölümü olarak görmektedirler ve bu işlemin nasla yasaklanan öldürme eylemi kapsamında olduğunu

[150] Doktor Nuh Ali Selman, "Fetva No:675 Embriyo Dondurmanın Hükmü" (Kasım 2023).
[151] Doktor Nuh Ali Selman, "Fetva No:675 Embriyo Dondurmanın Hükmü" (Kasım 2023).
[152] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye,* 1/2 (Aralık 2019), 21-22.

düşünmektedirler. Döllenmiş yumurtanın henüz hayatının başında olsa da potansiyel bir insan olduğunu ifade etmektedirler. Buna karşılık işlemi caiz görenler ise bu görüşe döllenmiş yumurtanın yaşamının henüz başlamadığını ve kendisine ruh üflendikten sonra canlı olacağını söyleyerek karşılık vermektedirler. Caiz görmeyenlerin bir diğer delili ise insanın canlıyken de ölüyken de mükerrem bir varlık olması ve bu işlemle insan onurunun hiçe sayıldığıdır. Caiz görenlerin bu delile cevabı ise mezkûr işlemle hasta kişinin acılarının dindirilmesi ve hastalıklarının tedavi edilmesinin insan onuruna daha uygun bir tutum olduğudur.[153]

Konu ile ilgili *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye*'de bir makale kaleme alan Muhammed el-Hâlîle'nin görüşü bu işlemin caiz olduğu yönündedir. İslam dininin tedaviye teşvik etmesini ve bu işlemle insan hayatının korunup toplum faydasının gözetiliyor olmasını bu görüşüne delil sunmaktadır. Organ nakline insan hayatının korunması gayesiyle tıbbi bir zaruret kapsamında cevaz verildiğine işaret ederek yaşamına devam eden bir kişi nasıl ki başka bir kişinin hayatını korumak için organ bağışında bulunuyorsa henüz yaşamı sabit olmamış döllenmiş yumurtaların insan hayatını kurtarmak üzere kullanılmasının daha öncelikli olduğunu söylemektedir. Bu delil organ bağışını gönüllü olarak tercih eden bir kişiyle henüz potansiyel bir canlı olma özelliği taşıyan ve irade beyanı mümkün olmayan döllenmiş yumurtanın mukayesesi sebebiyle eleştirilebilir durmaktadır. Bir diğer delili ise fukahânın annenin hayatını tehlikeye sokması durumunda annenin hayatını korumak gayesiyle bebeği düşürmeye cevaz vermesidir. Dört aydan sonra dahi bir bebeğin düşürülmesine cevaz verilirken döllenmiş yumurtanın kök hücre olarak kullanılmasının hayli hayli mümkün olduğu görüşündedir. Yazar, vermiş olduğu son örnekle dört aylık bir bebeğin dahi düşürülmesinin caiz olabileceğini gösteren bir örnek vermiş olsa da annenin hayatının tehlikeye girdiği riskli bir gebelik söz konusu olduğunda esas gaye annenin hayatını koruyarak zararın önlenmesini hedeflemektir. Döllenmiş yumurtaların kök hücre olarak kullanılması örneğinde ise ikinci bir tarafa zarar verme durumu söz konusu olmadığından bu örnek eleştiriye açık gözükmektedir.

[153] *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye*, Aralık 2019, 24-25.

Son olarak ise alternatif bir tedavi bulunduğu noktada bu tedavinin artık kullanılmayacağını ve zaruret durumunun ortadan kalktığını söylemektedir.[154]

Din İşleri Yüksek Kurulu ise gereğinden fazla oluşturulan embriyonun dondurulmasına ilişkin hükmünde sadece gerekli miktarda embriyo oluşturulmasıyla yetinilmesi ve fazlasını oluşturmaktan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Oluşturulan fazla embriyoların yok edilmesine ilişkin fetvasında ise dondurulan fazla embriyoların evliliğin devam etmesi şartıyla çiftin daha sonra yeniden çocuk sahibi olması için kullanılması maksadıyla dondurulabileceğini ifade etmiştir. Bu ihtimal imkan dahilinde olmayan durumlarda olası kötü kullanımlara fırsat vermemek adına zarureten embriyoları dondurma işlemine son verilebileceği kanaatindedir.[155] Din İşleri Yüksek Kurulu, öncelikli olarak embriyoların itlafını önlemeye yönelik çözümler arasa da dondurma işlemi yapılacaksa bu işlemin ne kadar süreyle yapılacağına dair herhangi bir kayıt koymamıştır. Yahut mevcut tüm embriyoların çift tarafından sonradan çocuk sahibi olmak için kullanılıp kullanılamayacağının imkanını tartışmamıştır. Son olarak ise zarureten dondurma işlemine cevaz verdiği noktada fazlaca embriyo oluşturulmuşsa bu işlemi dondurmayı sonlandırmak olarak adlandırırken burada embriyonun hayatını sonlandırmaya yönelik bir müdahale olduğunu daha yumuşak bir şekilde ifade ettiği görülmektedir. Embriyonun oluştuğu ilk an itibariyle yaşam hakkının olduğunu ifade etse de fazla embriyoları kullanma imkanı olmadığında bir başkası tarafından kullanımını önlemek adına dondurma işlemine son verilebileceğini belirtmiştir. Fetva Dairesi, fetvalarında fazla embriyoların yaşamı sona erene dek gözetilmeksizin terk edeceğini belirtirken aslında onun bir yaşamı olduğunu da ikrar ederken Din İşleri Yüksek Kurulu fazla embriyoların yok edilmesi hakkındaki fetvasında yaşam kelimesinin kullanılmasından imtina edilmiştir.

Tüp bebek meselesine ilişkin fetvalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde her iki kurumun da temel kaygısının neslin karışmasını önlemek olduğu görülmektedir. Ürdün Fetva Dairesi'nin kanun tasarısına yönelik düzeltme önerileri, kurumun fetva

[154] *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye*, Aralık 2019, 26-27.
[155] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 89-90.

vermenin ötesinde yasal düzenlemelere de aktif katkı sunduğunu ve biyoetik alandaki kurumsal rolünün sınırlarını genişlettiğini ortaya koymaktadır. Embriyo dondurma meselesinde her iki kurumun da benzer kaygılardan hareket etmesine rağmen çözüm önerilerinin kısmen farklılaşması, aynı fıkhî ilkelerin pratik uygulamada farklı sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir.

2.1.2.2. Eşin Vefatı veya Boşanma Sonrası Tüp Bebek

Eşlerden alınan üreme hücrelerinin ve tüp bebek tedavisi esnasında döllenen fazla embriyoların dondurulup belirli bir süre saklanmasının imkanı kocanın vefatı veya boşanma sonrasında tüp bebek yöntemiyle karısının tekrar gebe kalıp kalamayacağı sorusunu fıkhi açıdan gündeme getirmiştir. Karı-koca arasında evlilik bağının bulunması ve IVF'te embriyo transferi esnasında bu bağın devam ediyor olması 27.09.2020 tarihli ve 3592 numaralı fetvanın konusu olmuştur. Tüp bebek tedavisi konusunda anlaşmış bir çiftin embriyo transferi korona virüs salgını sebebiyle tamamlanamamıştır. Bu süreç içerisinde adam vefat etmiş olup embriyolar hala hastane laboratuvarında mevcuttur. Kadın ve adamın ailelerinin de bu işlemden haberdar olması bilgisiyle adamın vefatından sonra kadına transfer yapılmasının caiz olup olmadığı sorusu Fetva Dairesi'ne yöneltilmiştir. Fetva Komisyonu, tüp bebek tedavisi gibi yollarla çocuk sahibi olmanın ancak doğal yollarla çocuk sahibi olunamadığında zarureten mübah görüldüğünü ve bu mübahlık hükmü için de bazı şartların olduğunu söylemektedir. Tedavinin mübah olabilmesi için öncelikle döllenecek yumurta ve spermin eşlerden alınıyor olması ve döllenme sonucu yumurtayı veren kadının rahmine yerleştirilmesi şart koşulmaktadır. Ayrıca bu işlemler yapılırken kadın ve erkek arasında sahih bir nikah akdinin bulunması gerekmektedir. Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu'nda yer aldığı şekliyle çocuğun nesebinin babası üzere sabit olabilmesi için evlilik bağı, ikrar veya beyyine bulunması gerekmektedir. Bütün bu gerekçeler sebebiyle kadının kocasının vefatı sonrasında tüp bebek tedavisine devam etmesinin hükmü, haram olarak belirlenmiştir. Evlilik bağı, boşanma veya vefat durumlarında biteceği için bu örnekte hem evlilik bağı bulunmadığından hem de tüp bebek işlemini gerçekleştirecek merkezden kocanın

vefatını gizlemek haram olacağından tedaviye devam edilemeyeceği yönünde hüküm verilmiştir.[156]

Kocanın vefatından önce dondurulan sperm ve yumurtaların vefattan sonra kullanımına ilişkin Din İşleri Yüksek Kurulu iki farklı tarihte iki farklı karar yayınlamıştır. 21.01.2009 tarihli kararında oy çokluğuyla kocanın vefatından sonra embriyo naklinin iddet süresi içerisindeyken caiz olduğu yönünde görüş bildirmişken 2019 yılında ise konunun tekrar müzakereye sunulmasının ardından ilk kararın tersi yönde bir sonuca varmıştır. Kararda ilk olarak Ürdün Fetva Dairesi'nin görüşüne paralel olarak doğal yollarla gebelik sağlanamadığı durumlarda tüp bebek tedavisi yöntemiyle çocuk sahibi olmanın mevcut evlilik birlikteliği devam eden karı-kocanın üreme hücreleri kullanılarak embriyonun yine aynı kadının rahmine transferi suretiyle caiz olduğu zikredilmiştir. Evlilik akdi devam ederken kocadan alınan spermlerin veya sonradan kullanılmak üzere hazırlanan embriyonların boşanma veya kocanın vefatı sonrasında kadına transfer edilmesi caiz görülmemektedir. Bu işlem iddet süresi içerisinde yapılacak olsa dahi tatbiki mümkün değildir zira kocanın vefatı ile nikah akdi sonlanmış olur. 04.12.2007 tarihli tüp bebek ve embriyoya ilişkin kurul kararında da embriyonun kadının rahmine transferi için aktif bir evlilik bağının mevcudiyeti şart koşulmuştur. Ayrıca böyle bir işleme izin verildiği düşünülecek olsa adamın miras paylaşımı ile ilgili sorunların ortaya çıkışı kaçınılmaz olarak beklenmektedir. Kocasını kaybetmenin üzüntüsünü yaşayan kadına bir çocuk sahibi olma imkanı sunulması maslahat olarak gözükse de babasız olarak dünyaya geleceği kesin olan bir çocuğun yaşayacağı zorluklar o çocuk açısından çeşitli zararları barındırabilir. Bu sebeple Din İşleri Yüksek Kurulu, Def-i mefâsid celb-i menâfiden evlâdır" ile "Zararı âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyâr olunur" kaidelerini de gözeterek bir kadının kocasının vefatı veya boşanmaları sonrasında onun spermlerini veya spermleriyle oluşmuş embriyoları kullanmayı caiz görmemektedir.[157]

[156] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:3592 Kocanın Vefatından Sonra Döllenmiş Yumurtanın İmplantasyonun Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).
[157] Din İşleri Yüksek Kurulu DİYK, "Kurul Kararları: Dondurulmuş Sperm veya Embriyonun Kocanın Ölümünden Sonra Kullanılması" (Erişim 22 Ocak 2024).

Eşin vefatından sonra olmasa da önceki evlilik esnasında dondurulan yumurtaların başka bir evlilik akdi içerisinde kullanılıp kullanılamayacağı da başka bir fetvanın konusudur. Yaşı ilerlemiş olup doğal yollardan gebe kalamayan ancak anne olmak isteyen bir kadın, Ürdün Fetva Dairesi'ne başvurarak şu anki evliliği devam ederken dondurduğu yumurtalarını yeni bir nikah akdiyle başka bir adamla evlenerek kullanmasının caiz olup olmadığı hakkında bir soru iletmiştir. İlk kocasıyla evliyken yumurtalarını dondurmak istediğini belirterek kocasıyla hulu veya iftida yoluyla boşandıktan sonra yeni bir evlilik bağı altında bu yumurtaları kullanmasının hükmünü sormaktadır. Kadın, boşanma ve iddet sürecini beklerken menopoza girerek yeni evliliğinde çocuk sahibi olma ihtimali kalmamasından korktuğu için böyle bir çözüm düşündüğünü ilgili soruda belirtmektedir. Her ne kadar yumurtaların toplandığı vakitte kadın, ilk adamın nikahlı eşi olsa da bu yumurtaları kadının başka bir adamla evliliği esnasında kullanmak caiz görülmemiştir. Her nikah akdinin biricik ve saygın olduğu belirtilerek iki nikahın birbirine tedahülü uygun bulunmamıştır.[158] 21.11.2017 yılında verilen 248 numaralı Fetva Meclisi kararında ise üreme hücrelerinin bekar veya evliyken dondurulması arasında bir fark olmadığına hükmedilmiştir.[159] 20.07.2017 tarihli ilk fetvada her nikah biricik görülüp yumurta dondurulmasına cevaz verilmezken dört ay sonraki kararda cevaz verilmektedir. Arada az bir zaman aralığı olsa da kronolojik olarak bakıldığında son verilen fetvanın muteber olduğu düşüncesi oluşmaktadır. Ancak ilgili kararda görüş değişimine bir işaret bulunmamaktadır.

Eşin vefatı veya boşanması sonrasında tüp bebek meselesinde her iki kurumun da nesebin korunması ilkesini ön planda tuttuğu ve evlilik bağının sona ermesiyle birlikte embriyo transferine cevaz vermediği görülmektedir. Bununla birlikte hem Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 2009 yılındaki kararından dönerek 2019'da farklı bir sonuca varması hem de Ürdün Fetva Dairesi'nin kısa süre içinde çelişkili iki fetva yayınlaması, her iki kurumun da bu meseleyi hala tartışmalı bir konu olarak ele aldığını ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda biyoetik alandaki fetva süreçlerinde kurumsal tutarlılığın sağlanmasının güçlüğünü gözler önüne sermektedir.

[158] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *el-İftâ* 31 (Kasım 2017), 24; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:3309 Tüp Bebek Tedavisi Hususunda Gözetilmesi Kaçınılmaz Olarak Gereken Şartlar" (Erişim 22 Ocak 2024).
[159] ÜFD, "Karar No:248 Yumurtaları Dondurmanın Hükmü".

2.1.2.3. Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT)

Preimplantasyon genetik tanı, tüp bebek tedavisi esnasında oluşan embriyoların kromozomlarının incelenmesi işlemidir. Ürdün Fetva Dairesi'nin 27.08.2014 tarihli 2970 numaralı fetvası da tüp bebek işlemi öncesi sağlıklı embriyoların seçilmesi için teknolojiden faydalanmanın hükmü yani preimplantasyon genetik tanı (PGT) hakkındadır. Kuruma yöneltilen soruda yeni doğanlarda görme engeli, ileri derecede işitme engeli, şeker hastalığı ve kısırlığa yol açan ve Alström sendromu olarak adlandırılan genetik bir hastalığı önlemek için sağlık teknolojilerinden faydalanmanın hükmü sorulmuştur. Cevaben genetik hastalıkların ortaya çıkışını önlemek maksadıyla tüp bebek yapılması ve bu gibi hastalıkların oluşmasını engellemeye yardımcı tıbbi müdahalelerin kullanılması, tıbbi zaruretler kapsamında görülerek cevaz hükmü verilmiştir. Hem İslam'da tedavi olmanın teşvik ediliyor olması hem de sağlıklı bir bebeğin hasta bir bebeğe nazaran daha güçlü olması gerekçeleriyle kalıtsal hastalıkları önlemek için tıbbî teknolojilere başvurmaya cevaz verilmiştir.[160] Din İşleri Yüksek Kurulu'nun görüşü de bu yöndedir. Bu sebeple PGT adı verilen ve embriyo anne rahmine transfer edilmeden önce genetik hastalıkları taşıyıp taşımadığına dair uygulanan test caiz görülmüştür. "Zaruretler haramları mubah kılar." ilkesi çerçevesince gerekli tetkiklerin yapılması ve sağlıklı embriyoların anneye transferi zarureten caiz görülmüştür.[161]

Preimplantasyon genetik tanı meselesinde her iki kurumun da aynı sonuca vardığı ve zaruret ilkesini esas alarak PGT uygulamasına cevaz verdiği görülmektedir. Bu uyum, neslin korunması ve tedaviye teşvik gibi ortak fıkhi ilkelerin pratik uygulamada da örtüştüğünü göstermektedir. Bununla birlikte PGT uygulamasında sağlıklı embriyoların seçilmesi sürecinde hastalıklı embriyolara ne yapılacağı sorusu her iki kurumun da doğrudan ele almadığı bir mesele olarak öne çıkmaktadır.

[160] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:2970 Tüp Bebek Tedavisinde Sağlıklı Embriyoların Seçilmesi İçin Teknolojiden Faydalanmanın Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).
[161] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 91-92.

2.1.2.4. İkinci Eşin Taşıyıcı Anne Olması

Tüp bebek tedavisinin çocuk sahibi olmaya imkan sağlaması çeşitli soruları da beraberinde getirmiştir. Kendileri çocuk sahibi olamasalar da caiz olan bir yol bularak çocuk sahibi olmak isteyen kişiler düşündükleri çözümlerle ilgili olarak Fetva Dairesi'ne başvurarak görüş istemektedir. Zira konunun sadece çocuk sahibi olmak için düşünülen yöntemin caiz olup olmadığı yönünde görüş bildirmek olmayıp aynı zamanda nesebin karışmasını önlemeye yönelik önemli başka bir boyutu da mevcuttur. Bu duruma örnek teşkil eden bir fetva da 931 numaralı ve 02.09.2010 tarihli Fetva Komisyonu tarafından verilmiş olan taşıyıcı anneliğe dair fetvadır.

Rahmi olmayan ama yumurtalıkları olan evli bir kadın çocuk sahibi olmayı arzulamaktadır. Kendisinden yumurta alınıp ikinci eşin rahmine yerleştirilsin yani taşıyıcı anne olsun diye eşini evlendirmek istemektedir. Böyle bir işlemin caiz olup olmayacağı ve hangi kadının doğacak çocuğun annesi olacağı ve bu işlemi gerçekleştiren doktorların durumunun ne olacağına dair Fetva Dairesi'ne başvurmuştur. Tüp bebek tedavisi mutlak olarak mübah olan bir işlem olmayıp belirli şartlar sağlandığı takdirde caiz olarak görülen bir tedavi yöntemidir. Aranan şartlardan biri yumurta ve spermin eşlere ait olmasıdır. Döllenen yumurtanın kendisinden alındığı kadının rahmine yerleştirilmesi de aranan bir diğer şarttır. Bu sebeple Fetva Komisyonu embriyonun başka bir kadının rahmine yerleştirilmesinin hiçbir suretle caiz olmayacağını söylemektedir. Bu kadın aynı adamın nikahlı eşi olsa dahi uygulanacak işlemle hukuki ve ahlaki pek çok zarar öngörüldüğü için sorudaki işlem caiz görülmemektedir. Mecmau'ul-Fıkhi'l-İslâmî de iki eşin üreme hücrelerinin yapay bir ortamda döllendirildikten sonra diğer bir eşin rahmine yerleştirilmesi işleminin hükmünün haramlık olduğunu söylemektedir.[162] 28.12.2014 yılında on dördüncü oturumda alınan 211 numaralı kararda da Fetva Meclisi'nin görüşü bir erkeğin ilk karısından alınan yumurtayla döllenmiş embriyonun ikinci karısının rahmine yerleştirilmesinin caiz olmadığı yönündedir. Asıl annenin kim olduğunu belirleme noktasında ortaya çıkacak şeri ve kanuni sorunlar sebebiyle bu hükme varılmıştır.[163]

[162] ÜFD, "Fetva No:553 İlk Eşten Yumurtanın Alınıp İkinci Eşin Rahmine Yerleştirilmesinin Hükmü".
[163] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:211 İki Kadından Birinin Döllenmiş Yumurtasını Diğer Eşin Rahmine Yerleştirmek Caiz Değildir" (Erişim 22 Ocak 2024).

Bir doktor tarafından gelen soruda annenin kim olacağı ve mirasla ilgili hükümlerin nasıl işletileceği de sorulmuştur ancak ilgili işleme cevaz verilmediğinden bu soruların cevaplanmasına gerek kalmamıştır.

Konu ile ilgili *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye* dergisinde kaleme alınan rahim kiralama ve hükümleriyle ilgili makalede rahim kiralanması konusunda yumurta ve sperm hücreleri evlilik bağı bulunan çiftten olmak kaydıyla ister ikinci bir eş ister de yabancı bir kadının rahmine olsun embriyo transferi, günümüz bazı fıkıhçıları tarafından caiz görüldüğü görüşü aktarılmıştır. Bu kişiler, rahmi kiralanan kadının bakire olmaması, embriyo transferi öncesi iki adet dönemi boyunca rahmin boş olması, rahmi kiralanan kadının kocasının gebeliğin başında ilişkiye girmemesi, işlemin zaruret sebebiyle ve herhangi bir maddi beklenti olmaksızın gerçekleşmesi ve işlemin devlet kontrolü altında adil ve güvenilir bir doktor tarafınca yapılmasını şart koşmaktadırlar. Rahim kiralamasını caiz gören kişilerin delili ise bu işlemin süt anneliğe kıyaslanmasıdır.[164]

Din İşleri Yüksek Kurulu, taşıyıcı annelik uygulaması ve böyle bir yolla doğan çocuğun annesi, nesebi, mirası, mahremiyeti ve velayetinin hükmünü incelediği 11.09.2024 tarihli bir kurul kararı yayımlamıştır. Kurul, taşıyıcı annelik uygulamasını neslin korunması, ruh ve beden sağlığının korunması, insan saygınlığı ve evlilik ile ilgili temel ilkelerin ihlal edilmesi sebebiyle uygulamanın haram olduğuna hükmetmiştir. Uygulamanın süt anneye kıyasla caiz kabul edilemeyeceğini ve böyle bir kıyasın kıyas maalfârık olduğunu belirtmektedir. Haram hükmü verilmiş olmasına rağmen böyle bir uygulama sonucu dünyaya gelen bir çocuk olmasında durumunda ise çocuğun nesebinin yumurta ve spermin sahibi olan anne babaya ait olacağı ve taşıyıcı annenin ise annelik şüphesi taşıması sebebiyle çocuğa haram olması gerektiği ifade edilmiştir.[165]

Taşıyıcı annelik meselesinde her iki kurumun da aynı sonuca vardığı ve uygulamayı haram olarak nitelendirdiği görülmektedir. Her iki kurumun da temel

[164] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye* ,1/5 (Aralık 2021), 121.
[165] Din İşleri Yüksek Kurulu DİYK, "Taşıyıcı Annelik Uygulaması ve Böyle Bir Yolla Doğan Çocuğun Annesi, Nesebi, Mirası, Mahremiyeti ve Velayetinin Dini Hükmü Hakkında : Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu" (Erişim 31 Mayıs 2024).

gerekçesi nesebin karışması ve evlilik kurumunun doğasına aykırılık olup bu konuda belirgin bir metodolojik uyum dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Ürdün Fetva Dairesi'nin bu meseleyi daha erken bir tarihte ele almış olması ve Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin görüşlerine de başvurması kurumun uluslararası fıkıh çevresiyle diyalog içinde olduğunu göstermektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ise taşıyıcı annelik sonucu doğan çocuğun nesebine ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme yapması, kurumun haram gördüğü bir uygulamanın fiilen gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkabilecek sonuçları da ele aldığını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım pratik fıkıh anlayışı açısından olumlu bir örnek teşkil etmektedir.

2.1.2.5. Ceninin Cinsiyetinin Belirlenmesi

Tıp ve tedavi başlığı altında yer almasa da güncel meseleler başlığı altında yer alıp tüp bebek tedavisiyle ilgisi olan bir diğer mesele ise ceninin cinsiyetini belirleme konusudur. 11.05.2010 tarihli 733 numaralı fetvada ceninin cinsiyetini tüp bebek uygulaması esnasında belirlemede sakıncalı durumları mubah kılacak herhangi bir zaruret olmadığı ister erkek ister kız çocuk sahibi olunsun her ikisinin de evlat olduğu vurgulanmıştır. Kızları hakir görmenin cahiliye adetlerinden olduğu ve Hz. Peygamber'in (as) soyunun kızı Fatmatu'z-Zehra'dan devam ettiği zikredilmiştir. İslam'da kadının gördüğü ve gayrı Müslimlerin sonraki dönemlerinde ancak erişebildiği kıymetin İslam şeriatının övüncü olduğu belirtilmiştir.[166]

Tüp bebek tedavisi esnasında ceninin cinsiyetini belirleme meselesi başka bir fetvanın daha konusu olmuştur. 02.09.2010 tarihli ve 931 numaralı fetvada doğal yollarla çocuk sahibi olabilen ve de iki kız çocuk annesi olan bir kadının modern tedavi yöntemleriyle erkek çocuk sahibi olmasının caiz olup olmadığına dair sorusu yanıtlanmıştır. Cevaben Fetva Meclisi'nin 120 numaralı kararına işaret edilerek bu işlemin haram olduğu yönünde içtihat olduğuna değinilmiştir. Kulun Allah Teâlâ'nın kendisi için takdir ettiği kaza ve kadere razı gelerek evladı ister kız ister erkek olsun bu durumdan razı olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu hükme götüren gerekçeler de ceninin cinsiyetini belirlemenin kadın ve erkek cinsleri arasındaki dengeyi bozması, işlem esnasında nesebin karışması ihtimali ve avret bölgesinin açılmasıdır. Allah

[166] ÜFD, "Fetva No:733 Ceninin Cinsiyetini Belirleme Operasyonlarına Dair Hüküm".

Teâlâ'nın mümin ve müttaki kulları için takdir ettiğinin onlar için en hayırlısı olduğu söylenmiştir.[167]

Ceninin cinsiyetini belirlemeye cevaz verilmesi için "kız çocuğu olanın erkek çocuk istemesi erkek çocuğu olanın kız çocuk istemesi gibidir" iddiası öne sunulsa da bu iddia Fetva Dairesi tarafınca asılsız görülmektedir. Zira sadece erkek çocuk sahibi olmak isteyenler tarafından talep gelmekte olup tüp bebeğe cevaz verme gerekçelerinden biri olan insanın çocuk sahibi olma isteğinin hayatta kalma isteğine yakın görülmesi, erkek çocuk sahibi olma isteği söz konusu olduğunda aynı seviyede görülmemiştir. Dolayısıyla Fetva Meclisi'ne göre doğal yollardan çocuk sahibi olabilecek biri için bu yollara başvurmak caiz değildir. Ancak her halükarda tüp bebek operasyonu ile hamile kalabilecek biri varsa zaruri bir durum kaçınılmaz olarak gerçekleştiği için ceninin cinsiyetini belirleyebiliceği söylenmiştir. Fetva Meclisi, sadece belirli bir cinsiyette görülen genetik hastalıklar söz konusu olduğunda ve bu durum en az üç güvenilir doktordan oluşan bir heyet tarafından teyit edildiğinde, ceninin cinsiyetinin belirlenmesini tedavi amaçlı bir zorunluluk kapsamında değerlendirerek buna cevaz vermiştir.[168] Din İşleri Yüksek Kurulu'nun da mesele ile ilgili görüşü de sadece genetik bir hastalığı önlemek amacıyla uzman bir hekimin uygun görmesi halinde tedavi zarureti kapsamında ceninin cinsiyetini belirlemeye yönelik müdahalelerin yapılmasının caiz olduğu yönündedir. Allah'ın kendisini rızıklandırdığı evladın cinsiyetine rıza göstermeme ve demografik dağılımın bir cinsiyetin daha üstün gelecek şekilde bozulmasından korkulması gibi gerekçeler tedavi zarureti kapsamımda görülmeyerek ilgili işlemin caiz görüldüğü durumlar sınırlı tutulmuştur.[169]

Konuyla ilgili bir diğer soru ise olası doğum tarihi ve döllenme günlerini hesaplayan bir programları kullanmanın hükmü hakkındadır. 423 numaralı ve 31.12.2009 tarihli fetvada bilgisayarda hamilelik haftalarını sayan, olası doğum gününü, adet günlerini ve erkek çocuk sahibi olmak için muhtemel günleri vb.

[167] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:931 Ceninin Cinsiyetini Belirlemeye Dair Hüküm" (Erişim 22 Ocak 2024).
[168] ÜFD, "Fetva No:733 Ceninin Cinsiyetini Belirleme Operasyonlarına Dair Hüküm".
[169] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 92.

hesaplayan bir programı kullanmanın hükmü sorulmaktadır. "Bu programın tasarımcısı ceninin cinsiyeti ve doğum tarihini belirleyenin Allah olduğuna iman etmektedir. Allah kadınları onlarda yumurtlama tarihleri farklı olduğu halde yaratmıştır. Allah dilerse bu programın neticesi gerçekleşir ve vuku bulur." cümlesinin programa eklenmesinin hükmü de soruyu soran kişice merak edilmektedir. Bu programın bazı doktorların da denediği hesaplara dayandığı ve dileyenlere programın satılabileceği ve yukarıda belirtilen cümlenin programda yer almasında sakınca olmadığı belirtilmektedir. Hatta Allah Teâlâ'nın hikmetine ve yaratmadaki titizliğine işaret edecek kısa ifadelerin yer alması sayesinde okuyucuyu Allah'a yaklaştıracağı ve onu hikmetine, kaderine ve emirlerine uymaya teşvik edeceği düşünülmektedir.[170] Fetva Dairesi'nin 11.05.2010 tarihli 733. fetvasında da ceninin cinsiyetini belirlemek için başvurulan beslenme düzenini sağlama, ilişki vaktinin belirlenmesi ve bazı besinleri özel olarak tüketme gibi yollara başvurulmasında herhangi bir sakınca görülmediği ifade edilmiştir.[171] 1171 numaralı kısa fetvada da belirli besinlerin veya ilaçların tüketilmesi yahut birliktelik vaktinin düzenlenmesi yoluyla erkek çocuk sahibi olmaya çalışmanın caiz olduğu belirtilmiştir.[172]

Ceninin cinsiyetinin belirlenmesi meselesinde her iki kurumun da ortak bir çizgide buluştuğu görülmektedir. Her iki kurum da yalnızca genetik hastalık gerekçesiyle ve uzman doktor onayıyla bu uygulamaya cevaz verirken cinsiyet tercihine dayalı müdahaleleri kesinlikle caiz görmemektedir. Bu tutumun temelinde demografik dengenin bozulması endişesi ve Allah'ın takdirine rıza gösterme ilkesi yatmaktadır. Bununla birlikte Ürdün Fetva Dairesi'nin doğal yollarla cinsiyet belirlemeye yönelik beslenme düzeni ve ilişki vakti gibi yöntemlere cevaz vermesi dikkat çekici bir nüans taşımaktadır. Bu yöntemlerin kesin bir sonuç vermediği ve tamamen doğal bir süreç olduğu göz önünde bulundurulduğunda kurumun tıbbi müdahale ile doğal yöntemler arasında belirgin bir ayrım gözettiği anlaşılmaktadır.

[170] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:423 Erkek Çocuk Sahibi Olabilmek İçin Olası Doğum Tarihi Ve Döllenme Günlerini Hesaplayan Program Yapmanın Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).
[171] ÜFD, "Fetva No:733 Ceninin Cinsiyetini Belirleme Operasyonlarına Dair Hüküm".
[172] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:1171 Erkek Çocuk Sahibi Olmak İçin Bebeğin Cinsiyetini Belirlemenin Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).

2.1.2.6. Yumurta Dondurma

Evlilik yaşının ilerlemesi ve kadınların bazı hastalıklar sebebiyle anne olma fırsatını kaçırmak istememeleri yumurta dondurma işlemenin cevazı konusunu gündeme getirmiştir. Kanser hastası olup tedavi aşamasında olan bir kadının yumurtalarını dondurmakla ilgili elektronik uygulama yoluyla fetva istemesi üzerine 21.11.2017 tarihli on üçüncü oturumunda Fetva Meclisi, bu soruyu incelemiştir. 28 yaşında ve kanser hastalığı tedavi sürecinde olan bu hasta, şu anda evli olup evliliklerindeki bazı sorunlar sebebiyle kocasından boşanmak istemektedir. Sonrasında başka bir evlilik yapma ihtimaline binaen yumurtalarını dondurmasının caiz olup olmayacağını öğrenme talebindedir. Konu ile ilgili müzakerelerin ardından üreme hücrelerinin dondurulmasına ilişkin iki temel kural olduğu belirtilmiştir. İlk kural tedavi olmada ve ilaç kullanmada asıl olanın mübahlık ve kolaylık olmasıdır. Hz. Peygamber (as), tedavi konusunda şöyle buyurmaktadır: "*Tedavi olunuz. Allah Teâla yaşlılık hariç çaresini vermediği hiçbir hastalık yaratmamıştır*."[173] İkinci kural ise nesebin karışmasının önlenmesi ve evlilik akdinin saygınlığıdır. Dondurulacak üreme hücresinin sahibi sahih bir evlilik akdi bulunmadan aşılama yapmamaya riayet ederse bu vesilelere başvurmasında sakınca görülmemektedir. Üreme hücrelerinin bekarken veya evliyken dondurulması arasında bir fark görülmemektedir. Mühim olan aşılama esnasında eşler arasında sahih bir evlilik akdinin bulunması ve aşılama şartlarına riayet edilmesidir. Kadının tedbirli davranarak kendisinde döllenmenin yapılacağı nikah akdi esnasında yumurtalarını dondurması ise daha faziletli bulunmuştur.[174] Din İşleri Yüksek Kurulu da kanser hastalığı gibi tedavi esnasında yumurtaların zarar görebileceği durumlarda yumurtaların dondurularak ileride çocuk sahibi olmak maksadıyla kullanılmasına cevaz vermiştir. Burada dikkat çeken iki unsur, kadının yumurtalarının daha sonra nikahlı eşinden alınan spermlerle döllenmesi ve uygulama esnasında yasal prosedürlere uyulmasıdır. Tıbbi olarak mücbir bir gerekçe olmadığı durumlarda ise yumurtaların dondurulmasına cevaz verilmemiştir.[175]

Yumurta dondurma meselesinde her iki kurumun da tıbbi zorunluluk halinde uygulamaya cevaz verdiği ve aşılama esnasında nikah akdinin varlığını şart koştuğu

[173] İmâm Ahmed bin Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed bin Hanbel* (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 30/395.
[174] ÜFD, "Karar No:248 Yumurtaları Dondurmanın Hükmü".
[175] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 89.

görülmektedir. Bu ortak tutum her iki kurumun da nesebin korunmasını öncelikli ilke olarak benimsediğini teyit etmektedir.

2.1.3. Gebeliğin Sonlandırılması

Cenine müdahale söz konusu olduğunda en eski, üzerinde en çok tartışılan ve tartışılmaya devam edilen konu olarak ceninin yaşam hakkına müdahale konusu zikredilebilir. Ceninin hayatına son veren her türlü müdahale ister düşürme isterse aldırma şeklinde olsun ceninin yaşam hakkına müdahale kapsamına girmektedir. Klasik fıkıh eserlerinde ıskat-ı cenin olarak yer alan kavram, modern Arapça'da "ichad" olarak kullanılırken günümüzde kürtaj kelimesiyle ifade edilmektedir. Rahimdeki embriyo veya fetüsün imhası yahut fetüsün vakti gelmeden rahim dışına çıkarılması hadisesine kürtaj denmektedir. İnsan olma potansiyeli taşıyan bir varlığın hayatına son verilmesinden dolayı meselenin sadece tıbbi boyutu olmamış aksine hukuk, felsefe, etik ve din olmak üzere farklı alanlarda ele alınan bir konu olmuştur.[176]

Gebeliğin sonlandırılması, insan olma potansiyeli taşıyan bir canlının hayatını sonlandırma ihtimali taşıdığı için tartışılan ve ihtiyatla yaklaşılan bir konu olmuştur. Bu bağlamda gebeliği sonlandırmaya ilişkin olarak Fetva Dairesi'ne ulaşan sorular da çeşitlilik göstermektedir. Annede veya bebekte bulunan bir hastalık sebebiyle gebeliğin sonlandırılması, herhangi bir özür olmaksızın farklı gelişim evrelerindeki gebeliklerin sonlandırılması, evlilik dışı gebelik durumlarında gebeliğin sonlandırılması veya çoğul gebeliklerde ceninlerden bazısının düşürülmesi gibi çeşitli sorular Fetva Dairesi'ne yöneltilmiştir. Bu başlık altında sırasıyla ilk olarak gebelik sebebiyle annenin hayatının tehlikeye girdiği durumlarda istenen fetvalar, anne karnındayken teşhis edilen bir hastalık sebebiyle gebeliğin sonlandırılmasının hükmüyle ilgili fetvalar ve gebeliği sonlandırmaya yönelik girişimlerin hükümlerini işleyen fetvalar incelenecektir. Bu fetvaların aktarılmasının ardından kayıt dışı bir nikahla veya meşru yoldan gerçekleşmeyen bir gebeliği sonlandırmanın hükmünü soran fetvalar verilecektir.

[176] Ülfet Görgülü, *Fıkıhta Cenin Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 77-78.

Gebeliğin sonlandırılmasının hükmüne ilişkin olarak ele alınacak ilk mesele gebeliğin annenin sağlığını tehdit etmesi durumudur. Annenin hayatını tehlikeye sokan gebeliklerin sonlandırılmasına ilişkin ele alınacak ilk fetva 13.12.2009 tarihinde baş müftü Doktor Nuh Ali Selman tarafından verilen 402 numaralı kısa fetvadır. Karısının çok nadir görülen Sistemik Lupus Eritematozus isimli otoimmün bir hastalığı olduğunu söyleyen adam, şu anda bir evlat beklediklerini ancak doktorların gebeliğin karısının sağlığına zarar verdiği, hayatını tehlikeye soktuğu ve ölümüne sebebiyet vereceği hususunda hem fikir olduklarını söylemektedir. Soru sahibi, dini hassasiyetleri sebebiyle hamileliği sonlandırmak için fetva gelmeden hareket etmeyeceklerini de sorusuna eklemiştir. Ceninin anne karnında kalması annenin hayatını kesin olarak tehlikeye sokacak bir risk oluşturuyorsa şeran kürtajın caiz olduğu ve şahsın sorduğu durumda bu şartlar karşılanıyorsa kürtajın caiz olduğu söylenmiştir.[177] Din İşleri Yüksek Kurulu'na göre de gebeliğin annenin hayatını tehdit etmesi durumu haricinde gebeliğin sonlandırılması caiz görülmemiştir.[178]

Annenin zayıf bir bünyeye sahip olması sebebiyle henüz 40 günlük olmamış gebeliğin sonlandırılmasına ilişkin olarak Fetva Dairesi'nden 16.08.2009 tarihinde 287 numaralı fetva verilmiştir. Üç ay önce bir erkek bebek dünyaya getirmiş olan bir kadın yeniden hamile olduğunu ve 40 günden önce gebeliğini sonlandırmasının caiz olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Zayıf bir bünyesi olması sebebiyle gebelik mühletince vitaminlerle ayakta kaldığı, bu süreçte çalışmaya devam ettiği ve oğlunu emzirmeye devam etmesine rağmen hamile kaldığı bilgilerini de sorusunda aktarmaktadır. Yasak derecesi aşamadan aşamaya değişse de gebeliğin her bir aşamasında ceninin hayatını sonlandırmaya yönelik girişimler haram kılınmıştır. Bu sebeple sarahaten Şâfiî mezhebi zikredilmese de mezhebimize göre ifadesi kullanılarak gebeliği sonlandırma suçuna karşılık kefaret cezası gerektiği söylenmektedir. Bu görüşün hem Malikî hem de Hanefîler nezdinde muteber olduğu ve delilin ise Allah'a iman edecek bir canlıya saldırı olduğu belirtilmektedir. Henüz ruh üflenmemiş olsa bile canlının hayatına saldırının İslam'da genel bir ilke olarak yasak olduğu söylenerek bu görüş açıklanmıştır. Herhangi bir ihtiyaç olmaksızın

[177] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 402 Annenin Hayatını Tehlikeye Sokan Gebeliklerin Sonlandırılması Caizdir" (Erişim 22 Ocak 2024).
[178] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 83.

bitkilerin kesilmesi ve telef edilmesi engellenmişken insan olma potansiyeli taşıyan bir varlığın canının korunacağı görüşü evleviyetle kabul görmektedir. Soruda geçen annenin durumu ele alındığında zayıf bir bünyeye sahip olmak veya emziriyor olmak özür olarak kabul edilmemiş ve gebeliğin sonlandırılması caiz görülmemiştir.[179] Henüz bir aylık olmamış bebeğin düşürülmesinin caiz olup olmadığı ise 1562 numaralı kısa fetvada yanıtlandırılmıştır. Annenin hayatını tehlikeye sokması durumu haricinde gebeliği sonlandırmanın caiz olmadığı ve bu tehlikenin tespitinin de ancak dindar ve tecrübeli doktorlar tarafından yapılabileceği baş müftü Doktor Nuh Ali Selman tarafından söylenmiştir.[180]

Anne karnındaki bebekte teşhis edilen hastalıklar sebebiyle gebeliğin sonlandırılması meselesine ilişkin olarak ele alınacak ilk kararda ise özel gereksinimli bir bebek dünyaya getirdikten sonra tekrar hamile kalan ve bu bebeğinin de özel gereksinimli olduğunu öğrenen bir kadın gebeliği sonlandırmanın hükmünü öğrenmeyi talep etmektedir. 13.06.1993 tarihli 35 numaralı kararda bebeğin anne karnında dört ayını doldurması veya bu süreyi aşması durumunda engel seviyesi her ne olursa olsun doktorlar doğumdan sonra yaşayabileceğine hükmetmişse gebeliği sonlandırmak caiz görülmemiştir. Bu durumun tek istisnası gebeliğin annenin sağlığını tehlikeye sokması olarak görülmektedir. Ceninin henüz dört ayını doldurmadığı ve hayatını stabil şekilde sürdüremeyeceği bir engel tespit edilirse eşlerin ortak kararı sonrası gebeliğin sonlandırması caiz görülmüştür.[181]

Hamilelik ve doğumla ilgili meselelerin işlendiği 35 numaralı kararda incelenen bir diğer mesele ise ceninin başında normal doğumu veya sezaryen doğumu engelleyen bir su kitlesi olduğu tespit edilmesi halinde izlenebilecek muhtemel yollar hususundadır. İlk durum, bebeğin başının delinip birikmiş olan sıvının çekilerek tedavinin anne karnında yapılmasıdır. İkinci durum ise baş çevresinin büyüklüğü sebebiyle bebeğin hiçbir şekilde anne karnından çıkarılamaması ve tedavi ihtimalinin olmaması durumudur. Ceninin başından sıvının alınması ceninin ölümüne sebep

[179] ÜFD, "Fetva No:287 40 Günlük Olmamış Bebeğin Aldırılmasının Hükmü".
[180] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:1562 Henüz Bir Aylık Olmamış Bebeğin Düşürülmesi Caiz Midir?" (Erişim 22 Ocak 2024).
[181] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 90; ÜFD, "Karar No:35 Hamilelik ve Doğumla İlgili Meseleler".

olacak olsa dahi annenin hayatını korumak için gerekli müdahale yapılır. Üçüncü durum, uzman doktorların doğum her ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin ceninin yaşamasına dair umudunun olmadığı durumdur. Bu noktada sıvıyı almak için bebeğin başının delinmesi caiz görülmüştür. Dördüncü durum uzmanların doğum sonrasında ceninin özel gereksinimli olacak olsa bile yaşama ihtimaline karar verdiği durumdur. Bu noktada başının delinmesinin caiz olmadığı, doğum için en uygun yolun planlanmasının gerektiği söylenmiştir.[182]

Çoğul gebeliklerde ceninlerden bazısının düşürülmesinin hükmüne ilişkin olarak Fetva Dairesi'nde 23.05.2010 yılında baş müftü şeyh Abdulkerîm el-Hadâvene'nin de görüşlerine başvurarak Fetva Komisyonu tarafından 743 numaralı kısa fetva yayınlanmıştır. Dört senedir çocuk sahibi olamamış ve şu anda dördüzlere iki aylık hamile olan bir kadın, alanında uzman bir doktordan dördüz gebeliklerde yaşanabilecek komplikasyonları öğrendiğini ve bu komplikasyonlar arasında erken doğum riski, tansiyon yükselmesi, gebelik şekeri ve daha fazlası bulunduğunu söylemektedir. Durumunu anlatan tıbbi raporu da ekte göndererek ceninlerden bazısının düşürülmesinin şeri hükmünü öğrenmeyi talep etmektedir. Şayet dört ceninin aynı anda bulunması anne için çeşitli komplikasyonların oluşmasına sebebiyet verir, hayatını tehlikeye sokar veya tüm ceninlerin düşmesine neden olursa bu durumda bu ceninlerden bazılarının düşürülmesinde mezkur tehlikeleri önlemek için şeran bir engel bulunmadığı yönünde görüş bildirilmiştir. Bu durumda ceninlerin bazılarının düşürülmesi için aranan diğer bir şart ise henüz dört aylık olmamaları şartıdır.[183]

Konuyla ilgili bilgilerin yer aldığı diğer bir karar ise tüp ligasyonu yaptırma ve diğerlerini korumak için bazı embriyoların düşürülmesi başlığını taşıyan 152 numaralı karardır. IVF yöntemiyle yedizlere hamile kalan bir kadın, geride kalan ceninlerle hamileliğini sağlıklı bir şekilde sürdürme ve normal doğumla tamamlama imkanı olabilmesi için bazı ceninlerin kalbine vefatına sebep olacak bir madde enjekte edilmesinin hükmünü sormaktadır. Şayet ceninlerin sayısını anne için ciddi komplikasyonlar oluşturmakta, hayatını tehlikeye sokmakta veya ceninlerin hepsini

[182] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 89-90; ÜFD, "Karar No:35 Hamilelik ve Doğumla İlgili Meseleler".
[183] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:743 Çoğul Gebelik Durumlarında Ceninlerden Bazılarının Düşürülmesinin Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).

düşürmeyi gerektirirse bu tehlikeleri önlemek için ceninlerden bazılarının düşürülmesinde şeran bir mani olmadığı açıklanmıştır.[184] Din İşleri Yüksek Kurulu da çoğul gebeliklerde yaşama ihtimali düşük olan cenine müdahale edilmezse diğer ceninlerinin de hayatı riske girecekse böyle bir durumda ve annenin hayatının riske girdiği durumlarda gebeliği sonlandırmanın caiz olduğu görüşündedir.[185]

Gebelik esnasında Talesemi hastası olduğu doktorlarca teşhis edilmiş bir bebeğe üç aylık hamile olan bir kadının eşi, bebeği aldırmanın hükmü hakkında Fetva Dairesi'ne başvurmuş ve ilgili konu 21.06.2010 tarihli 791 numaralı fetvada incelenmiştir. İlgili fetvada yine Fetva Meclisi'nin 35 numaralı kararına işaret edilerek dört aydan daha büyük bir bebeğin hastalığı her ne seviyede olursa olsun aldırılmasının caiz olmadığı ve bu hükümden istisna edilebilecek tek durumun ceninin annenin hayatını tehlikeye sokacak tabloları oluşturduğu endikasyonlar olduğu söylenmiştir. Ceninin henüz dört ayına ulaşmadığı ve hayatını stabil bir biçimde devam etmesine mani bir hastalığının olduğu durumlarda ise eşlerin ortak kararı sonrasında gebeliğin sonlandırılması caiz görülmüştür. Soruyu soran kişinin durumu da bu gerekçelerle örtüşüyorsa gebeliğin sonlandırılmasının caiz olacağı, aksi halde ise caiz olamayacağı belirtilmiştir.[186] Eski genel müftü Nuh Ali Selman, meseleyle ilgili daha önceden alınan kararı zikretmiş ancak sorunun hükmüyle ilgili olarak net bir cevap vermemiştir. Bu noktada talesemi hastalığının hayatı ne derece tehdit ettiği ve bebeğin kaç aylık olduğunun tespiti için uzman doktorların görüşünü almanın gerekebileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak cevaz hükmünün oluşabilmesi için gerekli şartların sağlanıp sağlanamadığının tespitini uzmanlara havale etmiş gibi görünmektedir. Talesemi hastası olduğu tespit edilen üç aylık bir bebeğin düşürülmesinin haram mı yoksa mubah mı olduğu 1562 numaralı kısa fetvada yine Nuh Ali Selman tarafından yanıtlandırılmıştır. Bu hastalığın tehlikeli olan ve tehlikeli olmayan çeşitleri olması

[184] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 380; ÜFD, "Karar No:152 Tüp Ligasyonu Yaptırma Ve Diğerlerini Korumak İçin Bazı Embriyoların Düşürülmesi".
[185] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 84.
[186] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:791 Dört Aylık Olmamış Hasta Bebeklerin Kürtaj Edilmesi Caizdir" (Erişim 22 Ocak 2024).

sebebiyle dini ve ilmi bilgisine güvenilen bir doktorun gebeliği sonlandırmayı tavsiye etmesi halinde onun tavsiyesine göre hareket etmenin caiz olduğunu söylemiştir.[187]

Bebeğin taşıdığı bir hastalık sebebiyle gebeliğin sonlandırılmasının hükmüne ilişkin 11.14.2012 tarihli 2739 numaralı fetva örnek verilebilir. İlk evladını doğumundan yaklaşık iki ay kadar sonra Patau hastalığı sebebiyle kaybeden bir adam, bu hastalığın beyin, kalp ve akciğerlerde çeşitli anomalilere sebebiyet vererek bebeğin hayatta kalma ihtimalini güçleştirdiğini söylemektedir. Yapılan tetkikler sonucunda karısının bu hastalığı taşıdığının ortaya çıktığını ve normal bir şekilde yeni bir gebelik gerçekleşmesi durumunda cenin on haftalık olduğunda gen testi yaptırma imkanı olduğunu soruda zikretmektedir. Bu testin sonucu bir hafta içinde yani gebelikte 120 gün dolmadan ellerine ulaşırsa ve ceninin bu hastalığa sahip ya da taşıyıcı olduğu öğrenilirse gebeliğin sonlandırılmasının caiz olup olmadığını sormaktadır. Bebeğin hasta olduğu teşhis edilmiş ve soruda ifade edildiği şekliyle bu hastalığın bebeğin hayatını stabil bir şekilde devam etmesine mani olacak bir hastalık ise gebelikte dördüncü ay dolmadan önce gebeliğin sonlandırılmasında sakınca görülmemektedir. Taşıyıcı olduğu tespit edilen cenin için ise gebeliği sonlandırmak uygun görülmemektedir. Bebek büyüyüp çocuk sahibi olana kadar tıpta yaşanacak gelişmelerle sağlıklı bir şekilde çocuk sahibi olabilme ihtimali gözetilerek gebeliğin sonlandırılması uygun görülmemiştir. Hastalığı önleyebilmek adına tüp bebek uygulamasına başvurabilecekleri ve bu yolda bir mahzur görülmediği zikredilmiştir.[188]

Annenin hastalığı sebebiyle bebeğin de sağlığının tehlikeye girmiş olabileceği durumlarda gebeliğin sonlandırılmasını konu edinen bir diğer fetva, kanser hastası bir annenin bebeğini aldırmasının hükmünün ne olduğu hakkındadır. 04.04.2013 tarihli 2789 numaralı fetvada anne, almış olduğu ilaçlar ve kemoterapi tedavisi sebebiyle bebeğinin sağlıklı bir şekilde dünyaya gelememesinden korktuğu için gebeliği sonlandırmak istemektedir. Allah Teâlâ, insanı mükerrem bir varlık olarak yarattığı bu sebeple de hayatına kastedilmesini haram kıldığı zikredilerek Maide Suresi'nde geçen meali "Bir insanın canına kasteden kimse bütün insanlığın canına kastetmiş

[187] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:1559 Talesemi Hastası Olduğu Tespit Edilen Üç Aylık Bir Bebeğin Düşürülmesi Haram Mı Yoksa Mubah Mıdır?" (Erişim 22 Ocak 2024).
[188] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:2739 Patau Sendromuna Yakalanmış Yahut Taşıyıcı Olduğu Bilinen Bir Fetüse İlişkin Gebeliğin Sonlandırılmasın Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).

sayılmaktadır. Bir canı kurtaran da bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur."[189] olan ayet delil olarak gösterilmiştir. İnsan hayatına verilen kıymetten ötürü herhangi bir şekilde herhangi bir döneminde ona kastedilmesinin haram olduğu vurgulanmış, doğumdan sonra bir cana kastetmek ile doğumdan önce bir cana kastetmek arasında fark görülmemiştir. Cana kastedilmesi her evrede suç olarak görülmüş olup bu suçun şiddeti bebek doğuma yaklaştıkça artarken doğumdan sonra ise suçta gidilebilecek en ileri noktaya ulaşıldığı belirtilmiştir. Bu sebeple anne, bebeğinin canına kastedemez ancak annenin kullandığı ilaçların bebeğin hayatını stabil şekilde devam etmesine engel teşkil edeceği doktorlar tarafından ön görülürse bu durumda anne henüz dört ayını doldurmamışken gebeliğini sonlandırma talebinde bulunabilir.[190] Fetva Meclisi'nin 35 numaralı kararında ise cenin anne karnında dört aylık veya bu süreden daha fazla bir süreye ulaşmışsa ve doktorlar hayatta kalabileceğine hükmediyorsa hastalığı her ne olursa olsun gebeliği sonlandırmanın caiz olmadığı zikredilmektedir. Dört aylık sürecin sonunda gebeliğin sonlandırılabilmesinin caiz olabilmesi için annenin hayati riskinin bulunması gerektiği vurgulanmaktadır.[191] Keza henüz 120 gününü doldurmamış bir ceninin hayatını stabil şekilde devam etmesine mani olacak bir hastalığı olduğu tespit edildiğinde gebeliğin sonlandırılmasına cevaz verildiği yukarıda zikredilmişti. Bu iki meselede Fetva Dairesi'nin görüşünün parellellik arz ettiği dikkat çekmektedir.

Anne ve bebekte görülen veya potansiyel olarak görülebilecek hastalıklar sebebiyle gebeliğin sonlandırılmasına ilişkin fetvalardan sonra dışarından gebeliği sonlandırmaya yönelik bir müdahalede bulunulması ile ilgili fetvalar aktarılacaktır. Bu fetvaların ilki Fetva Dairesi'ne ulaşan dört aylık hamile bir kadın hakkındadır. Çocuk sahibi olmak istememesi ve eşiyle anlaşmaları sonucu cenini düşürttüğünü söyleyerek bu konuda şeri hükmü öğrenmek istemektedir. 561 numaralı ve 21.03.2010 tarihli araştırma fetvasında Fetva Komisyonu bu vakıayı değerlendirmiştir. İlgili fetvada daha önceki fetvalarda da olduğu üzere gebeliğin sonlandırılmasının annenin hayatını tehlikeye sokan durumlarda caiz olduğu söylenerek cenin 120 günlük ve daha büyükse

[189] Diyanet İşleri Başkanlığı DİB, "Mâide Suresi 32. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı" (Erişim 22 Ocak 2024).
[190] ÜFD, "Fetva No:2789 Kanser Hastası Bir Annenin Kürtaj Olmasının Hükmü".
[191] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 90; ÜFD, "Karar No:35 Hamilelik ve Doğumla İlgili Meseleler".

bu yasağın derecesinin her geçen gün artacağı ifade edilmektedir. Soruda ifade edilen şekliyle düşürme işlemini meşru kılacak bir gerekçe mevcut olmaması sebebiyle bir suç işlenmiş olup olası ihtimallerde terettüp edecek cezalar sıralanmıştır. Öncelikle operasyonu gerçekleştiren herkesin tövbe ve istiğfar etmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Düşürme işlemi annenin içtiği bir ilaç yoluyla olduysa bu kadına iki ay peş peşe kefaret orucu ve bebeğin babasına baba hayatta değilse de varislerine diyet ödemesi gerektiği söylenmektedir. Diyet miktarı ise beş devenin sekizde biri olarak tayin edilmiş olup şayet düşürme işlemi bir doktor tarafından gerçekleştiyse bu durumda doktora diyet ve kefaret gerekirken annenin sadece günahkar olacağı ve belirli bir sorumluluğu olmayacağına hükmedilmiştir. Anneye sadece tövbe edip sadakayı çoğaltması tavsiye edilmektedir. Son olarak ise ceninin velisinin diyeti bağışlama ihtimali açıklanmıştır. Düşürme işlemini gerçekleştiren kişiye yani anne, doktor veya her ikisine diyet bağışlansa dahi kefaret gerektiği söylenmiştir.[192]

Gebeliği sonlandırmaya sebebiyet verecek girişimlerin hükmüyle ilgili bir başka fetva, 13.03.2014 tarihinde verilen 2885 numaralı fetvadadır. Yedi aylık bir bebek doğurduktan sonra tekrar hamile kalan bir kadının eşi, ilk üç ay içerinde karısının gebeliği sonlandırmaya yönelik girişimleri olduğunu ancak sonrasında pişman olarak bu davranışından vazgeçtiğini söylemektedir. Sekiz ay sonunda doğum gerçekleşmiş ancak bebek özel gereksinimli bir bebek olarak dünyaya gelmiştir. Sadece 70 gün hayatta kaldıktan sonra bebeğinin vefat ettiğini söyleyen baba, bu durumda karısının herhangi bir şey yapması gerekip gerekmediğini öğrenmek istemektedir. Fetva Dairesi ilk olarak gebeliğin herhangi bir evresinde ceninin düşürülmesinin hükmünün haram olduğunu söylemektedir. Bebeğin düşmesine direkt olarak sebebiyet verecek her girişimin caiz olmadığı ve bunu yapan kişilerin bu fiilinden dolayı Allah'a tövbe ederek istiğfar etmesi, sadaka vermesi ve salih amellerini çoğaltması gerektiğini belirtmiştir.[193] Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından kürtaj yaptırmanın caiz olup olmadığına dair verilen fetvada ise insanın şerefli bir varlık olması sebebiyle hayatının dokunulmaz olduğu belirtilerek döllenmenin

[192] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:561 Dört Aylık Bir Cenini Herhangi Bir Özür Olmaksızın Aldırmanın Sonucu Nedir" (Erişim 22 Ocak 2024).
[193] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:2885 Kürtaja Sebebiyet Verecek Girişimlerin Haram Olması" (Erişim 22 Ocak 2024).

gerçekleştiği ilk andan itibaren hayatının koruma altında olduğu açıklanmıştır. Annenin hayatının tehlikeye girmesi gibi kesin ve haklı bir gerekçe olmaksızın cenine müdahale edilemeyeceği, bu talep anne veya babanın rızası dahilinde olsa dahi gerçekleştirilemeyeceği vurgulanmıştır.[194]

Ölüm kefareti ve diyet cezalarının ancak ölüme doğrudan sebebiyet verilen durumlarda terettüp ettiği bilgisiyle soruda anlatılan hadisede bebeğin ölümünün annenin bebeği düşürmeye yönelik girişiminden hemen sonra direkt olarak gerçekleşmediği görülmektedir. Hatta bebeğin vefatı annenin girişiminden aylar sonra gerçekleşmiştir. Bebeğin doğumdan sonra 70 gün hayatta kalması da başka bir sebeple vefat etme ihtimalini düşündürtmektedir.[195] Fetva Dairesi, *Muğni'l-muhtâc* adlı esere işaret ederek diyet cezasının terettüp edebilmesi için bebeğin doğumdan sonra belirgin bir harekette bulunduktan hemen sonra vefat etmesi veya acı çekmeye devam edip çektiği acı sebebiyle vefat etmesi gerektiğini söylenmektedir. Doğumdan sonra acı çekmeksizin bir mühlet hayatta kalması bebeğin başka bir gerekçeyle vefat ettiğini düşündürterek suçlu için tazmin sorumluluğu gerektirmemektedir.[196] Bu örnekte kadının tövbe ve istiğfar etmesi gerekmekte olup diyet ve kefaret gerekmediğine hükmedilmiştir.[197]

Gebeliği sonlandırmaya yönelik olarak fetva kurumlarına ulaşan sorular incelendiğinde gebeliğin belirli bir mühlete yani ruh üflenene kadar sonlandırılabileceği düşüncesiyle olsa gerek ki özellikle kırk ve yüz yirmi gün özelinde sorular sorulduğunu görülmektedir. Cenine ruhun üflenmesinden önce gebeliğin sonlandırılabileceği düşüncesi mantıken tatbiki mümkün gibi dursa da bu uygulamaya imkan vermeyen ilk durum İslâm dininin insanı mükerrem bir canlı olarak addetmesi ve koruduğu beş temel unsurdan birinin insanın hayatı olmasıdır. Yumurta ve spermin döllendiği an itibariyle ceninin, insan olma potansiyeli taşıması ve gün geçtikçe bu sonuca yaklaşması söz konusu olduğundan hayatının sonlandırılması caiz görülmemektedir. Gebeliğin sonlandırılması konusunu tartışmalı hale getiren ikinci

[194] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 82.
[195] ÜFD, "Fetva No:2885 Kürtaja Sebebiyet Verecek Girişimlerin Haram Olması".
[196] Hatîb eş-Şirbînî', *Muğni'l-muhtâc İla Marifeti Meânâ Elfâzi'l-Minhâc*, thk. Ali Muhammed Muavvid - Adil Ahmed Abdu'l-mevcud (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 5/370.
[197] ÜFD, "Fetva No:2885 Kürtaja Sebebiyet Verecek Girişimlerin Haram Olması".

durum ise ruhun tam olarak ne zaman üflendiğinin bilinememesidir. Ayetler ve hadisler incelendiğinde ruh üflenmesinin tam olarak ne zaman gerçekleştiği tespit edilememektedir. Ayrıca ruh üflenmeden önce ceninin hayatının bir kıymetinin olmadığı ve sonlandırmaya kabil olduğuna dair bir çıkarım yapmak bu rivayetlerden hareketle mümkün gözükmemektedir.[198]

Kayıt dışı bir evlilikten oluşan gebeliğin sonlandırılma imkanı olup olmadığını inceleyen 13.12.2009 tarihli ve 398 numaralı fetvada eşinden boşanan bir kadın mahkemeye kayıt yaptırmaksızın başka bir evlilik yaptığını söylemektedir. İkinci evliliği gerçekleşirken kadının açık beyanı var olup nikaha birkaç şahit de katılmış ancak nikah babasının bilgisi dışında gerçekleşmiştir. 40 günlük hamile olduğu bilgisini paylaşan bu kadın, eşinin talebine binaen gebeliğini sonlandırmasının caiz olup olamayacağını öğrenmek istemektedir. Örnekte zikredilen durumda annenin hayatını tehlikeye sokan bir sebep olmadığı için gebeliği sonlandırmanın caiz olmadığı söylenerek bu kadına hem kendisinin hem de doğacak bebeğin haklarının korunabilmesi için velisinin de izniyle nikah akdini şeri mahkemede onaylatması tavsiye edilmektedir.[199] Normal doğum yapmaya elverişli olduğu halde kocanın talebi doğrultusunda sezaryen doğum yapmanın hükmüne ilişkin olarak ise uzman doktorların takdir ettiği zaruri bir durum olmadıkça normal doğumdan vazgeçip sezaryene dönmenin caiz olmadığı belirtilmiştir. Annenin de bebeğin maslahatına en uygun olanın normal doğum olduğu vurgulanmıştır.[200]

Gebeliğin meşru yoldan gerçekleşmemesi sebebiyle sonlandırılmakla ilgili hükmün sorulduğu bir diğer başlık ise zina sonucu oluşmuş gebeliğin sonlandırılmasıyla ilgilidir. Gebeliğin üzerinden 40 gün geçmeden zina sonucu oluşmuş bir gebeliği sonlandırmanın hükmü 23.05.2010 yılında 749 numaralı fetvada açıklanmıştır. Ceninin gebe kalınan ilk andan itibaren dokunulmaz olduğu ve insanoğlunun yaratılışının ilk evresinde olsa da hayatına kastedilemeyeceğinin hukuken de şeri açıdan da sabit olduğu söylenmektedir. Ancak gebeliğin devamı

[198] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 83.
[199] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:398 Kayıt Dışı Bir Evlilikten Oluşan Gebeliği Sonlandırmak Caiz Değildir" (Erişim 22 Ocak 2024).
[200] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 90-91; ÜFD, "Karar No:35 Hamilelik ve Doğumla İlgili Meseleler".

durumunda annenin hayatının tehlikeye girmesinden korkulması ve annenin hayatı tehlikedeyken ceninin henüz dört aylık olmaması halinde gebeliğin sonlandırılabileceği zikredilmektedir. Zina sonucu oluşan bir gebelikte ceninin hayatına son vererek suçsuz birini cezalandırırken asıl suçlular hakkında susulmuş olacağı Fetva Komisyonu tarafınca ön görülmektedir. Gayrı meşru şekilde bir araya gelip ceninin oluşmasına sebep verenler asıl günahkarlarken gebeliğin sonlandırılmasıyla masum bir can cezalandırılmaktadır. Toplumda zinanın yayılmasını önlemek için Allah'ın koyduğu caydırıcı cezaların zina eden erkek ve kadınlara uygulanması gerektiği ancak bu sayede toplumun şikayet ettiği bu gibi sonuçlara sebebiyet verecek günahların vuku bulmayacağı belirtilmektedir.[201]

Din İşleri Yüksek Kurulu doğum kontrolü ile ilgili fetvasında hamilelik gerçekleştikten sonra annenin hayatını riske atacak bir durum olmadığı müddetçe gebeliğin sonlandırılmasının caiz olmadığını belirtmiştir. Anne karnındaki bebeğin hayat hakkının başlaması sebebiyle fakirlik korkusu gibi sebeplerle cenine müdahale edilmesinin caiz olmadığı görüşündedir.[202] Ürdün Fetva Dairesi'nin 1170 numaralı kısa fetvasında da ailenin yeni bir çocuğa bakacak maddi durumunun olmaması halinde gebeliği sonlandırmanın caiz olup olmayacağı yanıtlanmıştır. Annenin hayatının kesin olarak tehlikede olduğuna dair doktorların beyanının bulunduğu durumlar haricinde gebeliği sonlandırmanın haram olduğu açıklanmıştır.[203]

Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin yayınlamış olduğu kararlar arasında doğrudan gebeliği sonlandırmanın hükmüne ilişkin bir karar bulunmamakla beraber konu ile ilgili görüşünü farklı kararlarda bulabilmekteyiz. Örneğin 1994 yılında gerçekleştirilen İslam'da Çocuk Hakları isimli sempozyumda aldığı kararlar arasında ceninin anne karnındayken her türlü tehlikeden korunması kararı da mevcuttur. Aynı sempozyumda alınan bir diğer karar ise ceninin anne karnında oluştuğu ilk an itibariyle yaşama hakkı kazandığı, kürtaj veya başka bir yolla ceninin canına kastedecek her türlü girişimin ise

[201] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:749 Zina Sonucu Oluşan Gebeliğin Sonlandırılması Caiz Değildir" (Erişim 22 Ocak 2024).
[202] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 81.
[203] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:1170 Ailenin Yeni Bir Çocuğa Bakacak Durumu Olmaması Halinde Kürtaj Caiz Midir?" (Erişim 22 Ocak 2024).

yasaklandığıdır.[204] 2000 yılında çıkarılan 113 numaralı Çocuk ve Yaşlıların Hakları'nı inceleyen fetvada da aynı ifadeler yer almaktadır.[205] 1990 tarihli ve 56 numaralı ceninin organ naklinde kullanılmasını inceleyen kararda ise ceninin organlarının herhangi bir suretle başka bir insana nakletmek amacıyla kullanılmasının caiz olmadığı ve bu amaçla gebeliği sonlandırmaya yönelik her türlü girişimin ise yasaklandığı zikredilmektedir. Gebeliğin sonlandırılmasının caiz olabilmesi için herhangi bir kasıt olmaksızın gebeliğin doğal yolla kendiliğinden sonlanması ve annenin hayati tehlikesinin bulunması gerektiği açıklanmıştır.[206]

Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin gebeliğin sonlandırılmasına ilişkin görüşüne işaret edilen bir diğer karar ise 2013 yılında alınan 203 numaralı karardır. Genetik, genetik mühendisliği ve insan genomu ile ilgili hükümlerin açıklandığı kararda hamilelik döneminde genetik hastalıkların tespit edilmesi ile ilgili kısımda Akademi'nin daha evvel aldığı 56 numaralı karar zikredilip anne karnındaki bebeğin genetik bir hastalığa sahip olduğunun tespiti halinde gebeliğin sonlandırılabileceği belirtilmiştir.[207] Ancak ilgili kararda gebeliğin sonlandırılmasının caiz olduğu süreyle ilgili herhangi bir kayıt konulmamış ve detay verilmemiştir.

Kürtajla ilgili Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin almış olduğu en yeni karar ise 20-23 Şubat 2023 tarihlerinde Suudi Arabistan'da yapılan yirmi beşinci oturumda alınan 250 numaralı karardır. Tecavüz sonucu oluşan gebeliği sonlandırmak için kürtaj yaptırmanın hükmünün incelendiği oturumda sunulan araştırmalar dinlenmiş tartışmalar yapılmış ancak konuyla ilgili nihai bir sonuca varılamamıştır. Daha derin çalışma ve araştırmaların yapılması hatta bu konu özelinde bir sempozyum düzenlenmesi teklif edilerek konuyla ilgili kararın alınması ertelenmiştir.[208] Ürdün Fetva Dairesi de 11.09.2014 tarihli 204 numaralı kararında tecavüz sonucu oluşan gebeliği sonlandırmanın hükmünü incelemiştir. Fetva Meclisi on birinci oturumunda

---

[204] Mecmau'l-Fıkhi'l-İslami ed-Düvelî MFİD, "İslam'da Çocuk Hakları Sempozyumu", *مجمع الفقه الإسلامي الدولي* (Erişim 22 Ocak 2024); Ülger, Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili, 62-63.

[205] Mecmau'l- Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtu ve tavsiyyâtu mecmai'l-fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî*, 356; Ülger, Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili, 63.

[206] Mecmau'l- Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtu ve tavsiyyâtu mecmai'l-fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî*, 178-179.

[207] Mecmau'l- Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtu ve tavsiyyâtu mecmai'l-fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî*, 709.

[208] Mecmau'l-Fıkhi'l-İslami ed-Düvelî MFİD, "Karar No:250 Tecavüz Nedeniyle Kürtaj Olmaya İlişkin", *مجمع الفقه الإسلامي الدولي* (Erişim 22 Ocak 2024).

vatandaşlardan gelen soruları yanıtlarken bu konuya da değinmiştir. Tecavüz suçunun insan onuruna yönelik saldırılardan ve insan ruhuna zarar veren en büyük suçlardan biri olduğu belirtilmiştir. Bu suçtan oluşan gebeliğin de tecavüzün zararını artıracağı ve toplumda fitne ve düşmanlığın yayılmasına sebebiyet vereceği düşünülmektedir. Konunun hassasiyetine binaen Fetva Meclisi, mağdurun Fetva Dairesi'ne başvurmasını davanın incelenmesi, hamileliğin koşullarının ve şeri hükmü etkileyen durumların bilinmesi için uygun görmektedir. Böylece her durumun kendi özel şartları içinde değerlendirilmesi ve konuyla ilgili fetvanın faydanın elde edilip zararın giderileceği şekilde kişiye özel şekilde verilmesi planlanmıştır.[209]

Ürdün Fetva Dairesi'nin kürtajla ilgili görüşü Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'ye nazaran daha açık ve nettir. Konuyla ilgili özel fetva ve kararların olması Fetva Dairesi'nin konuya bakışını ve delillerini öğrenme imkanı sunmaktadır. Ayrıca 21.06.2020 tarihli 290 numaralı kararda Başbakan Doktor Ömer Razzaz tarafından Bakanlar Kurulu'nda tartışılan "Kürtaj konusunda Ürdün'ün Konumunu bildiren belgenin şeri açıdan uygunluğunun araştırılması talebi sonucu konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşma imkan oluşmuştur. İlgili kararda inceleme ve görüş alışverişlerinden sonra mezkur belgenin fıkhi içtihatlara muvafık ve uyumlu olduğu ancak önemli görülen bazı değişikliklerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Öneriler genellikle mevcut maddeleri bazı kelimelerle kayıtlamak yönündedir. "Cinsel eğitimin dahil edilmesi" başlığına "toplumsal değerlerimiz ve İslam ilkeleriyle çelişmeyen" ibaresinin eklenmesinin uygun görülmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Yahut tıbbi etik bir kurul oluşturma önerisi ile ilgili "yetkili makamların tavsiyesi üzerine" ifadesinin eklenmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca cinsel eğitim ve dini bilincin yayılması ile ilgili çalışmalara Ürdün Fetva Dairesi'nin de uygulayıcı kurumlar arasında aktif rol alması gerekli görülmüştür.[210]

Gebeliğin sonlandırılması meselesinde Ürdün Fetva Dairesi'ne yöneltilen sorular neticesinde hem vakalara özgü ayrıntılı fetvalar hem de genel ilke kararları üretilmesi, konunun kapsamlı ve çok boyutlu şekilde ele alınmasını sağlamıştır. Ürdün Fetva Dairesi ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nun da ceninin hayatını koruma ilkesinde

[209] ÜFD, "Karar No:204 Tecavüz Sonucu Oluşan Gebeliği Sonlandırmanın Hükmü".
[210] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:290 Kürtaj Konusunda Ürdün'ün Konumunu Bildiren Belge" (Erişim 22 Ocak 2024).

buluştuğu ve annenin hayati tehlikesi dışında gebeliği sonlandırmaya cevaz vermediği görülmektedir. Bununla birlikte Ürdün Fetva Dairesi'nin tecavüz sonucu oluşan gebeliği vaka bazında değerlendirmeyi tercih etmesi ve Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin bu konuda henüz nihai bir karara varamamış olması, biyoetik açıdan en tartışmalı meselelerde kurumların kesin hüküm vermekten kaçınabildiğini ortaya koymaktadır. Ürdün Fetva Dairesi'nin kürtaj politikasına ilişkin hükümet belgelerini de inceleyerek aktif bir kurumsal rol üstlenmesi ise kurumun salt fetva vermekle sınırlı kalmayıp toplumsal politika oluşturma süreçlerine de katkı sunduğunu göstermektedir.

2.2. Hayatın Sonuna Dair Meseleler

Bir önceki bölümde hayatın başlangıcı hatta bu başlangıcı önlemeye yönelik alınabilecek tedbirlerle ilgili fetvalara yer verildikten sonra bu bölümde hayatın sonuyla ilgili meseleler işlenecektir. Tıp alanındaki yeni uygulamalar hem ağır hastalara özel bir bakım sunma imkanını vermiş hem de ölüm kavramını ve ölüme ne zaman tam olarak hükmedebileceği sorularını da beraberinde getirmiştir. Bu hususlarda Fetva Dairesi'ne yöneltilen sorulardan öncelikle kendisiyle sıhhat bulunamayacağı öngörülen tedavinin terki ile ilgili meseleler işlenecek sonrasında beyin ölümü hakkındaki fetvalar müstakil bir başlık altında ele alınacaktır. Bölüm içerisinde toplamda üç fetva iki karara yer verilecektir.

2.2.1. Nafile Tedavinin Terki

Tedavinin fayda vermeyeceği düşünülen durumlarda tıbbi tedavinin kesilmesi yahut hiç başlanmaması tıp, hukuk, ilahiyat gibi farklı alanların araştırma kapsamına girmektedir.[211] İyileşme umudu olmayan hastadan yaşam desteğinin kesilip kesilemeyeceği hususunda Fetva Dairesi'ne de çeşitli sorular yöneltilmiş olup bu hususta farklı tarihlerde çıkan bir karar ve iki fetva mevcuttur. 11.10.2006 tarihinde doktorlar nezdinde iyileşme ümidi olmayan bir kanser hastasından resüsitasyon, solunum cihazı ve diyaliz desteğinin kesilmesi hakkında verilen 117 numaralı karar, nafile tedavinin terki yahut hiç başlanmaması konusunda incelenecek ilk maddedir.

[211] Ülfet Görgülü, "Yaşam Desteğinin Kısıtlanması Ya da Sonlandırılmasının Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi", *Konya: Marife* 12/2 (2012), 51.

Fetva Meclisi, soruda geçen tedavilerin hastaya hiçbir suretle fayda vermeyeceği öngörüldüğünden tedavinin kesilebileceği yönünde görüş bildirmiş ancak tedavinin kesilmesi için bazı şartların yerine gelmesini de şart koşmuştur. İlk şart resüsitasyon, solunum cihazı ve diyaliz işlemlerinin hastanın iyileşmesine herhangi bir katkıda bulunmayacağına hükmedilmesidir. Bu kararı verecek merci hakkında ise alanlarında uzman, adil, güvenilir ve en az üç doktordan oluşan bir grup doktor ve onların yazılı beyanının alınması şart koşulmuştur. Bununla beraber hastanın tedaviden kaçınarak hastalığa sabretmeyi tercih etme hakkının olduğu da belirtilmiştir.[212]

Karar metninde konuyla ilgili dikkat çeken görüş ise hastanın bu cihazlara bağlanmasının şifa bulması için hiçbir fayda sağlamayacağı ve eceli hususunda ileri yahut geri herhangi bir değişikliğe sebep olmayacak olmasıdır. Meclis, bu kararda nafile tedaviyle hastaya fayda sağlanmaması sebebiyle hastanın ecelinde herhangi bir değişim olmayacağı ve ecel vaktinin ileri ya da geri gitmeyeceğine değinmiştir. Ölüm vaktinin Allah tarafından belirlendiği söylenerek "*Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.*"[213] ayet-i kerimesi delil olarak zikredilmiştir.[214] Fetva meclisi her ne kadar bu ayeti, nafile sayılması durumda tedavinin terkedilmesine delil olarak zikretmiş olsa da bu delille etkili tedavinin de kişinin eceline etki etmeyeceği iddiasını mümkün kılmıştır. Öte yandan Fetva Meclisi'nin konu ile ilgili 2014 yılındaki fetvasında tıbben tamamen iyileşmesi veya mevcut halinden daha iyi bir duruma gelmeyeceği düşünülen bir hasta için resüsitasyon işlemlerinin uygulanmamasının hükmü incelenmiş ve hasta için tedavi yollarının aranması gerektiği belirtilmiştir. Bu görüşe de delil olarak tedaviye başvurmayı teşvik eden "*Tedavi olunuz. Allah çaresi olmayan hiçbir hastalık vermemiştir. Sadece yaşlılık çaresi olmayan bir derttir*."[215] hadisi zikredilmiştir. Bu minvalde doktorlara düşenin hastayı yaşatmak ve hayati fonksiyonlarını stabil tutmak adına ellerinden geleni yapmak olduğu, ancak mesleki tecrübeleri gereği resüsitasyon

---

[212] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 289; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:117 İyileşme Umudu Kalmayan Hastaya Yaşam Desteği Verilmemesinin Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).

[213] Din İşleri Yüksek Kurulu DİYK, "Münâfikûn Suresi 9-11. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri BaşKanlığı" (Erişim 22 Ocak 2024).

[214] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 289; ÜFD, "Karar No:117 İyileşme Umudu Kalmayan Hastaya Yaşam Desteği Verilmemesinin Hükmü".

[215] "تَدَاوَوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَضَعْ دَاءً إِلا وَضَعَ لَهُ دَوَاءً، غَيْرَ دَاءٍ وَاحِدٍ الْهَرَمُ"

işlemlerinin hastaya herhangi bir fayda sağlamayacağını öngördükleri noktada ise tedaviyi terk etmelerinin caiz olduğu belirtilmiştir.[216] Bu noktada önemli olan hususun tedavinin nafile olduğuna uzman tabipler tarafından karar verilmesi gibi görünmektedir.

29.05.2014 tarihinde verilen 2915 numaralı fetvada hastanın sağlık durumunda herhangi bir gelişme yahut iyileşmenin beklenmediği hallerde kalp masajı resisütasyon yapmamanın hükmü sorulmuştur. Fetvada İslam dininin tedavi olmaya teşvik ettiği ve doktorların hastayı yaşatmak için gerekli her türlü müdahaleyi yapmakla yükümlü olduğu ifade edilmiştir. Ancak doktorlar tarafından kalp masajından netice alınamayacağına hükmedildiği durumlarda kalp masajının terki caiz görülmüştür.[217]

Kalbin durması halinde hastaya kalp masajı yapmayı terk etmenin hükmü ise başka bir fetvada açıklanmıştır. 27.10.2019 tarihli 3539 numaralı fetvada ileriye yönelik sağlık talimatı adı verilen uygulama, hastanın kendisini ifade etme imkanının bulunmadığı durumlar için önceden tedaviyi kabul veya reddetme hakkındaki görüşünü yazılı olarak bildirmesidir.[218] Bu konudaki önemli nokta ise kişinin bizatihi yahut birinci dereceden bir yakınının talebi sonucunda böyle bir kararın verilip verilemeyeceğinin tartışılmasıdır. Canın korunması ve tehlikeye atılmasının önlenmesi için özellikle kalp sağlığıyla alakalı meselelerde her türlü tedavi yolunun aranmasının hasta ve yakınları için önem arz ettiği vurgulanmıştır. Aynı şekilde doktorların da hastayı yaşatmak ve hastanın her bir uzvunun sağlıklı olarak işlevini yerine getirmesi adına her türlü tedbiri alması gerektiğine işaret edilmiştir. Kalbinin durması durumunda hastanın geçmiş talebine yahut birinci derece yakınının talebine binaen hastaya kalp masajı yapılmamasının hükmüne ilişkin olarak ise hastanın bilincinin açık olduğu bir esnada önceden vereceği imzalı bir belgeyle kendisine kalp masajı yapılmasını istemediğini belirtmesi yahut bunu tavsiye etmesi caiz görülmüştür. Hastanın bilincinin kapalı olduğu durumlarda ise birinci derece yakınları hastanın kalbinin durması halinde müdahalede bulunulmamasını talep edebilir. Bu

[216] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:2915 Hastadan Ümit Kesilmesi Durumunda Kalp Masajının Terk Edilmesinin Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).
[217] ÜFD, "Fetva No:2915 Hastadan Ümit Kesilmesi Durumunda Kalp Masajının Terk Edilmesinin Hükmü".
[218] Özaykal - Ertin, *Hayat ne zaman başlar, ne zaman biter?*, 204-205.

istek doktorların hastanın kalp masajıyla herhangi bir fayda görmeyeceği kanaatiyle desteklenirse hastanın kalbi durduğunda onlara müdahalede bulunulmaması caizdir. Kararı alacak doktorların alanında uzman ve güvenilir kimseler olması mühim şartlardan biridir.[219] Fetva Dairesi, ileriye yönelik sağlık talimatları kapsamında tedaviyi reddeden hastaların taleplerini, doktorların uygulanacak tedavinin nafile bir tedavi olmasını kabul etmesi durumunda geçerli görmektedir.

117 numaralı kararda ve 3539 numaralı fetvada hastaya verilen ilacın kesilmesinin caiz oluşuna delil olarak Ömer b. Hattâb'ın mescitte yaralanması hadisesi de zikredilmektedir. Ömer b. Hattâb yaralandığında öncelikle nebiz ardından da süt getirilerek ona içirtilmiş ancak sonrasında bu sıvıların karnından çıktığı görülünce artık onun öldüğü düşünülerek ilaç vermeyi kesmişlerdir. Bunu yapmalarının sebebi onun artık bir ölü hükmünde olduğunu düşünmeleri ve ilacın fayda vermeyeceğine kani olmalarıdır. Ömer b. Hattâb'ın ölmeden önceki son anları hayatı müsteârın yok hükmünde olduğuna delil olmuştur.[220]

Din İşleri Yüksek Kurulu, İslam dininin tedavi olmaya ve sağlığın korunmasına teşvik ettiğini zikredip aynı zamanda da Hz. Peygamber'in (as) vefatı öncesindeki hastalığında da ilaç kullanmadığına işaret etmektedir. Terk edilmesiyle hastada olumsuz bir sonucun direkt olarak görülebileceği tedavilerin terkini caiz görmezken tedavinin beyhude olduğuna doktorların kanaat getirdiği durumlarda hasta veya hasta yakınlarının talebi doğrultusunda tedaviye başlamamayı yahut başlanılan tedaviyi bitirmeyi caiz görmüştür.[221] DNR gibi ileriye yönelik sağlık talimatlarına ilişkin olarak Din İşleri Yüksek Kurulu, kişinin bedeni üzerinde mutlak bir tasarruf hakkı olmadığını ve bedene müdahalenin fayda sağlama ve zarar vermeme ilkelerince sınırlandığını ifade etmektedir. Kişinin henüz hasta olmadan hasta olduğu zamandaki tıbbi gelişmeleri bilememesi ve henüz deneyimlemediği bir durum hakkında hüküm

[219] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:3539 Kalbin Durması Halinde Hastaya Kalp Masajı Yapmayı Terk Etmenin Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).
[220] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 290; ÜFD, "Karar No:117 İyileşme Umudu Kalmayan Hastaya Yaşam Desteği Verilmemesinin Hükmü"; ÜFD, "Fetva No:3539 Kalbin Durması Halinde Hastaya Kalp Masajı Yapmayı Terk Etmenin Hükmü".
[221] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 17-18.

vermesi sebebiyle Din İşleri Yüksek Kurulu, DNR gibi kişinin sağlığıyla ilgili ileriye dönük verdiği talimatları geçerli görmemektedir.[222]

Nafile tedavinin terki meselesinde her iki kurumun da tedavinin beyhude olduğuna uzman doktorların kanaat getirmesi şartını ön koşul olarak benimsediği görülmektedir. Bununla birlikte Ürdün Fetva Dairesi'nin ileriye yönelik sağlık talimatlarını belirli şartlar dahilinde geçerli sayması ve hasta ya da yakınlarının talebine belirli ölçüde değer vermesi, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bu tür talimatları geçersiz saymasıyla belirgin biçimde ayrışmaktadır. Bu farklılık iki kurumun bireysel irade ve bedensel özerklik konusundaki yaklaşımlarının farklılaştığını ortaya koymaktadır.

2.2.2. Beyin Ölümü

Hayatın sonuna dair incelenecek bir diğer konu ise beyin ölümü ve Fetva Dairesi'nin beyin ölümü hakkındaki görüşleridir. Fetva Dairesi ilk olarak 1988 yılında "İnsanın öldüğüne ne zaman hükmedilir?" başlıklı bir karar yayınlamıştır. Hastanın beyin ölümünün gerçekleşmesinin ve kalp ile solunum sisteminin durmasının ölüm olarak kabul edilip edilmeyeceğinin yanı sıra konu hakkındaki şeri hükmün ne olduğuna dair bir soru Daire'ye yöneltilmiştir. Fetva Meclisi, iki belirtiden birinin ortaya çıkması durumunda kişinin ölümünün sabit olacağı ve ölümle ilgili hükümlerin terettüp edeceğine kanaat getirmiştir. Bu belirtilerden ilki kalp ve solunumun tamamen durmuş olması ve doktorların artık hastanın geri döneceğine dair ümidi olmamasıdır. İkinci belirti ise beyin fonksiyonlarının tamamen durduğu, beynin çürümeye başladığı ve alanda uzman, tecrübeli doktorların bu bozulmadan dönüş olmayacağına hükmettiği durumlardır. Sayılan şartlar gerçekleştiğinde kalp gibi yaşam destek cihazları sayesinde hala çalışmaya devam eden uzuvlara itibar edilmeyeceği ifade edilmiştir.[223] 1988 yılında Fetva Dairesi'nin çıkardığı bu kararda belirttiği iki şart, 1986 yılında Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin 17 numaralı Yaşam Destek

[222] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 117.
[223] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 33-34; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:11 İnanın Öldüğüne Ne Zaman Hükmedilir?" (Erişim 22 Ocak 2024).

Ünitesi başlıklı kararında da aynı lafızlarla yer almaktadır.[224] Fetva Dairesi, farklı fetva ve kararlarda görüşünü almış olduğu fıkıh akademilerinin isimlerini zikredip görüşlerini aktarırken bu kararda Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin ismini zikretmemiş olması dikkat çekmektedir. Sonrasında beyin ölümü konusundaki daha önceki bir kararın tekidi başlıklı 237 numaralı kararında 1988 yılında almış olduğu 11 numaralı kararın 1986 yılında Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin konu ile ilgili kararına dayandığını belirtmiştir.

Beyin fonksiyonlarının tamamen durduğu ikinci durumda artık hastanın öldüğüne hükmedildikten sonra yaşam destek cihazlarının çıkarılmasına izin verilmektedir. Ancak konunun şeri, hukuki, tıbbi, ahlaki, toplumsal önemine binaen beyin ölümüne üye sayısı üçten az olmayan uzman bir heyet tarafınca karar verilmesi uygun bulunmuştur. Heyette bulunan doktorlardan herhangi birinin şüphe çekecek bir isim olmaması gerektiği de belirtilmiştir. Heyetin beyin ölümü tanısı koyabilmesi için uygulanması gereken testler yeterli süre geçtikten sonra tekrarlanır ve iki kez tekrarlanan testler sonucunda heyet, beyin ölümünün gerçekleştiğine hükmedebilir. Beyin ölümü teşhisi konulmadan evvel beyin ölümünün teşhis şartlarının hepsinin sağlandığından, hastanın diğer koma sebeplerinden uzak olduğundan, beyin sapı reflekslerinin tamamen kaybolduğundan, EEG'de elektrik dalgalarının alınmadığından, solunumla ilgili ve gerekli görülen diğer testlerin tam teşekküllü bir hastanede tamamlandığından emin ve kani olunduktan sonra heyet beyin ölümü hükmüne varabilir. Heyetin imza saati hastanın ölüm saati olarak kabul görmektedir. İlgili kararda Fetva meclisi, konuyla ilgili bir kanun çıkarma gerekliliğini, bu fetvada bulunan şartların uygulanmasının sağlanması ve ihlal edenler hakkında cezai işlem yapılması gerektiğini de ifade etmiştir.[225]

Kararla alakalı dikkat çeken bir diğer durum ise kararın altında zikredilen isimlerden bazılarının yanına düşülen notlardır. Silahlı Kuvvetler müftüsü Nuh Selman ikinci kısımla ilgili görüş bildirmekten kaçınmıştır. Kendisinin hastanın yaşam emaresi taşıdığı müddetçe canlı sayıldığı görüşünde olduğu kararın sonunda

[224] Ülger, *Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili*, 154-157.
[225] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 34; ÜFD, "Karar No:11 İnanın Öldüğüne Ne Zaman Hükmedilir?", 11.

belirtilmiştir. Doktor Mahmut er-Rifâî de kişinin yaşıyor olabileceği çekincesiyle görüş bildirmekten kaçınmıştır.[226]

1988 yılında beyin ölümüne ilişkin olarak verilen ilk fetvadan sonra 2017 yılında "Beyin Ölümü Hususundaki Daha Önceki Bir Kararın Tekidi" başlıklı bir karar daha çıkarılmıştır. Gerçekleştirilen oturumda Medinetü'l-Huseyn et-Tıbbiyye Hastanesi'nde stajyer bir doktorun yönelttiği soru incelenmiştir. 3. Uluslararası Tıp Fıkhı Konferansı'nın ardından organ bağışıyla ilgili son kararını ve organ bağışı için beyin ölümünü bir kriter olarak kabul edip etmediğine ilişkin Fetva Dairesi'nin görüşünü açıklanmasını istemektedir. Fetva Meclisi, konu ile ilgili görüşünü 1988 yılında verdiği 11 numaralı kararda açıkladığını aslında buradaki görüşlerin de 1986 yılında Amman'da Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin almış olduğu karara dayandığını söylemiştir. 11 numaralı kararda açıklanan görüşlere uymayı ve gereğince amel etmeyi tavsiye etmektedir.[227] Kararda, beyin ölümü ile ilgili eski karara işaret edilirken organ nakli hakkında herhangi bir açıklama veya yönlendirme yapılmamıştır.

Din İşleri Yüksek Kurulu, "Beyin ölümü dinen ölüm olarak kabul edilir mi?" başlıklı fetvasında tıp ve hukuk çevrelerince beyin ölümünün ölüm olarak kabul edildiğini zikretmektedir. Beyin ölümünün klinik bir tanı olduğunu ve beynin fonksiyonlarını tamamen kaybettiği ve artık geri dönüşü olmadığı uzman doktorlar tarafından tespit edildikten sonra kişi için ölüm hükmünün verilebileceğini söylemektedir. Ayrıca Din İşleri Yüksek Kurulu bu fetvasında Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ve ismini zikretmediği fıkıh akademilerinin de beyin ölümünü gerçek bir ölüm olarak kabul ettiğini söyleyerek bu konudaki görüşünü desteklemektedir.[228]

Beyin ölümü meselesinde her iki kurumun da uzman doktor heyetinin kararını esas alarak beyin ölümünü gerçek bir ölüm olarak kabul ettiği görülmektedir. Ürdün Fetva Dairesi'nin 1988 yılındaki kararının Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin 1986 tarihli kararıyla örtüşmesi ve bu kaynağa daha sonraki bir kararda açıkça atıfta bulunulması, uluslararası fıkıh akademilerinin yerel fetva kurumları üzerindeki

[226] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 35; ÜFD, "Karar No:11 İnanın Öldüğüne Ne Zaman Hükmedilir?"
[227] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 237 Beyin Ölümü Hususundaki Daha Önceki Bir Kararın Tekidi" (Erişim 12 Ocak 2024).
[228] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 111.

yönlendirici etkisini somut biçimde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte 1988 yılındaki kararda bazı üyelerin çekincelerini kayıt altına aldırmaları, beyin ölümü meselesinin kurumun kendi içinde de tartışmalı olmaya devam ettiğini göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BEDEN ÜZERİNE MÜDAHALE VE MESLEK AHLAKINA DAİR TIBBİ FETVALARIN MUKAYESELİ ANALİZİ

3.1. Beden Üzerinde Tasarrufta Bulunma

İnsan, yaratılışı gereği mükerrem bir varlık olarak görülmüş ve yaşamın her safhasında var olan mükerremiyet sıfatının öldükten sonra da devam ettiğine hükmedilmiştir.[229] İnsanın saygın bir varlık olarak kabul edilişi ve İslam dininin koruduğu beş temel değerden birinin canın korunması olması sebebiyle insan bedeni de dokunulmazlık statüsüne erişmiştir. Bedenin dokunulmaz oluşu, üzerinde yapılacak herhangi bir müdahale için sınır oluşturmakta ve geçerli bir sebebi yoksa müdahaleye fırsat vermemektedir. Ayrıca insanın saygınlığını zedeleyecek her türlü girişimi de yasaklamaktadır.[230] Bu sebeple hem hayattayken hem de vefatından sonra bedenine yapılacak en ufak bir müdahalede dahi bu girişimin caiz olup olmadığı sorusu gündeme gelmekte ve bu sorular ilgili mercilere iletilmektedir.

İnsan bedeni, dokunulmaz olması sebebiyle keyfi bir müdahaleye kabil olmayıp yapılacak herhangi bir müdahalenin caiz olması için kati bir maslahata hizmet etmesi gerekmektedir. Tabi bu noktada maslahat kavramının sınırlarını çizmek de önem arz etmektedir. Bedene yapılacak herhangi bir müdahalede katii bir maslahatın elde edilmesi için yapılacak müdahalenin caiz olduğuna dair ilgili nassın bulunması, yapılacak müdahale ile canın korunması ilkesinin sağlanması veya müdahale sonucunda gerçekleşmesi beklenen fayda veya önlenmesi düşünülen bir zararın olması gerekmektedir.[231]

---

[229] Tuba Erkoç Baydar, "Fıkhi Açıdan İnsanı Kavramı Bezm-i Elestten Kabre İnsanın Mükellef Oluşunun Serüveni", *İnsan Nedir?: İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları*, (2019), 483; Özdemir, *İslam Hukukuna Göre Beden Üzerinde Tasarruf ve Organ Nakli, 94*.

[230] Adem Az - Hakan Ertin (ed.), *Tıbbî, Dini, Hukuki ve Etik Açıdan Bedene Yapılan Müdahaleler* (İstanbul, 2020), 195-196; Özdemir, *İslam Hukukuna Göre Beden Üzerinde Tasarruf ve Organ Nakli,* 100.

[231] Az - Ertin, *Tıbbî, Dini, Hukuki ve Etik Açıdan Bedene Yapılan Müdahaleler*, 201-202.

Fetva Dairesi'nin 17.07.2014 tarihli 201 numaralı bedene müdahale ilgili kararına Kraliçe Alya Uluslararası Havalimanı üzerinden Ürdün Üniversitesi'ne dört adet donmuş kadavranın gelmesine izin verilmesi hususunda başbakanın talebi konu olmuştur. Karar metninde öncelikli olarak "*Ölünün kemiklerini kırmak dirinin kemiklerini kırmak gibidir*."[232] hadisi zikredilerek insanın hem canlı hem de ölü olduğu halde saygınlığının korunduğu ve kendisine herhangi bir müdahalede bulunmanın caiz olmadığı ifade edilmiştir. Ancak İslam dininin zarurat-ı hamseyi (dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması) korumak üzere gelmesi ve tıp ve tedavi ilimlerinin günümüzde bedenin korunması gayesini gerçekleştiren en önemli yollarından biri olması sebebiyle zaruri ve gerekli faydaların sağlanması için tıp eğitiminde beden uzuvlarından faydalanılması bu yasağın kapsamı dışında görülmüştür. Özellikle anatomi ve cerrahi ilimlerini öğrenmek ümmet üzerindeki farz-ı kifayeyi yerine getirmek olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu durumun getirdiği zarar elde edilecek faydaya kıyasla az görülmüştür. El-Mecmau'l-Fıkhiyyi'l-İslâmî'nin ölünün saygınlığına hürmet, onu küçümsememe ve müsle yapılmaması başlıklı fetvasının da eğitim amacıyla kadavra kullanımına cevaz vermesi örnek olarak zikredilmiştir. Bu açıklamaların akabinde soruda geçen kadavraların Ürdün Üniversitesi'ne getirilmesinde bir sakınca olmadığı söylenmiştir.[233] Din İşleri Yüksek Kurulu da tıp eğitimi amacıyla kadavra kullanımını caiz görmektedir. Bununla birlikte kadavranın eğitim amacı dışında kullanılmasını caiz görmemekte ve cenaze görevlerinin yerine getirilmesini şart koşmaktadır.[234]

3.1.1. Estetik Müdahaleler

Günümüzde tıp ve teknoloji alanındaki gelişmelerle estetik müdahalenin uygulama alanı genişlemiş olup artık insanların bu uygulamalara ulaşma imkanı ve rağbeti artmıştır. Fetva Dairesi'ne bu minvalde çeşitli sorular yöneltilmiştir. Estetik operasyonlarla alakalı incelenecek ilk fetva, yaşlılık belirtilerini azaltmak için basit estetik operasyonların yapılmasının hükmünün ne olduğuyla ilgilidir. Estetik

[232] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 3/212.
[233] ÜFD, "201) قرار)".
[234] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 116-117.

operasyonlar, doğuştan gelen veya sonradan oluşan acil bir kusuru tedavi etmek, yaşlılık belirtilerini azaltılmak veya ihtiyaç olmadığı halde süslenmeyi amaçlamak gibi farklı sebeplerle yapılmak istenebilir. Cahiliye devrinde Külab savaşında burnundan yaralanan Arfece b. Esad, gümüşten bir burun edindiğini ancak onun kokması üzerine Hz. Peygamber'in (as) ona altından bir burun edinmesini emrettiğini anlattığı hadisede[235] Hz. Peygamber (as), gümüşten bir burun edinmesini yasaklamamış bilakis sıkıntısını gidermesi için altından bir burun edinmesini emretmiştir. İmam Aynî ise kadının eşi için yüzündeki lekeleri gidererek yüzünü güzelleştirmesinde engel olmadığını belirtmiş ve Hz. Aişe'nin kendisine yüzün soyulması hakkında danışıldığında doğuştan gelen bir durumsa müdahale edilmemesini ama sonradan oluşan bir durumsa müdahale edilebileceğini söylediğini[236] zikrederek görüşünü delillendirmiştir. Bahsedilen hadiselerden haciyat ve zaruriyat kapsamındaki uygulamalara müsaade edildiği ancak haciyat ve zaruriyat kapsamında olmayan gereksiz operasyonlara müsaade edilmediği ve hükümlerinin haramlık olduğu ifade edilmiştir.[237]

Bir diğer fetva ise güzelleşmek için ben aldırmanın hükmüyle ilgilidir 684 numaralı fetvadır. Boynunda dikkat çekici büyüklükte bir ben bulunan kadın, eşinin benin görüntüsünden rahatsız olduğu ve kendisinin de peçeli bir kadın olması bilgisiyle bu beni estetik operasyonla aldırmasının hükmünü öğrenmek istemektedir. Fetva Komisyonu, fakihlerin bu konuda üç farklı yaklaşımı olduğunu ifade etmektedir. İlki alınmasının tehlike arz ettiği durumlarda bu tarz benlerin olduğu haliyle bırakılmasıdır. İkincisi kalması tehlike arz ediyorsa tehlikeyi önlemek için bir an evvel alınması gerektiğidir. Üçüncü yaklaşım ise kalması veya alınmasında herhangi bir zarar yoksa sebep olduğu kusurlu görüntüyü önlenmek için veya güzelliği artırmak için alınmasını istiyorsa o vakit alınmasında bir sakınca olmadığıdır. Şâfiîfakihlerden Hatîb Şirbinî'nin farklı formlardaki yağ bezelerinin kusurun giderilmesi maksadıyla alınabileceği görüşü burada zikredilmiştir. Şirbinî de alınması insan hayatını tehlikeye soktuğu için yasaklanan yağ bezelerinin kendi haline bırakılmasını ve kusuru giderip

[235] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Daru'l-ğarbi'l-İslamî, 1996), 3/371.
[236] Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, thk. Muhammed Münîr Abdo (Dâru İhyâi't-turâs, ts.), 20/193.
[237] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 3273 Estetik Operasyonların Hükmü" (Erişim 13 Ocak 2024).

sağlık halinin artırılması gayesiyle alınmasından korkulmayan yağ bezelerinin alınmasının caiz olduğunu[238] ifade etmiştir.[239]

İncelenecek fetvalardan bir diğeri ise hayvan fetüsü plasentalarının tıp ve kozmetik ürünlerinde kullanılmasının hükmü hakkındadır. Domuz, keçi ve at fetüslerinin plasentalarını içeren tıp ve kozmetik ürünlerinin haricen ve ağız yoluyla da tüketilmeleri hakkındaki hükmün açıklanması talep edilmiştir. Keçi ve at gibi eti yenen hayvanların fetüsünün plasentasının kullanılması, annesi kurban edilen bir fetüsün plasentası olması şartıyla caiz görülmüştür. Plasentanın temiz ve eti yenilen bir hayvanın parçası olması sebebiyle kandan arındırıldıktan sonra ondan faydalanılması ve gıda olarak tüketimi caiz görülmüştür. Malikî mezhebine göre eti helal olan bir hayvandan hayattayken alınması durumunda da caiz olduğu görüşü zikredilmiştir. Plasenta eti yenilen ve helal yolla kesilmiş bir hayvandan elde edildiyse temiz kabul edilir. Buna göre tıp ve kozmetik alanlarında kullanımı caiz olup ürünlerin dahili veya harici kullanımı yahut satışa konu olması sorun teşkil etmemektedir. Ancak plasenta helal yolla kesilmemiş eti yenilen bir hayvandan veya eti yenilmeyen bir hayvandan alınırsa bu durumda necis kabul edileceğinden sadece tıbbi gayelerle yerine geçebilecek başka bir ürün bulunmaması halinde kullanımı caiz görülmektedir. Kozmetik amaçlı kullanımı ise caiz görülmemektedir. Bu noktada tıbbi ürünlere cevaz verilmesinin sebebinin, zaruretlerin hükmünün diğer hükümlerden farklı olması[240] olduğu belirtilmiştir.[241]

Estetik müdahale başlığı altında incelenecek son üç fetva ise baş müftü Nuh Ali Selman tarafından verilen kısa cevaplı fetvalardır. Bu fetvalardan ilki fazla tüylerin alınması için reçete edilen ürünlerde karınca kullanılmasının caiz olup olmadığı hakkındadır. Nuh Ali Selman, bu ürünlerde karınca kullanılmasının caiz olmadığı yönünde görüş bildirmiştir. Hayvanların canına ancak insanlara zararı dokunduğunda

[238] Hatîb eş-Şirbînî', *Muğni'l-muhtâc İla Marifeti Meânâ Elfâzi'l-Minhâc*, 5/536.
[239] ÜFD, "Fetva No: 684 Güzelleşmek İçin Ben Aldırmak Caizdir".
[240] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Kitâbu's-süneni'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2003), 2/579.
[241] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 2797 Hayvan Fetüsü Plasentalarının Tıbbî Ve Kozmetik Ürünlerde Kullanılmasının Hükmü" (Erişim 13 Ocak 2024).

ve gıdalanma amacıyla faydalanmak için müdahale edilebileceği belirtmiştir.[242] Bir diğer soru ise peeling yaptırmak hakkındadır. Doktorların açıklamalarından, peeling işleminin ölü hücrelerin veya alttaki canlı hücrelerin yenilenmesini desteklemek amacıyla kurumuş deri tabakasının uzaklaştırılması olduğu anlaşılması sebebiyle bu uygulamanın cilde zarar vermemesi halinde yapılmasında bir sakınca görülmemiştir.[243] Son soru ise epilasyon yaptırmak için avret mahallinin açılması hakkındadır. Nişanlı olan ve tüylerinin kalınlığı sebebiyle bu durumdan utanan bir kadın uzman ve saygın bir epilasyon merkezinde çok kalın tüyleri aldırmak için uzmanın önünde avret mahallinin açılmasının hükmünü öğrenmeyi talep etmiştir. Baş müftü, Müslüman bir kadının başka bir Müslüman kadının ancak göbek deliği ve diz kapağı arası haricinde kalan bölgelerine bakmasının caiz olduğunu ifade etmiştir. Tedavi durumu söz konusu ise bedeninin tamamına bakmasının da caiz olduğunu ancak kalın tüylerin bir hastalık olarak kabul edilmediğini belirtmiştir.[244]

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun estetikle ilgili fetvaları, tedavi amacıyla estetik operasyon yaptırmak, tedavi amacıyla göğüsleri aldırmak, botoks yaptırmak ve estetik amaçlı yağ aldırmak konuları hakkındadır. Tedavi amacıyla yapılan estetik operasyonlarla ilgili fetvada insanın en güzel surette yaratıldığı ve makul ölçülerde süslenmesinin mubah olduğu ifade edilmektedir. Ancak güzel görünmeye çalışırken fıtri yani yaratılıştan gelen özelliklere müdahale edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Vücutta normalin dışında bir görüntüye sahip olan ve diğer insanlar tarafından dikkat çekerek kişiyi psikolojik olarak da etkileyen anomaliler için tedavi amaçlı estetik operasyonların yapılmasına izin verilmektedir. Hastalık veya kaza sebebiyle organların normal fonksiyonlarının bozulması sonucu yapılan estetik müdahaleler aslında o organın işlevini değiştirme değil kazandırmaya yönelik müdahaleler olduğundan fıtratı bozmak değil bilakis aslına döndürmeyi hedeflediği ifade edilmiştir.

[242] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:1561 Kozmetik Ürünlerde Karınca Kullanımı" (Erişim 14 Ocak 2024).
[243] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:1560 Peeling Yaptırmak Hakkında" (Erişim 14 Ocak 2024).
[244] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:1556 Epilasyon Yaptırmak İçin Avret Mahallinin Açılması" (Erişim 14 Ocak 2024).

Sonuç olarak tedavi kapsamındaki estetik müdahalelere cevaz verilirken fıtratı bozmaya yönelik estetik müdahalelere cevaz verilmemiştir.[245]

Tedavi amacıyla yapılacak göğüs estetiği operasyonları mevcut anomalileri düzeltmeyi hedeflediği için caiz görülmektedir. Ancak tedavi amacı taşımayıp daha güzel görünmek için yapılmak istenen müdahaleler caiz görülmemektedir. Botoks uygulamalarında da diğer estetik müdahalelerde olduğu gibi sadece tedavi zarureti kapsamında uygulamaya ihtiyaç duyulduğu durumlarda caiz görülmüş aksi halde caiz görülmemiştir. Tedavi amacı olmayan yağ aldırma işlemleri de herhangi tıbbi bir ihtiyaç olmadığı müddetçe caiz görülmemiştir.[246]

Estetik müdahaleler konusunda her iki kurumun da aynı temel ilkede buluştuğu görülmektedir. Tedavi ve kusur giderme amacıyla yapılan müdahaleler caiz, salt güzellik kaygısıyla fıtrata müdahale niteliği taşıyan uygulamalar ise caiz değildir. Bununla birlikte Ürdün Fetva Dairesi'nin plasenta kullanımı, karınca içeren ürünler ve epilasyon gibi daha spesifik ve gündelik sorulara cevap vermesi, kurumun toplumun günlük hayatına daha doğrudan temas ettiğini göstermektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ise botoks ve göğüs estetiği gibi meseleleri tedavi-fıtrat bozma ayrımı ekseninde değerlendirmesi, her iki kurumun da aynı metodolojik çerçeveyi kullandığını ancak ele aldıkları vakaların çeşitlilik bakımından farklılaştığını ortaya koymaktadır.

3.1.2.Doku ve Organ Nakli

Tıp teknolojilerindeki gelişmelerle beraber bugün hem canlıdan hem de beyin ölümü gerçekleşen kişilerden kornea, böbrek, kalp, karaciğer nakli gibi pek çok organın hasta kişiye transferi önemli bir tedavi yöntemi olmuştur. Söz konusu uygulama, faydalı ve alternatifi bulunmayan bir tedavi yöntemi olarak değerlendirilse de diğer tarafta canlı ya da ölü bir insanın bulunması çeşitli etik ve fıkhi tartışmaları kaçınılmaz olarak gündeme getirmiştir. Zira insan, hayatta iken de vefatından sonra da mükerrem kabul edilen bir varlıktır. Alıcı için tedavi amacıyla en yüksek faydayı

[245] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 41-42.
[246] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 43-44.

sağlamak hedeflenirken verici için de hem rızasının gözetilmesi hem sağlık durumunun gözlenmesi hem de oluşabilecek zararların önlenmesi gayesi meseleleri daha kompleks bir boyuta taşımaktadır. Ürdün Fetva Dairesi'ne de bu minvalde pek çok soru ulaşmıştır. Konuyla ilgili verilen 4 fetva ve 8 karar bu bölüm altında değerlendirilecektir.

3.1.2.1.Doku Nakli

Doku ve organ nakli konusu bir açıdan hasta kimsenin ihtiyacını gidermek ve ona yardımcı olmak, diğer açıdan ise donörün saygınlığını korumak ve sağlık halini sürdürmesinin de gözetilmesini gerektirmesi sebebiyle hassas bir konudur. Hasta açısından bakıldığında en temel değerlerden biri olan canın korunması ilkesi gündeme gelirken donör açısından bakıldığında insanın saygınlığı, bedenin dokunulmazlığı ve insanın kendi bedeni üzerindeki tasarruf hakkının sınırı hakkındaki tartışmalar konuyu daha karmaşık bir hale getirmektedir. Mesele sadece tek bir pencereden çözüme ulaştırılamamakta farklı açılar ve disiplinler tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir.

Doku nakliyle ilgili olarak Fetva Dairesi'ne kanser hastaları için bir tutam saç bağışlamanın caiz olup olmadığına ilişkin bir soru 02.03.2016 tarihli 3180 numaralı fetvanın konusu olmuştur. Acil kusurların düzeltilmesini hedefleyen estetik operasyonlara cevaz verilmesi Hz. Peygamber'in (as) sünnetinde de belirtilen şeri bir asıl olarak görülmektedir. Allah Teâlâ'nın kulu en güzel surette yaratması sebebiyle kulun yaratıldığı hale dönmesi için yapılacak operasyonlar caiz görülmüştür.[247] Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî de uzuvlara işlevini geri kazandırmak, tavşan dudak, altı parmak gibi doğuştan gelen hastalıkları tedavi etmek, yanık ve kaza sonucu oluşan yaraların iyileştirilmesi, dökülmesi durumunda özellikle kadınlar için saç ekimi gibi tedavi kapsamına giren estetik müdahalelere cevaz vermektedir.[248] Fetva Dairesi ise tedavi sonucu oluşan sorunların düzeltilmesi zaruretine binaen kanser hastalarına saç bağışında bulunmada şeri bir engel olmadığını söylemiş ancak saç bağışı için maddi

[247] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:3180 Kanser Hastaları İçin Saç Bağışlamanın Hükmü" (Erişim 14 Ocak 2024).
[248] Mecmau'l- Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtu ve tavsiyyâtu mecmai'l-fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî*, 584; Ülger, Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili, 88-89.

bir karşılık beklememeyi de şart koşmuştur. Zira insanın saygınlığı, İslam dininde insanın herhangi bir parçasının satışa konu yapılmasını engellemektedir.[249] Konu ile ilgili müspet yönde görüş bildiren Daire, maddi karşılık beklememe dışında başka bir şart zikretmemiştir. Bu açıklama sonrası zihinde oluşan Müslüman kadınların saçını bağışlaması durumunda dikkat etmesi gereken şartların olup olmadığı veya belli şartlar varsa da bu şartların ne olduğu maalesef zikredilmemiştir.

Din İşleri Yüksek Kurulu da kanser hastası çocuklar için saç bağışını caiz görmektedir. Bununla birlikte saçın satışını ve ticaretini her koşulda caiz görmemekte, bağışın yalnızca kanser hastası çocukların kullanımına yönelik olmasını şart koşmaktadır.[250] Her iki kurumun da saç bağışına cevaz verirken maddi karşılık beklentisini yasaklaması, insan bedenine ait parçaların ticari bir meta olarak görülmemesi gerektiği konusundaki ortak tutumu yansıtmaktadır.

3.1.2.2.Organ Nakli

Organ nakli ile ilgili Fetva Dairesi'nden çıkan görüşlere bakıldığında üç fetva ve sekiz karar olduğunu görülmektedir. Organ nakli konusu; inceleme, araştırma ve fikir teatisine muhtaç olduğundan olsa gerek incelenecek görüşlerin çoğunun Fetva Meclisi tarafından çıkarılan kararlar olduğu dikkat çekmektedir. Organ bağışlamanın hükmü ve şartlarıyla ilgili meseleleri konu edinen kararlar olduğu gibi karaciğer, böbrek, kornea gibi spesifik bir organın nakledilmesinin hükmünü konu edinen fetva ve kararlar da mevcuttur. Organ bağışının hem canlıdan hem de kadavradan yapılabilmesi sebebiyle konunun bağışçının organlarını bağışlama iznini hayattayken verip vermediğine yönelik ayrı bir boyutu daha mevcuttur.

İncelenecek ilk fetva, vefat sonrasında görme engelli bazı vatandaşlara nakledilmesi için kornea bağışlamanın hükmü hakkındadır. 11.04.1984 tarihli 2 numaralı kararda Fetva Meclisi, İslami kaidelerin görme engelli olan veya kör olma riski taşıyan kimselere nakledilmesi için ölen kişilerin korneasından faydalanmayı mubah görmektedir. Bağışın mubah olabilmesi için bağışçının vefatının doğrulanması,

[249] ÜFD, "Fetva No:3180 Kanser Hastaları İçin Saç Bağışlamanın Hükmü".
[250] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 22.

doktorların nakil ameliyatının başarısına dair zann-ı galibinin oluşması, vefat eden kişinin vefatından evvel korneasını bağışlamış olması veya varislerin bu bağışa razı olması şartları aranmaktadır. Kararda sadece nakil için gerekli şartlar sayılmamış aynı zamanda bu tedaviye cevaz verilmesini destekleyen şeri delillerden bazıları da zikredilmiştir. Birincisi ölüden diriye yapılan nakillerde İslam dininin en temel ilkelerinden biri olan canın korunması ilkesinin tahakkukuna yönelik bir girişim olmasıdır. İkincisi körlük ve görme kaybı durumlarının kişiye zarar vermesi ve zararla ilgili "*Zaruretler haramları mubah kılar*.", "*Zararlar miktarınca takdir olunur*.", "*İki zarardan daha hafif olanının işlenmesi inkar edilmez*."gibi kaidelerin mevcudiyetidir. Üçüncüsü ölünün korneasının canlı bir insanın gözüne görme yetisinin geri getirilmesi için yapılan nakil operasyonunun müsle kabilinden sayılmamasıdır. Bilakis bağışta bulunan kişi için ecir ve sevap söz konusudur. Fakihler, ölen hamile bir kadının karnının yarılarak bebeğin hayatının kurtarılmasına ve başkasına ait bir malı yuttuktan sonra vefat eden kişinin karnının yarılmasına cevaz vermişlerdir. Bu hükmün temelinde, hayattaki kişinin hakkının ve dokunulmazlığının korunmasının, ölüye müsle yapılmaması ilkesine tercih edilmesi yatmaktadır. Dördüncü delil, İslam dininin tedavi olmaya davet etmesidir. Beşinci delil ise ihtiyaç durumunda yiyecek, içecek, maddi yardımların sadaka olarak verilirken görme gibi daha büyük bir ihtiyacın karşılanmasının da sadaka mefhumu kapsamında görülmesidir.[251] Göz Bankası Dostları Derneği'ne telefon üzerinden kornea bağışı veya bir organ bağışında bulunmanın hükmüyle ilgili Fetva Meclisi'nin kişinin vefatından sonra kornea bağışına cevaz verdiğini ancak konunun hassasiyetine binaen bu beyanın belgelenmesinin daha uygun olduğu ifade edilmiştir.[252]

Organ nakline ilişkin fetvalarda tartışılan meselelerden biri de, vefatından sonra organlarının bağışlanmasını isteyen kişinin hayattayken buna yönelik izninin gerekli olup olmadığıdır. 865 numaralı fetvada organ bağışını caiz görenler, organ nakli sonrasında bağışçının normal hayatına devam etmesini engelleyecek bir zarar görmeyeceği ve operasyonun şüphesiz veya büyük ihtimalle başarılı şekilde

[251] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 9-11; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:2 Kornea Bağışlamanın Hükmü" (Erişim 14 Ocak 2024).
[252] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:1557 Telefon Üzerinden Göz Bankası Dostları Derneği'ne Kornea Bağışı Veya Tam Bir Organ Bağışı Caiz Midir?" (Erişim 14 Ocak 2024).

geçeceğine kani olunmasını şart koşmaktadırlar.[253] Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin konuyla ilgili kararında ölmüş bir kişiden organ alınması durumunda, vefatından önce izninin bulunmasını veya vefatından sonra varislerinin izninin bulunması şart koşulmuştur. Ölen kişinin kimliğinin bilinmemesi veya varisinin olmadığı durumlarda devlet başkanının onayının nakil için yeterli olacağı belirtilmiştir.[254] Fetva Dairesi de kornea bağışına cevaz vermenin şartları hakkındaki fetvasında da zikrettiği üzere kişinin ölmeden evvel kendisinin veya vefatından sonra varislerinin izni olmasını şart koşmaktadır. Soru ile ilgili olarak kişinin organ bağışı yönünde bir vasiyeti varsa yerine getirilmesinin caiz olduğu ifade edilmiştir.[255]

Böbrek bağışlamayla ilgili olarak ise iki yıl arayla iki farklı karar Ürdün Fetva Dairesi'nden çıkmıştır. Fetvalardan ilki 37 yaşında 24 yıldır şeker hastası olan ve böbrekleri iflas eden, aynı zamanda tansiyon hastalığı da olan bir hasta tarafından yöneltilmiştir. Kardeşleri ve akrabalarının kan grubu uyuşmadığı için onlardan nakil yapılamadığını ve böbrek bulmak için Malezya, Mısır ve Suriye'ye gittiğini, Suudi Arabistan, Pakistan ve Hindistan'la da çeşitli bağlantılar kurduğunu ancak bu ülkelerin yasaları gereği vatandaşları dışında birine nakil yapmadıkları için böbrek bulamadığını da aktarmıştır. Sağlık durumunun kötüye gittiğini ispatlayan raporları da gönderen hasta, Allah rızası için kendisine bağışta bulunacak bir arkadaşından nakil yapılıp yapılamayacağını öğrenmek istemektedir. Fetva Meclisi, çözüm olarak önerilen kan bağı olmayan birinden bağış durumunu şeran mahzurlu gördüğü ve diyaliz gibi bir alternatifin bulunması gerekçeleriyle böbrek bağışına cevaz vermemiştir.[256] Bu durumda soruyu yönelten hasta için diyaliz tedavisinin bir alternatif olup olmadığı muğlak kalmıştır.

Böbrek bağışına ilişkin bir diğer soru ise haftada üç kez diyalize giren bir böbrek hastası tarafından yöneltilmiştir. Kendisine bağışta bulunmak isteyen oğlundan böbrek naklini reddeden hasta, hayırsever bir kişinin kendisine böbrek bağışında

[253] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:865 Organlarını Bağışlayan Kişinin Hayattayken İzni Gerekli Midir?" (Erişim 15 Ocak 2024).
[254] Mecmau'l- Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtu ve tavsiyyâtu mecmai'l-fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî*, 102.
[255] ÜFD, "Fetva No:865 Organlarını Bağışlayan Kişinin Hayattayken İzni Gerekli Midir?"
[256] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 306-307; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 123 Böbrekleri Bağışlamanın Hükmü" (Erişim 14 Ocak 2024).

bulunmak istediğini belirterek bu konuda cevaz istemektedir. Fetva Meclisi, akrabaları arasından bir bağışçının olması, diyaliz alternatifinin bulunması ve durumun şeran mahzurlu durumlara muhtemel olması sebebiyle soruda zikredilen bağışa müsaade etmemiştir. Ayrıca Ürdün yasalarına göre böbrek bağışının akraba dışında birinden yapılmasının yasal olmadığı belirtilmiştir.[257] Bir diğer soru ise aileden verici bulunmaması durumunda yurt dışından böbrek nakli yaptırmanın hükmü hakkındaki 1553 numaralı fetvadır. Bu soruya cevaben sadece insan organlarının satışının caiz olmadığı belirtilmiş olup[258] yurt dışından gönüllü bir bağışçı olabilmesi ihtimali zikredilmemiştir.

Fetva Dairesi'nden kalp, böbrek, karaciğer ve kornea nakli gibi spesifik bir organ özelinde de fetvalar talep edilmiştir. Beyin ölümünün gerçekleşmesi halinde vefat eden kişinin kalbini başka birisine nakletmenin hükmü sorulmuş ve bu kişinin herhangi bir duyguyu hissetmeye veya tepki vermeye kabil olmadığı ancak kalbinin hala attığı da soruda özellikle belirtilmiştir 27.03.2011 tarihli 165 numaralı kararda Fetva Meclisi bu kararda beyin ölümü gerçekleşmiş birinden başka bir kişiye kalp nakli yapılmasının doktorların beyin ölümü gerçekleştiğine dair raporu olsa dahi caiz olmadığını söylemiştir. Bu hükmü kalp, beyin ve solunum sisteminin geri dönüşü olmayacak şekilde tamamen durana kadar kalbin hala atmaya ve görevini yerine getirmeye devam etmesiyle gerekçelendirmiştir.[259] 2011 yılında verilen bu kararın aksine 2017 yılında verilen kararda beyin ölümü, üzerine şeri hükümlerin terettüp ettiği hakiki bir ölüm olarak kabul edilmiştir.[260] 2011 yılında verilen fetva metnine dipnot düşülerek yeni verilen fetvada beyin ölümünün hakiki bir ölüm kabul edildiği zikredilmiştir. Bu durum Fetva Dairesi'nin beyin ölümü konusundaki içtihadının zaman içinde değiştiğini ve kurumun güncel tıbbi gelişmelere paralel olarak görüşlerini güncellediğini göstermektedir.

---

[257] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 376-377; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 151 Böbrekleri Bağışlamanın Hükmü" (Erişim 14 Ocak 2024).

[258] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 1553 Aileden Verici Bulunamaması Durumunda Yurt Dışından Böbrek Nakli Yaptırmanın Şerî Hükmü Nedir?" (Erişim 14 Ocak 2024).

[259] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 409-410; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 165 Klinik Olarak Ölmüş Bir Kişiden Başka Birisine Kalp Nakli Yapmanın Hükmü" (Erişim 14 Ocak 2024).

[260] ÜFD, "Karar No: 237 Beyin Ölümü Hususundaki Daha Önceki Bir Kararın Tekidi".

Müstakil olarak hakkında hüküm sorulan organlardan bir diğeri de karaciğerdir. 28.07.2011 tarihli 166 numaralı kararda Fetva Meclisi, belirli şartlar sağlandığı takdirde organ nakline ihtiyacı olan kişiler için karaciğerden bir parça bağışlamanın caiz olduğunu söylemiştir. Bağışçının ehliyetinin tam olması, karaciğerden bir parçanın alınmasının bağışçının günlük hayatına devam etmesine zarar vermemesi, maddi karşılık beklentisi olmaksızın bağışın gerçekleşmesi, karaciğer naklinin hastanın tedavisi için tek seçenek olması, her iki operasyonun da (ekstraksiyon ve transplantasyon) başarılı şekilde geçeceğine dair kanaat oluşması bağış için aranan şartlar olarak zikredilmiştir.[261] Organ karşılığında maddi bedel alınması ise İslam dünyasındaki baskın görüşe göre caiz görülmemekle birlikte zaruret halinde organ satın almanın mümkün olabileceğini savunan azınlık görüşler de mevcuttur.[262]

Fetva Meclisi 08.07.2015 tarihli 215 numaralı kararda ise böbrek bağışının caiz olup olmadığıyla ilgili kendisine gelen soruları incelemiştir. Meclis, gerekli şeri şartların sağlanması durumunda böbrek naklinin caiz olduğunu ve herhangi bir sakınca bulunmadığını ifade etmiştir. Hatta iyilik niyetiyle bağışta bulunan kişiye Allah katında sevap verildiği görüşündedir. Bağışın caiz olabilmesi için ise yerine getirilmesi gereken dört şart olduğunu belirtmiştir. Birincisi bağışçının rızasının olması özellikle kadınların bağışçı olduğu durumlarda herhangi bir baskıya maruz kalmadıklarından emin olunmasıdır. İkincisi ise yapılacak her bir nakil işlemi için ameliyatın başarısı, hastaya faydası ve bağışçının güvenliği yönünden tıbbi araştırmanın tamamlanmış olmasıdır. Üçüncü şart işlemin herhangi maddi bir karşılık beklemeksizin bağış yoluyla olmasıdır. Bağış koşullarının yetkili mercilerce denetlenmesi önerisi de bu madde altında ifade edilmiştir. Son şart ise diğer tedavi yöntemlerine başvurulduktan sonra son çare olarak organ nakline müracaat edilmesidir.[263]

İnsanın organlarını bağışlamasının şartlarının ne olduğu ise 19.04.2018 tarihli 257 numaralı karara konu olmuştur. Sağlık Bakanı daha evvel Fetva Dairesi'nden

[261] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 411-412; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 166 Karaciğerden Bir Parça Bağışlamanın Hükmü" (Erişim 14 Ocak 2024).
[262] Merve Özdemir, *İslam Hukukuna Göre Beden Üzerinde Tasarruf ve Organ Nakli*, 206-214.
[263] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 215 Böbrek Bağışlamanın Şartları" (Erişim 14 Ocak 2024).

çıkan böbrek bağışı ile ilgili kararda geçen şartları zikrederek bu şartların karaciğer bağışı hakkındaki kararda geçmediğini söyleyip bu durumda karaciğer ve diğer organlarının nakillerinde bu şartlara uyulması gerekip gerekmediği hakkında bilgi almak istemektedir. Soruda zikredilen şartlar bağışın hayattaki kişilerden herhangi maddi bir karşılık olmaksızın gönüllülük yoluyla olması ve denetleyici kurumların kendilerine ulaşan veriler doğrultusunda ve faydanın sağlanması ile zararın giderilmesi gayesiyle uygun gördükleri ölçüde akrabaya bağışı ve bağışın yakınlık derecesini sınırlandırma hakkı olduğudur. Fetva Meclisi ilk olarak, organ bağışının gerekli şartlar sağlandığı müddetçe müstehap görülen hayır işlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Bu amelde insan ruhlarının kurtarılması ve acılarının hafifletilmesi sağlandığı için Allah Teâlâ'nın buyurmuş olduğu "…*Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur*." ayet-i kerimesinin tatbik edildiği düşünülmektedir. İlk şart bağışçının kendi rızası ile bağışta bulunması ve şayet bu kişi kadınsa herhangi bir baskı altında bu kararı almamış olmasıdır. İkincisi nakil operasyonunun ve bağışçının sağlık halinin devamının sağlık ekibi tarafınca ön görülmesidir. Doktorlar nezdinde hem alıcının hem de vericinin selameti gözetilmelidir. Üçüncüsü ise bağışın herhangi bir maddi bedel olmaksızın yapılıyor olmasıdır. Dördüncü ve son şart ise diğer tedavi yolları denendikten sonra nakle başvurulmasıdır.[264]

Din İşleri Yüksek Kurulu, organ nakli konusuyla ilgili görüşünü belirttiği fetvada öncelikle organ nakli konusunun güncel bir mesele olarak karşımızda olduğunu ve bu sebeple klasik kaynaklarda konu ile ilgili direkt olarak bir hükme ulaşılamayacağını söylemektedir. Her ne kadar klasik kaynaklarda hükmü bulunmasa da fakihler tarafından belirlenen genel kaideler kullanılarak kıyas yoluyla bu yeni meseleler hakkında hükme varılabileceğini metot olarak açıklamaktadır. İnsanın mükerrem bir varlık olduğunu ve asıl olan görüşün beden parçalarının bütünlüğünün korunması ve onlardan herhangi bir suretle faydalanılmaması olduğunu belirtmiştir. Ancak klasik kaynaklarda başka bir canı kurtarmak için vefat eden annenin karnından bebeğin çıkarılmasına müsaade edilmesi ve kişinin kendi canını koruması için haram olan ürünlerle tedavi olmasına müsaade edilmesi gibi örnekler organ naklinin de belirli

[264] ÜFD, "قرار رقم".

koşulların sağlandığı sınırlı durumlarda caiz olmasına imkan vermektedir. Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmi'nin görüşlerine de atıf yapan Din İşleri Yüksek Kurulu, hasta için başka bir tedavi yolunun olmaması, tedavinin başarıyla sonuçlanacağına dair zann-ı galibin olması, bağışçının vefat etmiş olması veya hayatta ise alınacak organ sonrasında hayatının tehlikeye girmemesi, herhangi bir maddi ücret olmaksızın bağışın gerçekleşmesi, tarafların rızasının ve devlet gözetiminin olması şartları gerçekleştiği takdirde organ nakline cevaz vermektedir.[265]

Organ nakli meselesinde hükmün zamana, şartlara ve naklin türüne göre değişkenlik gösterdiği ve tıbbi gelişmeler karşısında bakış açısının dinamik tutulması gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır.[266] Organ nakli meselesinde her iki kurumun da benzer şartları ön koşul olarak benimsediği görülmektedir. Bu şartlar bağışçının rızası, maddi karşılık beklentisinin olmaması, tıbbi zorunluluk ve devlet denetimidir. Bu ortaklık her iki kurumun da organ naklini salt tıbbi bir mesele olarak değil insan onuru ve toplumsal denetim ekseninde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

3.2. Meslek Ahlakı ve Tıbbi Hatalar

Hekimin hastasına tedavi uyguladığı esnada doktor sıfatının yanı sıra bir insan olarak tedavi işlemini yürütüyor olması herhangi bir kastı olmaksızın hata yapma ihtimalini barındırmaktadır. Bununla beraber doktorun tedavi esnasında ihmali olabileceği gibi kasten zarar verecek bir fiile girişmesi de muhtemeldir. Sonuç olarak meslek hatası olarak adlandırılacak bir durum oluşsa da doktorun uyguladığı işlemdeki tercihi bu hatanın sonucunu belirlemektedir. Gerekli özenin gösterilmesi sonucu hastanın kaybedilmesi durumunda doktorun sorumlu tutulmaması bu duruma örnek verilebilir.[267] Bu konu hekimlik mesleğinin en eski mesleklerden biri olması sebebiyle hem klasik fıkıh geleneğinde hem de günümüzde tartışılmış olup mesele güncelliğini korumaktadır. Fetva Dairesi'ne de çeşitli sorular ulaşmış olup bu başlığın altında tıbbi hataların uzman doktorlar tarafından tespit edilmesi gerektiği, tıbbi hatanın

[265] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 112-114.
[266] Özdemir, *İslam Hukukuna Göre Beden Üzerinde Tasarruf ve Organ Nakli*, 268-269.
[267] Şeyma Akartepe, *Hekim Hatalarının Hanefî Mezhebi Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018), 92.

sorumluluğu, hasta olmayan birine rapor vermenin yasaklanması, diploma kiralamanın hükmü ve para karşılığında ilaçları insanların üzerinde deneme gibi çeşitli meseleler hakkında fetvalar mevcuttur.

Ele alınacak ilk fetva "Tıbbi hatalar uzman doktorlar tarafından tespit edilir" başlıklı 2695 numaralı fetvadır. Bir kadın, 40 yıldan daha uzun bir süre önce başka bir kadına doğum yaptırırken doğum sırasında bebeği başından çekmiş ve bebeği çıkardığında ölü olduğunu fark etmiştir. Ancak bebeğin onun başından çekmesi sebebiyle mi yoksa rahimde sıkışması sonucu mu öldüğünü bilememektedir. Bu sebeple ne yapması gerektiği ile ilgili Fetva Dairesi'ne başvurmuştur. Fetva Komisyonu, doğum en detaylı haliyle doktorlara anlatıldıktan sonra doktorların görüşünü belirtmesinin akabinde konuyla ilgili hüküm verilebileceğini söylemiştir. Şayet doktorlar bebeğin ölüm sebebinin yanlış doğum yönteminin seçilmesi olduğunu söylerse bu durumda hatalı olan kadının bebeğin mirasçılarına diyet ödemesini gerekli görülmüştür. Diyetin yanı sıra iki ay aralıksız şekilde oruç tutmasına da hükmedilmiştir.

İlgili fetvada mesele kadının tıp ilminin bilgisine sahip olup olmadığı üzerinden ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in (as) tıp ilmine sahip olmayan kişinin tazmin yükümlülüğüne sahip olduğuna dair hadisi[268] ve Hattâbî'nin tedavi eden kişinin mutat olan tedaviden farklı bir tedavi uygulaması durumunda tazmin sorumluluğu olduğu görüşü[269] delil gösterilmiştir. Şayet doktorlar ölüm sebebinin yardımın gecikmesi sebebiyle doğal olarak gerçekleştiğine veya ölüm sebebini tayin edemezlerse, bu durumda beraat-i zimmet kaidesi gereğince kadına diyet ve kefaret gerekmeyeceği söylenmiştir. Hatanın kadının eliyle gerçekleştiğine kanaat edilmediği müddetçe bu kadına ceza gerekli görülmemiş ancak kişiye her halükarda istiğfar etmeye devam etmesi tavsiye edilmiştir.[270]

[268] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen Ebî Dâvûd*, ed. Şuayb El-Arnavûdî - Muhammed Kâmil, ts., 7/643/6.
[269] Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, ed. Muhammed Râğip et-Tabbah, ts., 39/4.
[270] ÜFD, "Fetva No: 2695 Tıbbî hatalar uzman doktorlar tarafından tespit edilir".

Tıbbi hatalara örneklik teşkil eden bir diğer fetva ise diş hekimliğindeki hataları inceleyen 2976 numaralı fetvadır. Uzman bir diş hekimi, ortodontistler tarafından yönlendirilen hastaların tedavi planında yer alan belirli dişleri çektirmek için kendisine başvurduğunu ve böyle bir hastayı kendisine yönlendiren uzman doktorun röntgeni yanlış okuması sebebiyle yanlış dişleri çektiğini söyleyerek konu ile ilgili sorumluluğu olup olmadığını öğrenmeyi talep etmektedir. Alanında uzman başka bir doktorun tavsiyesi üzerine diş çekmekle görevli olan doktor, çekilecek dişlere karar veren doktorun elindeki alet gibi görülerek diş belirleme sorumluluğu olmadığı belirtilmiştir. Çekilmesi istenen dişleri belirleyen doktor mutadı aşmış olup hata yaptığı için tazmin sorumluluğu vardır. Ancak dişleri çeken doktor, işlem öncesinde belirlenen dişin hatalı olduğunu bilerek çekim işlemini tamamlamışsa bu durumda sorumluluğu üstlenmesi gerekmektedir. Nasıl ki cellat, hâkimin zulmünden veya hatasından haberdar olmaksızın verdiği cezayı uygulamakla yükümlüdür, dişi çeken doktor da bu durumdaki cellata benzetilmiştir. Soruyu soran doktorun durumu incelendiğinde belirlenen dişlerin çekilmesi istenen dişler olduğunu teyit etmiş ve ortodontistin onayı sonrası hata olduğunu bilmeden belirlenen dişleri çekmiştir. Dişlerin hatalı olduğuna işlem tamamlandıktan sonra vâkıf olmuştur. Bu sebeple mevcut hatadan kendisi değil çekilmesi planlanan dişleri belirleyen ortodontist sorumlu görülmektedir.[271]

Doktor hatası sebebiyle gerçekleşen vefat hallerinde doktora diyet cezasının gerekip gerekmediği konusu incelenecek 3490 numaralı fetvanın konusudur. Mesleğini bilen ve meslek kurallarına uyarak görevini yerine getiren bir doktorun tedavisi sonucunda ölüm veya herhangi bir komplikasyon gerçekleşmesi halinde tazmin sorumluluğu doğmadığı öncelikli olarak belirtilmektedir. Fetvada bu görüş zikredildikten sonra İbn Hacer, İmam Şirbînî ve İbn Ferhûn'un da konuyla ilgili görüşlerinin yer aldığı pasajlar zikredilmiştir. İbn Hacer'in *Tuhfetü'l-muhtâc* isimli eserinde yer alan İbn Süreyc'in hekimlik mesleğinde mahir bir kişinin fiili sonucu ölüm meydana gelirse tazmin sorumluluğu olmayacağı görüşü bu fetvada ifade edilmiştir.[272] Doktorun tedavinin sonucundan sorumlu olmaması için tıp mesleği

[271] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 2876 Diş hekimliğindeki hatalardan bir örnek" (Erişim 12 Ocak 2024).
[272] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *el-İftâ* 41 (Mart 2021), 18; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 3490 Tıbbî hatanın sorumluluğu" (Erişim 12 Ocak 2024).

hakkında yeterli bilgiye sahip olması ve mutat olan tedaviyi uygulaması aranan iki şarttır. Doktorun meslek kurallarını bilmemesi veya mutat olan tedaviyi uygulamaması sebebiyle oluşan hatalarda tazmin sorumluluğu vardır. İbn Ferhûn da *Tebsiratu'l-hükkâm* adlı eserinde doktor cahil olursa, kendisine izin verilen dışında bir şeyi hatayla yaparsa, kendisine izin verilen bir şeyde sınırı aşar veya gerekli miktardan eksik yaparsa bundan doğan sonuçları tazmin edeceği görüşündedir.[273]

Fetva Dairesi, doktorun kasten adam öldürme girişimi olmadığı müddetçe kısas gerekmediğini ve doktorun hatasının hastanın ölümüne sebebiyet vermesi durumunun hata ile adam öldürmeye kıyaslayarak diyet cezası ödemesi gerektiğine hükmetmiştir. Şayet doktorun fiili mutadı aşan veya kusurlu bir işlemse, doktor izni olmayan bir müdahalede bulunduysa veya doktor yeterli donanımda değilse bu durumda diyetin bizzat doktorun kendisine gerektiği belirtilmiştir. Ancak tıbbi bir hatanın var olup olmadığının tespiti de alanda uzman doktorlar tarafından yapılmalıdır. Vefat eden kişinin velileri diyeti doktordan talep etme hakkına sahiptir. Böylece doktor, mutat dışı bir işlemde bulunmasının sonucunu üstlenmiş olur.[274] Doktorun kastı olmadan gerçekleşen hatalarla ilgili olarak Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî de doktorun kusurlu olduğu ve tıp mesleğinde uzman doktorların üzerinde ittifak ettiği tedavi esaslarına muhalefet ettiği durumlarda tazmin sorumluluğu olduğu görüşündedir.[275]

Meslek ahlakıyla ilgili olarak verilen fetvalardan bir diğeri ise diploma kiralamanın hükmü hakkındaki 3512 numaralı fetvadır. Yurt dışında oturan cildiye uzmanı bir doktorun doktor arkadaşlarından birinin Ürdün'de cilt hastalıkları, güzellik ve lazerle ilgili hizmetlerin verildiği tıbbi bir merkezi onun adına ruhsatlandırmak istemesi üzerine bu kişi Fetva Dairesi'ne başvurmuştur. Mali bir ücret karşılığında ona ait olan meslek ruhsat belgesini talep eden doktor arkadaşı, merkezin işleyişiyle ilgili herhangi bir sorumluluğu olmayacağını da belirtmiştir. Bu işlem, uygulamaları yapacak uzmanların iyi eğitimli doktorlar olduğunu da dikkate alarak bunun caiz olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Fetva Komisyonu, bir Müslümanın yatırım

[273] Burhâneddin İbn Ferhûn, *Tebsiratu'l-hükkâm*, 1986, 2/384/2.
[274] *el-İftâ*, Mart 2021, 18; ÜFD, "Fetva No: 3490 Tıbbî hatanın sorumluluğu".
[275] Mecmau'l- Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtu ve tavsiyyâtu mecmai'l-fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî*, 785; Ülger, Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili, 106-107.

amacıyla başka birisine kendi diplomasını kiraya vermesinin yahut başkasının diplomasını kiralamasının, diploma sahibinin merkezde görev başında durmaması ve yönetmelik ve talimatlara uygun davranmaması sebebiyle caiz olmadığı görüşündedir. Allah Teâlâ'nın "*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun*."[276] ve Hz. Peygamber'in (as) "*Bizi aldatan bizden değildir*." hadisi de zikredilerek tıbbi bir güzellik merkezi açmak için gereken yönetmeliğin gözetilmesi vurgulanmıştır. Bu sebeple merkezde oluşabilecek herhangi bir hatada önce Allah katında sonra kanunlar önünde mesul olacağı ifade edilmiştir.[277]

2019 yılında ortaya çıkan korona virüs salgını ile ilgili olarak aşı belgesinde sahtecilik yapmanın hükmüne ilişkin Fetva Komisyonu'nun görüşü, hangi şartlarla çevrelenmiş olursa olsun Müslüman için asıl olanın her sözünde ve fiilinde dürüst olması ve her koşulda yalandan kaçınması gerektiği yönündedir. Tıbbi muayenenin doğru şekilde yapılması ve sağlık durumunun doğru ve şeffaf şekilde açıklanmasının dürüstlük ilkesiyle yapılması gerektiği ve korona virüs aşısı vurulup vurulmadığına dair belgede de aynı koşulların gözetilmesi gerektiği belirtilmiştir. Korona virüse yakalandığı halde yakalanmadığı yönünde bir rapor hazırlamak veya aşı olmadığı halde aşı olmuş gibi belge düzenletmek yalan, aldatma ve Allah Teâlâ'nın yasakladığı sahtecilik kapsamındadır. Hz. Peygamber'in (as) haber verdiği üç büyük günahtan birinin de yalancılık olması sebebiyle tıbbi meselelerde yapılacak sahteciliğin önü kesilmiştir. Kuşkusuz bu sahteciliğin toplum üzerinde tehlikeli bir etkisi olduğu da açıktır. Bu sebeple bu tarz sahte belgelerin hazırlanmasına yardım edenler de günahkar olarak kabul edilmiştir. Fetva Komisyonu, tıbbi belge ve teşhisleri sunarken dürüst olup yalan ve sahtecilikten kaçınarak toplumun güvenliğini tesis etmek gerektiği belirtilmiştir.[278]

Gerçekten hasta olmadığı halde rapor almaya çalışan memurun günahkar olup olmayacağı, usulsüz olarak elde ettiği rapor mühletince aldığı maaşının durumu ve rapor veren doktorun günahkar olup olmayacağı 959 numaralı fetvaya konu olmuştur.

---

276 Tevbe, 119.

277 Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *el-İftâ* 42 (Ekim 2021), 24; ÜFD, "Fetva No: 3512 Diploma kiralamanın hükmü".

278 Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 3652 Korona aşı belgesinde sahtecilik yapmanın hükmü" (Erişim 13 Ocak 2024).

Hakkı olmadığı ve bunu gerektirecek bir hastalığı olmadığı halde rapor almak ve bu durumdaki memura rapor vermek şeran yasaklanmış olan yalan söyleme kapsamında görülmüştür. Hz. Peygamber de (as) "*Aldatan kimse benden değildir*."[279] buyurmuştur. Sonuç olarak memurun bu raporu almasını gerektirecek şeri bir özrün bulunmaması durumunda hasta raporu alması caiz görülmemiştir. Alması durumunda da günahkar kabul edilir. Aynı şekilde doktorun da bunu gerektiren bir durum olmamasına rağmen memurlara hasta raporu vermesi bunu yaparak çalıştığı kurumu kandırmış ve aldatmış olması sebebiyle caiz görülmemiştir. Memurun bu rapor sürecinde aldığı maaşın da meşru olmayan bir kazanç olduğu belirtilmiştir.[280]

Ürdün'de bulunan bazı araştırma ve çalışma merkezlerinin yeni bir ilaç ürettiklerinde piyasaya sürmeden önce para karşılığı ilacı bazı insanların üzerinde denemesinin hükmü hakkında bir soru Fetva Dairesi'nden çıkarılan 207 numaralı karara konu olmuştur. Allah Teâlâ'nın "*Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*"[281] ayet-i kerimesinde de buyurduğu üzere canın korunması İslam dininin korunmasını zaruri gördüğü beş şeyden biridir. Genelin faydasının öncelenmesi gerektiğini belirten Fetva Meclisi, insan üzerinde doktorların fayda vereceğine dair zann-ı galibinin oluştuğu ilaçların denenmesini belirli koşulların sağlanması kaydıyla caiz görmüştür. Bu şartlardan ilki araştırma merkezinin bütün tedbirleri alması, ilacın güvenilirliğini test eden deneyleri bitirmesi ve gerçekleşmesi muhtemel bir zarara hasta veya sağlam kişinin sağlığı üzerinde sebebiyet vermemesidir. İkincisi çalışma ve deneylerin, başında tecrübeli, uzman ve ehil kimselerin olduğu güvenilir araştırma merkezlerinde yapılmasıdır. Üçüncü şart ise araştırma merkezlerinin düzenleme ve kanunlara uyarak olası bir ihmalkarlığın önüne geçilmesinin sağlanmasıdır. Fetva Meclisi, kanun koyucu ve gözetleyici kurumları sektörü denetlemeye ve kanunları belirlemede titizlikle çalışmaya davet etmektedir. Bu şartlara riayet edildiği taktirde para karşılığı olsa da insanlar üzerinde ilaç denemesi caiz görülmüştür. Fukahânın kitaplarında bahsettiği tedaviler hakkında cevaz hükmü

[279] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, ed. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Matbaatu İsâ el-Bâbi'l-Halebî, 1955), 99/1.
[280] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 959 Gerçekten hasta olmaksızın rapor almanın yasaklanması" (Erişim 13 Ocak 2024).
[281] Diyanet İşleri Başkanlığı DİB, "Nisâ Suresi 29. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı" (Erişim 22 Ocak 2024).

veriliyorsa günümüzde alınan tedbirlerle uygulanacak ilaçlara evleviyetle cevaz verilmesi gerektiği belirtilmiştir.[282]

İncelenecek son mesele Sağlık Bakanlığı'nın Fetva Dairesi'ne kan nakli sırasında yapılan testlerin maliyetini karşılamak amacıyla her bir kan ünitesi için 15 dinar ücret alınması hükmü hakkında danıştığı 140 numaralı karardır. Fetva Meclisi, istenen ücretin kanın transfer için uygun olduğundan, kendisinde herhangi bir bulaşıcı hastalık olmadığından emin olmak adına bakanlığın yaptığı testler karşılığında kan için alınan bir ücret olmadığını belirterek ücreti caiz görmüştür.[283]

Din İşleri Yüksek Kurulu, tedavide fayda vereceği tıbben henüz ispatlanmamış ilaçların "zarar vermeme" kaidesi gereğince hasta üzerinde denenmesinden kaçınmak gerektiği görüşündedir. Hekimin mesleki sorumluluğu ile ilgili fetvasında ise Din İşleri Yüksek Kurulu, hekimin tedaviyle ilgili elinden gelen çabayı gösterdikten sonra olumsuz bir sonuçla karşılaşılması durumunda tazmin sorumluluğu olmadığını söylemektedir. Meslek kurallarına uymama veya ihmal sonucu oluşan olumsuz durumlarda ise tazmin sorumluluğu olduğunu ifade etmektedir. Risk olarak görülen ve beklenen olası bir komplikasyonun gerçekleşmesi durumunda da doktorun sorumlu olmadığı açıklanmıştır.[284]

Meslek ahlakı ve tıbbi hatalar konusunda her iki kurumun da hekimin meslek kurallarına uyması ve gerekli özeni göstermesi şartıyla tazmin sorumluluğundan muaf olduğu, aksi durumda ise sorumlu tutulduğu görüşünde buluştuğu görülmektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun henüz ispatlanmamış ilaçların denenmesine karşı daha temkinli bir tutum sergilemesi ise iki kurumun zarar vermeme ilkesini farklı ağırlıklarda değerlendirdiğini göstermektedir.

---

[282] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 207 İlaçların insanlar üzerinde para karşılığı denenmesinin hükmü" (Erişim 13 Ocak 2024).
[283] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye,* 350; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No: 140 Kanın uygunluğundan emin olmak için yapılan tahlillere karşılık bir miktar para ödenmesinin hükmü" (Erişim 13 Ocak 2024).
[284] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 106.

3.3. Tıpta Mahremiyet

Ürdün Fetva Dairesi'nden çıkan tıpta mahremiyetle ilgili fetvalar stajyer öğrencilerin doğuma katılması, kadınların erkek veya gayrimüslim kadın bir doktora muayene olması ve erkek doktorların kadın doğum alanında ihtisaslaşmasıyla ilgili fetva ve kararları içermektedir. İncelenecek en eski fetva tıp fakültesinde stajyer öğrencilerin doğum operasyonlarına katılmasının hükmünü içeren 27 numaralı karardır. Tıp fakültesinde stajyer öğrencilerin doğum operasyonlarına katılmasının ve bu öğrencilerin eğitim amacıyla kadınlara jinekolojik muayene yapmasının hükmünün ne olduğu konusunda bir soru Fetva Dairesi'ne ulaşmıştır. Uzman bir doktorun eşliğinde doğuma giren grupların on kişilik veya daha fazla sayıda olduğu hatta aralarında gayrimüslim öğrenciler de olabileceği soru soran kişi tarafından ifade edilmiştir. Fetva Meclisi yaptığı kapsamlı tartışmaların sonunda iki temel fıkhi kaide üzerine hüküm bildirmiştir. Bu kaideler "*Zaruretler haramları mubah kılar*." ve "*Zaruretler miktarınca takdir olunur*." kaideleridir. Bu konuda zaruretten kastın insan hayatının kendisine bağlı olduğu şey olduğu ifade edilmiştir.

Müslüman bir kadının tedavisinde öncelikle Müslüman bir kadın doktora başvurması gerektiği belirtilmiş; böyle bir doktorun bulunamaması hâlinde ise kendi cinsinden birine daha rahat muayene olabileceği gerekçesiyle gayrimüslim kadın doktora görünmesinin uygun olduğu değerlendirilmiştir. Kadın doktorlardan bu hastalığı tedavi edecek biri bulunamaması durumunda ise Müslüman bir erkek doktora tedavi olabileceği söylenip onun da bulunamaması halinde gayrimüslim bir erkek doktorda tedavi olması caiz görülmüştür.[285] Fetva Meclisi'nin bu hiyerarşik yaklaşımı, fıkıh literatüründe yerleşik bir ilke olan hemcinsin avret bölgesine bakmanın karşı cinsin avret bölgesine bakmaya kıyasla daha hafif bir durum oluşturduğu esasına dayanmaktadır. Bu sebeple karşı cinse avret bölgelerinin açılmasındansa hemcinse açılması tercih edilmektedir.[286]

---

[285] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:27 Tıp Fakültesinde Stajyer Öğrencilerin Doğum Operasyonlarına Katılmasının Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).

[286] Merve Özaykal, "'Tıpta Ayıp Yok' mu? 'Doktora Namahrem Olmaz' mı? Biyofıkıh Perspektifinden Hastanın Beden Mahremiyeti", İlhan İlkılıç - Cüneyt Kucur - Orhan Önder (ed.), *Tıp ve Ahlak Dizisi: Hasta Mahremiyeti* (İstanbul: İSAR Yayınları, 2020), 152-153.

Eğitim konusu ele alındığında ise kadınlarla ilgili meselelerle kadın doktorların ilgilenmesi ve bu alanda uzmanlaşmaları gerekli görülüp fakültelerin bu yönde teamül geliştirmesi uygun görülmektedir. Bu konuda bir eksiklik olduğunda ise yukarıda sayılan şartlar gözetilerek sadece zaruret miktarınca erkek doktora tedavi caiz görülür. Dolayısıyla soruda bahsedildiği şekliyle kadınların stajyer öğrencilere görünmesi yukarıda şartlar sağlanmadığı takdirde caiz değildir.[287] Erkek bir doktorun hamile bir kadına doğum yaptırmasının hükmünün sorulduğu 1564 numaralı kısa fetvada kadına öncelikle Müslüman bir kadının doğum yaptırması gerektiği, onun bulunmaması halinde ise sırasıyla ehli kitap kadınların, müşrik kadınların, Müslüman erkeklerin ve ehli kitap erkeklerin doğumu gerçekleştirmesinin caiz olacağı ifade edilmiştir.[288] Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan çıkan fetvaları incelendiğinde bu başlıkla ilgili olabilecek bir fetva bulunduğu tespit edilmiştir. Tedavi ve muayene için bir hastanın mahrem yerlerine bakma ve dokunmanın sadece zaruri durumlarda ve tedavinin gerektirdiği miktarda caiz olduğu ifade edilmiştir.[289] Her iki kurumun da bu ortak tutumunun arka planında, İslam'da beden mahremiyetinin korunmasının salt bir hasta hakkı olarak değil aynı zamanda hem hasta hem de sağlık personeli açısından dini bir sorumluluk olarak görülmesi yatmaktadır.[290]

Konuyla bağlantılı diğer bir fetva ise Müslüman bir kadının gayrimüslim bir kadın doktora tedavi olmasıyla ilgili 806 numaralı fetvadır. Hıristiyanların sahip olduğu ancak çalışanları arasında Müslüman kadın doktorların ve hemşirelerin de olduğu bir hastanenin kadın doğum bölümüne başvurmanın hükmü bu fetvada yanıtlandırılmıştır. Bir kadının Müslüman bir erkek doktora tedavi olmasındansa ehli kitap bir kadın doktora tedavi olması kadınların birbirine bakmasının karşı cinsten birinin bakmasından daha hafif olacağından dolayı tercih edilmiştir. Bu konuda

[287] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 74-75; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:27 Tıp Fakültesinde Stajyer Öğrencilerin Doğum Operasyonlarına Katılmasının Hükmü" (Erişim 22 Ocak 2024).
[288] ÜFD, "Fetva No:1564 Erkek Bir Doktorun Hamile Bir Kadını Doğurtmasının Hükmü Nedir?"
[289] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 105.
[290] Özaykal, "'Tıpta Ayıp Yok' mu? 'Doktora Namahrem Olmaz' mı? Biyofikıh Perspektifinden Hastanın Beden Mahremiyeti", 144.

fetvada, Şâfiîfakih Hatîb eş-Şirbînî'nin gayrimüslim kadına tedavi olmanın Müslüman bir erkeğe tedavi olmaktan evla olduğu yönündeki görüşü de aktarılmıştır.[291]

Kadının doğumunu erkek bir doktor gözetiminde gerçekleştirmesi ve erkeklerin kadın doğum alanında uzmanlaşması meseleleri de tıpta mahremiyet başlığı altında tartışılan konulardandır. 925 numaralı fetvada, çalıştığı hastanenin uzak bölgelerde görevlendirilmek üzere erkek ve Müslüman doktorlara ihtiyaç duyması nedeniyle erkek doktorların kadın hastalıkları ve doğum alanında uzmanlaşmalarının istenmesi halinde, bunun dini açıdan caiz olup olmadığı tartışılmıştır. Yukarıdaki fetvalarda zikredildiği üzere Fetva Komisyonu, bir kadının tedavisi söz konusu olduğunda onu sadece hemcinsi kadın bir doktorun tedavi edebileceği kanaatindedir. Kadın doktorların vazifelerini başarılı şekilde yerine getirmeleri sebebiyle erkeklerin kadın hastalıkları ve doğum branşı dışında bir alanda uzmanlaşması daha uygun görülmüştür. Ancak Müslüman bir kadın doktor bulunamazsa ve erkek bir doktorun bir kadını tedavi etmesi zaruri olarak gerekirse hasta kadın muayene edilirken yanında bir kadının yahut mahreminin bulunmasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Doktorun da Allah korkusu taşıması, bakışlarını indirmesi ve gerekmedikçe kadına dokunmaması gerektiği belirtilmiştir.[292]

Sadece zaruri durumlar dahilinde bir kadının doğumunu erkek doktorun gerçekleştirebileceğine ilişkin 1864 numaralı fetvada devlet hastanesinde vazife alması sebebiyle sağlık sigortasından faydalanan ve hastanede tedavi olmak istediği doktoru seçemediğini söyleyen bir adamın sorusu incelenmiştir. Çalıştığı hastanede kadın erkek, Müslüman olan olmayan pek çok doktor çalışıyor olup eşine doğum yaptıracak doktorun nöbetçi doktor olması sebebiyle doğumu kimin yaptıracağını önceden bilememektedir. Ancak hastanede erkek bir doktorun kadın hastayı muayene ettiği esnada kadın bir hemşirenin de yanlarında bulunmasının hastane prosedürlerinden biri olduğunu da belirtmektedir. Fetva Komisyonu, doğum sürecinin de diğer tedaviler gibi değerlendirilerek yabancı bir erkeğin bir kadının avret mahalline

[291] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:806 Gayrimüslim Bir Kadın Doktorun Müslüman Bir Hastayı Tedavi Etmesinde Beis(Haraç) Yoktur" (Erişim 22 Ocak 2024).
[292] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:925 Bir Erkeğin Kadın Hastalıkları Ve Doğum Alanında İhtisası Caiz Midir?" (Erişim 22 Ocak 2024).

bakması ve dokunması yasağının devam ettiğini ifade etmiştir. Bir kadının bir erkek kadın doğum uzmanına görünebilmesi ancak doğumu yaptıracak kadın doktorların bulunmaması, kadının sağlık durumu sıkıntılı olup en yakın hastaneye gidilmesi gerektiği, o konuda uzman kadın doktorların nadir bulunduğu cerrahi bir operasyon geçirmek zorunda kalınması durumunda veya bunların benzeri tıbbi gerekçeler sebebiyle helal görülmüştür. Adamın içinde bulunduğu durumda öncelikli olarak karısını kadın doktorların bulunduğu bir hastane veya sağlık merkezine götürerek doğumunu orada gerçekleştirmesini sağlaması gerekmektedir. Doğumun uzman bir kadın doktor tarafından gerçekleşmesi için çabalar, ancak maddi durumu buna el vermezse sigortalı olduğu devlet hastanesinin imkanlarından faydalanmasında sakınca görülmemiştir.[293]

3585 numaralı fetvada tedavinin İslam dinince mubah görülüp teşvik edilmesinden ötürü tıp ilminin öğrenilmesi ve belirli alanlarda uzmanlaşılması fakihler tarafından farz-ı kifaye kapsamında görülmüştür. Tedavi konusunda asıl olan kadının kadına erkeğin ise erkeğe tedavi olması olduğu belirtilmiştir. Ancak bu koşulun sağlanamadığı durumlarda karşı cinse tedavi olmak mubah görülmüştür. Karşı cinsten bir doktora tedavi olmak için aranan iki temel şart vardır. İlki sadece gerekli olduğu oranda avret bölgelerine bakılmasıdır. Asıl olan avret bölgelerine bakılması ve dokunulmasının haram olmasıyken tedavi zarureti bu yasağı mubah kılmıştır. İkinci şart ise kadın ve erkeğin yalnız başlarına kalmasının ve yasak kapsamında olan halvetin oluşmasının gözetilmesidir. Muayene esnasında kadının mahremlerinden birinin kadının yanında olması yahut erkek doktorla beraber kadın bir hemşirenin odada bulunmasıyla halvet sona ereceğinden bu şart sağlanmış olur. Günümüz koşullarında pek çok hastane ve sağlık merkezlerinde kadın doktorların hizmet veriyor olması sebebiyle öncelikli olarak kadınların kadınlara muayene olma cihetine başvurmaları gerektiği şayet bu mümkün değilse de yukarıda zikredilen kuralların gözetilmesiyle erkek bir doktora başvurmaları caiz görülmüştür.[294] Fetva Dairesi'nin 2024 tarihli 3851 numaralı araştırma fetvasında diş hekimliği özelinde bu ilkeler

[293] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:1864 Zaruret Halleri Dışında Bir Kadının Erkek Doktorda Doğum Yapması Helal Değildir" (Erişim 22 Ocak 2024).
[294] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:3585 Erkek bir doktorun kadınları tedavi etmesi ve bunun tam tersinin hükmü nedir?" (Erişim 07 Ocak 2024).

yeniden ele alınmış olup erkeğin kadını tedavi etmesinin ancak hemcins doktor bulunamaması, zorunlu miktarda avret mahalline bakılması ve halvetin önlenmesi şartlarıyla caiz olduğu teyit edilmiştir.[295]

Din İşleri Yüksek Kurulu, mahremiyetle ilgili fetvasında teşhis ve tedavi amacıyla sadece gerekli ölçüde mahrem yerlere bakma ve dokunmanın caiz olduğunu herhangi bir zaruret bulunmaması halinde mahrem yerlere bakılamayacağını ve dokunulamayacağını ifade etmiştir.[296] Tıpta mahremiyet meselesinde her iki kurumun da aynı temel ilkeden hareket ettiği görülmektedir. Tedavi zarureti olmadıkça karşı cinsten bir doktora muayene olmak caiz değildir. Her iki kurum da zaruret halinde bu yasağın kalkacağını ve muayene sırasında belirli şartların gözetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

3.4. İlaç Endüstrisine Dair Fetvalar

Necis ve haram kılınan maddeler ilaç sanayisi, kozmetik ve gıda sanayisi gibi muhtelif sahalarda kullanılmaktadır. Necis bir hayvandan elde edilen jelatinin gıda sanayinde kullanılması hakkında istihale yoluyla tahir olduğu görüşünde olanlar olduğu gibi necis kaldığını düşünerek haram olduğunu söyleyenler de vardır. Yahut necis maddelerin tedavi için kullanılmasıyla ilgili necisle tedavi olmayacağı görüşünde olanlar olduğu gibi belli şartlar altında tedaviyi mubah görenler de vardır.[297] İlaç endüstrisinin gelişen teknolojiler sonucu büyük bir saha olması sonucu getirdiği bu yenilikler fıkıh camiasında tartışılarak farklı görüşler serdedilmektedir. Ürdün Fetva Dairesi'ne de tedavi amacıyla kullanılan ilaç veya gıda olarak tüketilen ürünlerin içeriğinde kullanılan alkol, domuz, asit ve bazı necis maddeler gibi maddelerin bulunması durumunda bu ürünleri kullanmanın şeri hükümleri hakkında sorular yöneltilmiş olup konuya dair toplamda dört fetva ve bir karar bulunmaktadır.

İlaç ve gıda ürünlerinde bulunması halinde şeri hükmünün ne olacağı tartışılan bir diğer madde ise domuz ve domuzdan elde edilen ürünlerdir. Domuz kemiği, derisi

[295] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No: 3851 Diş Hekiminin Çalışma Kuralları", (Erişim 04 Şubat 2024).
[296] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 105.
[297] Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye*, 2/6 (Aralık 2022), 35.

veya necis maddelerden elde edilen jelatinin necis olduğuyla ilgili olarak 128 numaralı kararda Gıda ve İlaç Genel Müessesesi Müdürlüğü'nden gelen talep incelenmiştir. Müdürlük, domuzdan elde edilen hayvansal içerikli jelatin maddesini ihtiva eden hammaddelerin kullanıldığı vitaminlerin bulunduğu bazı ürünlerin kullanımı hususunda Fetva Dairesi'nin görüşünü istemektedir. Bu vitaminler, diğer bileşenler ile karıştırıldığında kıvamını koruması için ambalaj maddesi olarak jelatinin kullanılması gerektiği ve ürünlerin takviye edici gıda kategorisinde olup ilaç olarak kullanılmadıklarını da belirtmiştir. Mâide Suresi üçüncü ayet delil gösterilerek domuz kemiği ve derisinden yahut necis maddelerden elde edilen jelatininde de necis olduğu zikredilmiştir. Allah Teâlâ "*Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanlar… size haram kılındı*."[298] buyurmuştur. Buna binaen domuzdan yahut necis hayvanlardan elde edilen jelatinin ilaç üretiminde ve besin takviyelerinde kapsül olarak kullanılması caiz değildir. İnek, balık, bitkisel jelatin gibi yenmesi helal olan diğer hayvanlardan elde edilebilecek jelatin opsiyonları mevcutken domuzdan elde edilen jelatin muadili bulunmayacak bir ürün değildir. Muadili bulunması sebebiyle kullanılması caiz değildir.[299]

Bu başlık altında incelenecek bir diğer fetva ise domuz pankreasından alınan bir enzimi içeren bebek mamasının tüketilmesi hakkındadır. 11.05.2010 tarihinde verilen ve resmi sitede "yiyecek ve içecekler" başlığı altında yer alan 734 numaralı araştırma fetvasında Standartlar ve Metroloji Enstitüsü genel müdüründen[300] gelen domuzun pankreasından alınan bir enzimin bebek mamalarında kullanılmasının hükmü hakkındaki soru yanıtlanmıştır. Domuz ve türevlerinin Kur'an-ı Kerim'de açık nassla haram olduğu belirtilerek şayet domuz içeriği alternatifi olmayan bir ilaçta bulunuyorsa ancak o zaman tedavi amacıyla kullanımının caiz olacağı belirtilmiştir. Söz konusu mamayı tüketecek bebekler arasında hasta bebekler de hasta olmayan bebekler de olabileceği için tüketimi caiz görülmemiştir.[301] Din İşleri Yüksek Kurulu

---

[298] Mâide, 3.

[299] *Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, Karârât meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 319-320; Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Karar No:128 Domuz Kemiği veya Derisi yahut Necis Maddelerden Elde Edilen Jelatin Necistir" (Erişim 04 Şubat 2024).

[300] من عطوفة مدير عام مؤسسة المواصفات والمقاييس

[301] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:734 Domuz Pankreasından Alınan Bir Enzim İhtiva Eden Bebek Maması Hakkındaki Hüküm" (Erişim 04 Şubat 2024).

ise etinin yenilmesi haram olan hayvanlardan elde edilen tıbbi malzemelerin muadilinin bulunmaması ve doktor tarafından tavsiye edilmesi üzerine kullanılmasının caiz olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda, hayati önem taşıyan tedavilerde alternatif başka bir tedavinin bulunmaması halinde domuz kalp kapakçığının kullanılmasına da cevaz verilmiştir.[302]

Sığır içerikli muadil bir ilaç alternatifi bulunmasına rağmen domuz içerikli ilaçların kullanılmasının hükmüne ilişkin soru 2875 numaralı fetvada cevaplandırılmıştır. Domuzun ayni necis olması yani eti, derisi, kemikleri ve kendisinden üretilen tüm maddelerin de necis olması sebebiyle üretimi esnasında kendisine domuz katılan tıbbi madde ve ilaçlar necistir. Yerine kullanılabilecek başka ilaçların bulunmaması halinde kullanımı zaruri olarak caizdir. Domuz içerikli ilacın eşdeğeri olacak kuvvette olup onunla aynı etkiyi yapacak ve istenilen hedefe ulaşılacak sığır içerikli bir ilacın bulunması halinde domuz içerikli ilaçların kullanımı caiz görülmemektedir. İki ilaçtan hangisinin daha faydalı olduğunun ise uzman ve yetkili merciler tarafından tespit edilmesi gerektiği ilgili fetvada zikredilmiştir.[303] Din İşleri Yüksek Kurulu, içeriğinde yenilmesi veya kullanılması haram olan bir maddenin bulunduğu ilaçla tedavi olmaya ilişkin olarak hastalığı tedavi edecek helal içerikli başka bir ilacın bulunmaması yahut bulunsa dahi ilaca ulaşılamaması durumunda güvenilir bir doktorun tavsiyesi sonucu bu ilacın kullanılmasının zarureten caiz olduğu görüşündedir. Bu görüşünde "*Zaruretler haramlar mübah kılar*." kaidesine dayandığı için zaruret durumunun ortadan kalkması halinde ilacın kullanılmasının caiz olmayacağını söylemektedir.[304]

İlaç ve gıda endüstrisindeki ürünlerin bileşeninde hiyalüronik asidin bulunmasının hükmü 3613 numaralı fetvanın konusu olmuştur. Soruda hiyalüronik asidin önemli kullanım alanlarından birinin cildin yumuşaklığını geri kazandıran ve kırışıklıkları azaltan ürünler olduğu da belirtilmiştir. İslam'ın insanlara görünüş ve kıyafetinde süslenme ve güzelleşmeyi mendup kılması sebebiyle kırışıklıkları ve

[302] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 21.
[303] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:2875 Sığır Alternatifi Bulunmasına Rağmen Domuz İçerikli İlaçların Kullanılmasının Hükmü" (Erişim 04 Şubat 2024).
[304] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 20.

gözenekleri azaltıp gideren yahut cildi doğal rengine döndüren ürünlerin kullanımında sakınca görülmemiştir. Bu ürünlerin kullanılabilmesi için ürün içeriğinin temiz maddelerden oluşması, ürünün kullanılması akabinde herhangi bir zarar değmemesi ve ürünlerle karşı tarafın kandırılmaması şart koşulmuştur. Ürünlerin güvenlik ve etkinliği ile ilgili olarak hüküm verecek esas merciler olarak Sağlık Bakanlığı ile Gıda ve İlaç Müessesesi'ne işaret edilmiştir.[305]

Fetva Komisyonu 29.06.2021 tarihinde verdiği 3620 numaralı araştırma fetvasında bilimsel içeriği %6 oranında ethanol içeren Guayfen isimli ilacı piyasaya sürmenin caiz olup olmadığı sorusunu yanıtlamıştır. Bu karışımın balgam söktürmeye uygun bir karışım olduğu ve yetişkinlerde kullanılan dozun her 10 ml'de 470 mg bu karışımdan içerdiği bilgileri de soruda yer almaktadır. İlgili fetvada öncelikle alkolle ilgili genel hüküm zikredilmiştir. Alkollerin sarhoş eden ve sarhoş etmeyen olmak üzere iki türü olduğu belirtilerek şayet kullanılan alkol türü sarhoşluk vermeyen bir tür ise gıda ve ilaç endüstrisinde kullanılmasında sakınca görülmemiştir. Ancak alkol sarhoşluk veren bir türde ise ilaç sanayinde kullanımında çeşitli detaylar söz konusu olmuştur. İlaç saf olarak alkolden oluşur veya alkol karışımda galip gelirse bu durumda bu ilaçla tedavi helal görülmemiştir. Allah Teâlâ'nın onda şifa verici bir hususiyet yaratmadığı vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in (as) "*Haramla tedavi olmayınız*."[306] hadisi ve Târık bin Süveyd ile arasında geçen hadisede Hz. Peygamber'in (as) ona şarabın hastalık olduğunu söylemesi[307] bu görüşün delilleri olarak fetvada yerini almıştır.

Şayet sarhoşluk veren alkolün ilaçtaki oranı az ise bazı şartlar altında bu ilaçların kullanımına müsaade edilmiştir. İlk şart bu ilaca eş değer, faydalı ve alkol içermeyen bir alternatifinin bulunmamasıdır. İkincisi Müslüman ve adil bir doktorun bu ilaçla hastalığın iyileşeceğine dair zann-ı gâlibinin olmasıdır. Üçüncü şart ise alkolün ilacın diğer bileşenleri içinde çözünerek bileşimde eser miktarda yer almasıdır. Bu sebeple soruda geçtiği şekliyle içeriğinde ethanol bulunan bir ilaçtan daha faydalı

[305] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:3613 Tıbbî Malzemelerde Asit Kullanımı Hususundaki Hüküm" (Erişim 04 Şubat 2024).
[306] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen Ebî Dâvûd*, ed. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 4/7/4.
[307] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen Ebî Dâvûd*, 4/7/4.

veya ona eş değer olan ve içerisinde alkol bulunmayan bir başka ilaç bulunmadığı takdirde bu ilacın kullanılması caiz görülmektedir. İlacı piyasaya sürebilmek için diğer iki koşulun da sağlanması gerekmektedir.[308] Din İşleri Yüksek Kurulu ise içeriğinde alkol bulunan burun spreylerini kullanmaya ilişkin olarak spreylerde bulunan fenil etanolün sarhoşluk vermeyen türden bir alkol olduğunu söyleyerek spreylerin kullanılmasında sakınca görmemiştir.[309]

Bir Müslüman pek tabi içerisinde necis madde bulunan herhangi bir gıda ürününü kullanmak istemez yahut bilinçli olarak tercih etmez. İlaç, gıda ve kozmetik sektöründeki gelişmelerin takip edilmesi ise alanda uzman olmayan kişiler için güçtür. İçerikleri anlaşılmak istense dahi etiketlerdeki bilgiler ilk bakışta anlaşılabilecek basitlikte değildir. Bu sebeple kendisine sunulan ürünlerin helalliğinin denetlenmesi alanda uzman kişilerce yapılmalıdır. Bu ürünler ortaya çıktıktan sonra helalliğinin sorgulanmasında piyasaya sürülürken helal olup olmadığının belirlenmesi ürünü tercih edecek müşteri için kolaylaştırıcı bir gösterge olacaktır. Bu noktada interdisipliner çalışmaların yapılmasının önemi de ortaya çıkmaktadır. Başlangıç noktasında şeri kurallar çerçevesinde adım atılması ve zaruri bir kullanım söz konusu ise de alternatifinin aranması isabetli görünmektedir. İlaç endüstrisine ilişkin fetvalar değerlendirildiğinde her iki kurumun da aynı temel ilkede buluştuğu görülmektedir. Haram içerikli maddelerin kullanımı ancak alternatifinin bulunmaması ve tıbbi zaruret halinde caiz görülmektedir.

[308] Ürdün Fetva Dairesi ÜFD, "Fetva No:3620 İlaç Endüstrisinde Alkol Kullanımına Dair Kurallar" (Erişim 04 Şubat 2024).
[309] Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*, 21.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında Ürdün Fetva Dairesi'nin tıbbi fetvaları incelenmiş, Fetva Meclisi'nin 41 kararı, 54 araştırma fetvası ve 15 kısa fetva olmak üzere toplam 110 fetva ve karar tasnif edilerek analiz edilmiş ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ilgili fetvaları ile mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu fetva ve kararların tamamı incelenmekle birlikte tezin kapsam ve sınırlılıkları çerçevesinde belirlenen başlıklar altında değerlendirilebilecek olanlar çalışmaya dahil edilmiştir.

Konu dağılımı açısından değerlendirildiğinde, incelenen fetva ve kararların en yoğun biçimde üreme fıkhı başlığında toplandığı görülmektedir. Aile planlaması, doğum kontrol yöntemleri, yardımcı üreme teknikleri ve gebeliğin sonlandırılması konularında verilen fetva ve kararlar, incelenen toplam 110 metin içinde sayıca en büyük grubu oluşturmakta ve tüp bebek, embriyo dondurma, preimplantasyon genetik tanı ve taşıyıcı annelik gibi alt meselelere uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu yoğunlaşmanın temel sebebi, üreme teknolojilerinin hızla çeşitlenmesi ve Müslüman toplumun bu alandaki şeri hükümlere olan talebinin artması olarak değerlendirilebilir. İkinci sırada, organ ve doku nakli ile estetik müdahale gibi beden üzerine müdahale başlığındaki fetvalar gelmektedir. Meslek ahlakı, tıpta mahremiyet ve ilaç endüstrisi konularında ise sayıca daha az ancak işlevsel açıdan önemli fetvalar mevcuttur. Hayatın sonu konusunda beyin ölümü ve nafile tedavinin terki gibi meseleler nispeten az sayıda fetva ile ele alınmış olmakla birlikte bu fetvalar Fetva Meclisi kararı niteliğinde olup kurumsal ağırlık taşımaktadır.

Fetva metodolojisi açısından tespit edilen en belirgin özellik, Ürdün Fetva Dairesi'nin mezhepsel bir esnekliği benimsemiş olmasıdır. Daire, Şâfiî mezhebini başlangıç noktası olarak kabul etmekle birlikte güncel tıbbi meselelerde diğer mezheplerin görüşlerinden de faydalanmaktadır. İbadat fetvalarında dahi 718 fetvanın yirmisinden fazlasında Şâfiî mezhebi dışına çıkılmış olması bu esnekliğin somut bir göstergesidir. Tıbbi fetvalar söz konusu olduğunda ise mezhep sınırlarının daha sık aşıldığı görülmektedir. Maslahat, zaruret ve külli kaideler gibi araçlar belirleyici bir rol üstlenmektedir. İncelenen fetvalarda en sık başvurulan külli kaideler "Zarar vermek

ve zarara zararla karşılık vermek yoktur." ile "Meşakkat kolaylık getirir." kaidesi olmuştur. Bu kaideler özellikle nafile tedavinin terk edilmesi, üreme teknolojilerine izin verilmesi ve organ naklinin şartlarının belirlenmesi gibi meselelerde hükme ulaşmada işlevsel bir araç olarak kullanılmıştır.

Uluslararası fıkıh akademileri ile ilişki bakımından Ürdün Fetva Dairesi, tıbbi fetvalarında başta Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî ve el-Mecmau'l-Fıkhiyyü'l-İslâmî olmak üzere iki uluslararası akademinin görüşlerine açıkça atıfta bulunmaktadır. Tüp bebek, embriyo dondurma, organ nakli, beyin ölümü ve ilaç endüstrisi başlıklarındaki fetvalarda bu akademilerin kararlarına doğrudan referans verildiği görülmektedir. Bu durum, Fetva Dairesi'nin yerel bir kurum olmasına karşın küresel İslam hukuku tartışmalarıyla bağlantısını koruduğunu ve uluslararası akademilerin görüşlerini salt bilgi olarak değil, kendi hükmünü destekleyen bir gerekçe unsuru olarak kullandığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte tüm fetvalar uluslararası akademi görüşleriyle örtüşmemektedir. Bazı meselelerde Fetva Dairesi, akademilerin kararlarından farklı bir hükme ulaşmaktadır. Embriyo dondurma meselesindeki fetva bunun en belirgin örneğidir.

Ürdün Fetva Dairesi ile Din İşleri Yüksek Kurulu'nun tıbbi fetvalarının mukayesesi, iki kurumun aynı meselelerde büyük ölçüde örtüşen sonuçlara ulaştığını ortaya koymaktadır. İki kurum da canın korunması, neslin muhafazası ve zaruret ilkesi gibi makâsıd-ı şerîa çerçevesinde ortak bir metodolojik zeminde buluşmaktadır. Kürtajın yalnızca belirli koşullar altında ve dört aylık sınır gözetilerek cevazına hükmedilmesi, tüp bebeğin evlilik içinde sınırlı şartlarla caiz görülmesi, organ naklinin hayat kurtarma gerekçesiyle meşrulaştırılması ve beyin ölümünün gerçek ölüm olarak kabul edilmesi bu örtüşmenin belirgin örnekleridir. Bununla birlikte iki kurum arasında yapısal farklılıklar da dikkat çekmektedir. Ürdün Fetva Dairesi, bireyden ya da resmi kurumlardan gelen spesifik sorulara yanıt niteliğinde, vakaya özgü ve ayrıntılı fetvalara yönelirken Din İşleri Yüksek Kurulu genel ilkeler çerçevesinde daha soyut bir anlatım tercih etmektedir. Bu farklılık özellikle atıf yapılan klasik kaynak yoğunluğunda açıkça görülmektedir: Ürdün Fetva Dairesi'nin fetvaları İmam Şâfiî'nin *el-Ümm'ü* ve Hatîb eş-Şirbînî'nin *Muğni'l-muhtâc*'ı gibi eserlere doğrudan metin

alıntısıyla atıfta bulunurken Din İşleri Yüksek Kurulu fetvaları klasik kaynaklara daha az doğrudan referans vermektedir.

Kurumsal işleyiş açısından Fetva Dairesi'ne yöneltilen soruların yalnızca bireysel vatandaşlardan değil devlet kurumlarından ve sağlık çalışanlarından da geldiği tespit edilmiştir. Organ nakli kanun tasarısının şer'î hükmünün sorulması, tüp bebek merkezleri ruhsatlandırmasına ilişkin yasal düzenleme talepleri ve doğuma yardımcı üreme teknolojilerine dair kanun tasarılarına önerilen düzeltmeler bunların örnekleridir. Bu durum Fetva Dairesi'nin salt dini bir danışma mercii olarak kalmayıp Ürdün'de tıbbi mevzuata doğrudan katkı sağlayan bir kurum konumuna yükseldiğini göstermektedir. Fetvaların bu çok yönlü muhatap yapısı, İslam hukukunun kurumsal işleyişi açısından önemli bir biyofıkıh modeli ortaya koymaktadır; zira fetva, burada salt bireysel yönlendirme olmaktan çıkmakta ve kamusal normatif bir araç işlevi görmektedir.

İncelenen fetvalar içindeki hüküm örüntüsü değerlendirildiğinde Fetva Dairesi'nin genel tutumunun zaruret ve maslahat ekseninde koşullu cevazlara yöneldiği görülmektedir. Bu eğilim en belirgin biçimde üreme fıkhı fetvalarında kendini göstermektedir: tüp bebek, preimplantasyon genetik tanı ve çoğul gebelikte seçici redüksiyon gibi uygulamalar belirli şartların sağlanması kaydıyla caiz görülmüş; sınırsız bir serbestlik tanınmamış olmakla birlikte katı bir yasakçı tutum da benimsenmemiştir. Kürtaj meselesinde ise ceninin kırk günlük, dört aylık ve dört ayın üzerindeki aşamalarına göre farklılaşan bir hüküm silsilesi kurulmuş; bu kademelendirme İslam hukukundaki cenin statüsü anlayışının çağdaş tıbbi uygulamalara tutarlı biçimde yansıtılması olarak öne çıkmaktadır. Kalp masajının ümitsiz hastalarda terk edilmesine cevaz verilmesi ve beyin ölümünün gerçek ölüm sayılması ise hayatın sonu meselelerinde Fetva Dairesi'nin tıbbi gerçekliği hukuki hükmün kaynağı olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Fetvaların delil yapısı incelendiğinde Fetva Dairesi'nin ayetleri büyük ölçüde doğrudan hüküm kaynağı olarak değil genel ilkeyi belirleyici bir çerçeve olarak kullandığı görülmektedir. Örneğin "Andolsun biz Âdemoğlunu mükerrem kıldık." ayeti insan bedenine müdahale meselelerinde onurun güvence altına alındığını ve bu

güvencenin belirli kısıtlamaları zorunlu kıldığını ortaya koyan bir temel olarak işlev görmektedir. “Kim bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.” ayeti ise organ nakline cevaz gerekçesi olarak kullanılmaktadır. Bu yorum biçimi, Fetva Dairesi’nin güncel tıbbi meselelere nass temelli ama belirli bir esnekliğe açık bir metodoloji ile yaklaştığını göstermektedir. Hadis kullanımında ise özellikle meslek ahlakı ve ilaç endüstrisi fetvalarında “Bizi aldatan bizden değildir.” ile tedaviyi emreden hadis öne çıkmaktadır.

Netice itibarıyla bu çalışma, Ürdün Fetva Dairesi’nin tıbbi fetvalarını Türkçe akademik literatüre ilk kez sistematik biçimde kazandırmakta, kurumun biyofıkıh alanındaki fetva metodolojisini ortaya koymakta ve Din İşleri Yüksek Kurulu ile mukayeseli bir değerlendirme sunmaktadır. İncelenen 110 fetva ve karardan elde edilen veriler, çağdaş İslam hukukunda güncel tıbbi meselelerin nasıl ele alındığını hem kurumsal işleyiş hem de hüküm örüntüsü açısından somut biçimde göstermektedir. Fetva taleplerinin gelecekte de artması ve tıbbi teknolojilerin hızla çeşitlenmesi bekleniyor olduğundan Ürdün Fetva Dairesi gibi kurumların yöntemlerinin incelenmesi, karşılaştırmalı biyofıkıh araştırmalarına katkı sağlamaya devam edecektir. Bu alanda yapılacak yeni çalışmalar özellikle yapay zeka destekli tıbbi kararlar, gen düzenleme teknolojileri ve biyonik organ uygulamaları gibi henüz fetva gündemine girmemiş konularda kurumsal fetva pratiklerinin nasıl şekilleneceğini anlamayı kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

Akartepe, Şeyma. *Hekim Hatalarının Hanefî Mezhebi Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Apaydın, Hüseyin Yunus. "İçtihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/487-488. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Aydın, Mehmet Âkif. "Mecelle-i Âhkam-ı Adliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/231-235. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

Aynî, Bedreddin el-. *Umdetü'l-Kârî*. thk. Muhammed Münîr Abdo. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâs, ts.

Az, Adem - Hakan Ertin (ed.). *Tıbbî, Dini, Hukuki ve Etik Açıdan Bedene Yapılan Müdahaleler*. İstanbul: İSAR Yayınları, 2020.

Baktır, Mustafa. "Kaide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/205-210. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Baydar, Tuba Erkoç. "Fıkhi Açıdan İnsanı Kavramı Bezm-i Elestten Kabre İnsanın Mükellef Oluşunun Serüveni". *İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları*. İstanbul: İlem Yayınları, 2019, 467-500.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Kitâbu's-süneni'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2003.

Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm. *el-İftâ* 31 (Kasım 2017).

Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm. *el-İftâ* 39 (Mart 2020).

Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm. *el-İftâ* 41 (Mart 2021).

Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm. *el-İftâ* 42 (Ekim 2021).

Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm. *el-İftâ* 46 (Eylül 2023).

Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm. *et-Takrîru'l-İhsâî es-Senevî 2022*. 2022.

Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm. *Karârâtu meclisi'l-iftâi ve'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*. Ürdün: Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm, 2015.

Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm. *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye* 1/2 (Aralık 2019).

Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm. *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye* 1/5 (Aralık 2021).

Dâiratu'l-İftâi'l-Âmm. *Mecelletü'l-Fetvâ ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye* 2/6 (Aralık 2022).

Dadaş, Mustafa Bülent. "Bir Fetva Belirleme Yöntemi Olarak Heyet İçtihadı Ve İslam Dünyasında Bu Amaçla Kurulan Fıkıh Meclisleri". *Bilimname Düşünce Platformu* C:XXVIII/S:28 (2015), 311-342.

Dadaş, Mustafa Bülent. "Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Fetva Siyaseti". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25-26 (2015), 37-74.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "Mâide Suresi 32. Ayet Tefsiri". Erişim 22 Ocak 2024. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/701/32-ayet-tefsiri

Diyanet İşleri Başkanlığı. "Mü'minûn Suresi 5-7. Ayet Tefsiri". Erişim 22 Ocak 2024. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%BC'min%C3%BBn-suresi/2678/5-7-ayet-tefsiri

Diyanet İşleri Başkanlığı. "Nisâ Suresi 29. Ayet Tefsiri". Erişim 22 Ocak 2024. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/522/29-ayet-tefsiri

Din İşleri Yüksek Kurulu. *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Din İşleri Yüksek Kurulu. "Dondurulmuş Sperm veya Embriyonun Kocanın Ölümünden Sonra Kullanılması". Erişim 22 Ocak 2024. https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/Karar/38334/dondurulmus-sperm-veya-embriyonun-kocanin-olumunden-sonra-kullanilmasi

Din İşleri Yüksek Kurulu. "Münâfikûn Suresi 9-11. Ayet Tefsiri". Erişim 22 Ocak 2024. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%BCn%C3%A2fik%C3%BBn-suresi/5197/9-11-ayet-tefsiri

Din İşleri Yüksek Kurulu. "Taşıyıcı Annelik Uygulaması ve Böyle Bir Yolla Doğan Çocuğun Annesi, Nesebi, Mirası, Mahremiyeti ve Velayetinin Dini Hükmü Hakkında". Erişim 31 Mayıs 2024. https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/Karar/4482/tasiyici-annelik-uygulamasi-ve-boyle-bir-yolla-dogan-cocugun-annesi-nesebi-mirasi-mahremiyeti-ve-velayetinin-dini-hukmu-hakkinda

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen Ebî Dâvûd*. ed. Şuayb el-Arnavûdî - Muhammed Kâmil. ts.

Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1996.

Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî. *Meâlimu's-sünen*. ed. Muhammed Râğip et-Tabbah. ts.

Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. Türkiye: Dâru't-tıbâat'il-âmira, 1918.

Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. ed. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbi'l-Halebî, 1955.

Görgülü, Ülfet. "Din İşleri Yüksek Kurulunun Tıbbî Konulardaki Fetvalarına İlişkin Metodolojik Bir Değerlendirme". M. İhsan Karaman - Hakan Ertin - Mürteza Bedir (ed.), *Fıkıh ve Biyoetik: İslam Hukuku Bakımından Tıbbî Konularda Karar Verme Süreci-2*. İstanbul: İSAR Yayınları, 2021, 181-195.

Görgülü, Ülfet. *Fıkıhta Cenin Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.

Görgülü, Ülfet. "Yaşam Desteğinin Kısıtlanması Ya da Sonlandırılmasının Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi". *Marife* 12/2 (2012), 49-66.

Hadbûl, Khalid Ali. *Menhec Dâirati'l-İftâi'l-Âmm el-Ürdüniyye fi'l-Fetvâ*. Mafraq: Âli Beyt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-. Bk. Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî.

Hatîb eş-Şirbînî. *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti meânî elfâzi'l-Minhâc*. thk. Ali Muhammed Muavvid - Adil Ahmed Abdulmevcud. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

Hatîb, Meryem Ahmed Gâlib el-. *el-Mesâilü'lletî hâlefet fîhâ dâiretü'l-iftâi'l-Âmm el-Ürdüniyye el-mezhebeş-şâfiî fi'l-ibâdât: dirâse fıkhiyye mukârene*. Ürdün: Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

İbn Ferhûn, Burhâneddin. *Tebsiratu'l-hükkâm*. 2 Cilt. 1986.

İmâm Ahmed bin Hanbel. *Müsnedü'l-imâm Ahmed bin Hanbel*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Kânûnu Ahvâli'ş-Şahsiyyeti'l-Ürdüniyye. Madde 136 (2010).

Kudât, Mahmûd Nâyif Hasen el-. *Fetâvâ dâirati'l-iftâi'l-Ürdüniyye fi'l-müstecedâti't-tıbbiyye: dirâse fıkhiyye mukârene*. Ceraş: Ceraş Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî. *Karârâtu ve tavsiyyâtu mecmai'l-fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî*. Cidde: Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, 2020.

Mecmau'l-Fıkhıyyi'l-İslâmî. "Mecmau'l-Fıkhıyyi'l-İslâmî Hakkında". Erişim 22 Ocak 2024. https://ar.themwl.org/node/11

Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî. "İslam'da Çocuk Hakları Sempozyumu". Erişim 22 Ocak 2024. https://iifa-aifi.org/ar/128.html

Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî. "Karar No:250 Tecavüz Nedeniyle Kürtaj Olmaya İlişkin". Erişim 22 Ocak 2024. https://iifa-aifi.org/ar/44167.html

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *Sünenü'n-Nesâî*. 6 Cilt. 1930.

Özaykal, Merve. "'Tıpta Ayıp Yok' mu? 'Doktora Namahrem Olmaz' mı? Biyofıkıh Perspektifinden Hastanın Beden Mahremiyeti". İlhan İlkılıç - Cüneyt Kucur - Orhan Önder (ed.), *Tıp ve Ahlak Dizisi: Hasta Mahremiyeti*. İstanbul: İSAR Yayınları, 2020, 139-164.

Özaykal, Merve - Hakan Ertin (ed.). *Hayat ne zaman başlar, Ne Zaman Biter?: Tıbbî, Dini ve Etik Sorunlar*. İstanbul: İsar Yayınları, 2021.

Özdemir, Merve. *İslam Hukukuna Göre Beden Üzerinde Tasarruf ve Organ Nakli*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.

Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü. "Ulusal Aile Planlaması Hizmet Rehberi Kontraseptif Yöntemler". C. II. Ankara, 2005.

Selman, Nuh Ali. "Fetva No:675 Embriyo Dondurmanın Hükmü". *Dâru'l-İftâ*. Kasım 2023. https://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=675#.Y1Dl9OxBxa1

Şeyhan, Süleyman Yusuf. *el-Fetvâ fi'l-Ürdün Târîhen ve Fıkhen ve Menhecen*. Ürdün: Ürdün Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.

Uğur, Eda. *Ahvâl-i Şahsiyye Bağlamında Ürdün Fetvâ Kurumu ve İşleyiş Yöntemi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Ülger, Şeyma. *Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili (Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî Örneği)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Ürdün Fetva Dairesi. "2009 Senesi Fetva Kanunu Değişiklikleri". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=44

Ürdün Fetva Dairesi. "2018 Senesi 36 Sayılı Yönetmelik". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=45

Ürdün Fetva Dairesi. "Devlet Hizmetlerinin Sağlanmasına İlişkin Tüzüğün Genel Çerçevesi". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=166

Ürdün Fetva Dairesi. "En İyi Devlet Web Sitesi Ödülü". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=71

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva Dairesi Hakkında". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=39

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva Dairesi Soru Gönderme Sayfası". Erişim 21 Ocak 2024. https://aliftaa.jo/AddQuestion.aspx

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva Dairesi Tarafınca Sunulan Hizmetler". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=61

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva Dairesi'nin Vizyonu". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=165

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva Kanunu (2006 Senesi)". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=43

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva Metodu". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=47

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 402 Annenin Hayatını Tehlikeye Sokan Gebeliklerin Sonlandırılması Caizdir". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question1.aspx?QuestionId=402

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 439 Klonlamanın Hükmü". Erişim 29 Mayıs 2024. http://aliftaa.jo/research-fatwas/439

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 617 Tüp Ligasyonu Yaptırmanın Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=617

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 684 Güzelleşmek İçin Ben Aldırmak Caizdir". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=684

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 959 Gerçekten Hasta Olmaksızın Rapor Almanın Yasaklanması". Erişim 13 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=959

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 967 İlacın Hastaya Zarar Vermesi Durumunda İlacın Kesilmesinde Kısıtlama Olmaması". Erişim 29 Mayıs 2024. http://aliftaa.jo/fatwa/967

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1553 Aileden Verici Bulunamaması Durumunda Yurt Dışından Böbrek Nakli Yaptırmanın Şerî Hükmü Nedir?" Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question1.aspx?QuestionId=1553

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2695 Tıbbî Hatalar Uzman Doktorlar Tarafından Tespit Edilir". Erişim 12 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2695

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2797 Hayvan Fetüsü Plasentalarının Tıbbî ve Kozmetik Ürünlerde Kullanılmasının Hükmü". Erişim 13 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2797

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2876 Diş Hekimliğindeki Hatalardan Bir Örnek". Erişim 12 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2876

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3273 Estetik Operasyonların Hükmü". Erişim 13 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=3273

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3490 Tıbbî Hatanın Sorumluluğu". Erişim 12 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3490

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3512 Diploma Kiralamanın Hükmü". Erişim 12 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3512

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3652 Korona Aşı Belgesinde Sahtecilik Yapmanın Hükmü". Erişim 13 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=3652

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3851 Diş Hekiminin Çalışma Kuralları". Erişim 04 Şubat 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3851

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 287 40 Günlük Olmamış Bebeğin Aldırılmasının Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=287

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 398 Kayıt Dışı Bir Evlilikten Oluşan Gebeliği Sonlandırmak Caiz Değildir". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=398

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 423 Erkek Çocuk Sahibi Olabilmek İçin Olası Doğum Tarihi ve Döllenme Günlerini Hesaplayan Program Yapmanın Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=423

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 553 İlk Eşten Yumurtanın Alınıp İkinci Eşin Rahmine Yerleştirilmesinin Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=553

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 561 Dört Aylık Bir Cenini Herhangi Bir Özür Olmaksızın Aldırmanın Sonucu Nedir". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=561

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 733 Ceninin Cinsiyetini Belirleme Operasyonlarına Dair Hüküm". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=733

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 734 Domuz Pankreasından Alınan Bir Enzim İhtiva Eden Bebek Maması Hakkındaki Hüküm". Erişim 04 Şubat 2024. http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=734

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 743 Çoğul Gebelik Durumlarında Ceninlerden Bazılarının Düşürülmesinin Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=743

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 749 Zina Sonucu Oluşan Gebeliğin Sonlandırılması Caiz Değildir". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=749

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 791 Dört Aylık Olmamış Hasta Bebeklerin Kürtaj Edilmesi Caizdir". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=791

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 806 Gayrimüslim Bir Kadın Doktorun Müslüman Bir Hastayı Tedavi Etmesinde Beis Yoktur". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=806

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 865 Organlarını Bağışlayan Kişinin Hayattayken İzni Gerekli Midir?" Erişim 15 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=865

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 925 Bir Erkeğin Kadın Hastalıkları ve Doğum Alanında İhtisası Caiz Midir?" Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=925

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 931 Ceninin Cinsiyetini Belirlemeye Dair Hüküm". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=931

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 968 Tüp Ligasyonuna İlişkin Karar". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=968

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1170 Ailenin Yeni Bir Çocuğa Bakacak Durumu Olmaması Halinde Kürtaj Caiz Midir?" Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question1.aspx?QuestionId=1170

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1171 Erkek Çocuk Sahibi Olmak İçin Bebeğin Cinsiyetini Belirlemenin Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question1.aspx?QuestionId=1171

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1556 Epilasyon Yaptırmak İçin Avret Mahallinin Açılması". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question1.aspx?QuestionId=1556

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1557 Telefon Üzerinden Göz Bankası Dostları Derneği'ne Kornea Bağışı Veya Tam Bir Organ Bağışı Caiz Midir?" Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question1.aspx?QuestionId=1557

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1559 Talesemi Hastası Olduğu Tespit Edilen Üç Aylık Bir Bebeğin Düşürülmesi Haram Mı Yoksa Mubah Mıdır?" Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question1.aspx?QuestionId=1559

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1560 Peeling Yaptırmak Hakkında". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question1.aspx?QuestionId=1560

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1561 Kozmetik Ürünlerde Karınca Kullanımı". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=1561

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1562 Henüz Bir Aylık Olmamış Bebeğin Düşürülmesi Caiz Midir?" Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question1.aspx?QuestionId=1562

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1564 Erkek Bir Doktorun Hamile Bir Kadını Doğurtmasının Hükmü Nedir?" Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question1.aspx?QuestionId=1564

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 1864 Zaruret Halleri Dışında Bir Kadının Erkek Doktorda Doğum Yapması Helal Değildir". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=1864

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2052 Genetik Bir Hastalığa Sahip Olma İhtimaline Binaen Doğum Kontrolünün Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2052

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2144 Bir Kadının Çocuk Sahibi Olmamak İçin Ameliyat Olması Ne Zaman Caizdir?" Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2144

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2739 Patau Sendromuna Yakalanmış Yahut Taşıyıcı Olduğu Bilinen Bir Fetüse İlişkin Gebeliğin Sonlandırılmasının Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2739

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2766 Evliliği Düzenleyen ve Şerî Maksadını Gerçekleştiren Kanunların Konulmasında Bir Sakınca Yoktur". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2766

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2789 Kanser Hastası Bir Annenin Kürtaj Olmasının Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2789

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2875 Sığır Alternatifi Bulunmasına Rağmen Domuz İçerikli İlaçların Kullanılmasının Hükmü". Erişim 04 Şubat 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2875

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2885 Kürtaja Sebebiyet Verecek Girişimlerin Haram Olması". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2885

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2915 Hastadan Ümit Kesilmesi Durumunda Kalp Masajının Terk Edilmesinin Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=2915

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 2970 Tüp Bebek Tedavisinde Sağlıklı Embriyoların Seçilmesi İçin Teknolojiden Faydalanmanın Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2970

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3180 Kanser Hastaları İçin Saç Bağışlamanın Hükmü". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3180

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3295 Çocuk Doğurmaktan Kaçınmanın Evlilik Akdinin Gerekleri ve Hedefleriyle Çatışması". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3295

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3309 Tüp Bebek Tedavisi Hususunda Gözetilmesi Kaçınılmaz Olarak Gereken Şartlar". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3309

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3539 Kalbin Durması Halinde Hastaya Kalp Masajı Yapmayı Terk Etmenin Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=3539

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3585 Erkek Bir Doktorun Kadınları Tedavi Etmesi ve Bunun Tam Tersinin Hükmü Nedir?" Erişim 07 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3585

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3592 Kocanın Vefatından Sonra Döllenmiş Yumurtanın İmplantasyonunun Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3592

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3613 Tıbbî Malzemelerde Asit Kullanımı Hususundaki Hüküm". Erişim 04 Şubat 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3613

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3620 İlaç Endüstrisinde Alkol Kullanımına Dair Kurallar". Erişim 04 Şubat 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3620

Ürdün Fetva Dairesi. "Fetva No: 3648 Yapay Dölleme Ameliyatlarında Numunelerin Dondurulma ve Transfer Kuralları". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=3648

Ürdün Fetva Dairesi. "Haberler ve Duyurular: Fetva Dairesi Akıllı Hükümet Kalkanı Ödülleri'ni Kazandı". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/News.aspx?NewsId=19

Ürdün Fetva Dairesi. "Haberler ve Duyurular: Kral II. Abdullah Ödülü". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/News.aspx?NewsId=7340158

Ürdün Fetva Dairesi. "Haberler ve Duyurular: Kralın Fetva Dairesi'ni Onurlandırması". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/News.aspx?NewsId=7341233

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 2 Kornea Bağışlamanın Hükmü". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=3

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 11 İnsanın Öldüğüne Ne Zaman Hükmedilir?" Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=12

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 27 Tıp Fakültesinde Stajyer Öğrencilerin Doğum Operasyonlarına Katılmasının Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=28

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 35 Hamilelik ve Doğumla İlgili Meseleler". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=36

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 65 Doğum Kontrolünün Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=66

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 117 İyileşme Umudu Kalmayan Hastaya Yaşam Desteği Verilmemesinin Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=119

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 118 Doğuma Yardımcı Üreme Teknolojilerine İlişkin Kanun Tasarısına Önerilen Düzeltmeler". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=120

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 120 Doğuma Yardımcı Üreme Teknolojilerine İlişkin Kanun Tasarısına Önerilen Düzeltmeler". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=122

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 121 Tüp Bebek Merkezlerinin Ruhsatlandırılması ve Operasyonların Düzenlenmesine İlişkin Kanun Tasarısına Önerilen Düzeltmeler". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=123

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 123 Böbrekleri Bağışlamanın Hükmü". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=125

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 128 Domuz Kemiği veya Derisi yahut Necis Maddelerden Elde Edilen Jelatin Necistir". Erişim 04 Şubat 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=130

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 140 Kanın Uygunluğundan Emin Olmak İçin Yapılan Tahlillere Karşılık Bir Miktar Para Ödenmesinin Hükmü". Erişim 13 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=142

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 151 Böbrekleri Bağışlamanın Hükmü". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=153

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 152 Tüp Ligasyonu Yaptırma ve Diğerlerini Korumak İçin Bazı Embriyoların Düşürülmesi". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=154

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 165 Klinik Olarak Ölmüş Bir Kişiden Başka Birisine Kalp Nakli Yapmanın Hükmü". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=167

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 166 Karaciğerden Bir Parça Bağışlamanın Hükmü". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=169

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 201 Tıp Eğitimi Amacıyla İnsan Bedeninin Uzuvlarından Faydalanmanın Hükmü". Erişim 13 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=257

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 204 Tecavüz Sonucu Oluşan Gebeliği Sonlandırmanın Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=272

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 207 İlaçların İnsanlar Üzerinde Para Karşılığı Denenmesinin Hükmü". Erişim 13 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=278

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 211 İki Kadından Birinin Döllenmiş Yumurtasını Diğer Eşin Rahmine Yerleştirmek Caiz Değildir". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=286

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 215 Böbrek Bağışlamanın Şartları". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=295

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 230 İnsan Organ ve Doku Naklinin Düzenlenmesi ile İnsan Ticaretinin Yasaklanmasına İlişkin Arap Anlaşmasının Meşruiyeti". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=514

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 237 Beyin Ölümü Hususundaki Daha Önceki Bir Kararın Tekidi". Erişim 12 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=529

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 248 Yumurtaları Dondurmanın Hükmü". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=550

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 257 İnsan Organlarını Bağışlamanın Şartları". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=576

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 290 Kürtaj Konusunda Ürdün'ün Konumunu Bildiren Belge". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=654

Ürdün Fetva Dairesi. "Karar No: 300 Korona Salgınıyla Mücadelede Dini Birlik". Erişim 14 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=680

Ürdün Fetva Dairesi. "Müftülerin Seçim Yönergesi". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=164

Ürdün Fetva Dairesi. "Strateji Planı". Erişim 21 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=41

Ürdün Fetva Dairesi. "Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu". Erişim 22 Ocak 2024. http://aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=205

Yaşaroğlu, Mehmet Kamil. "Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/258-259. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.